

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY
Graduate School of Social Sciences

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt 3 - Sayı 1 - Nisan 2018

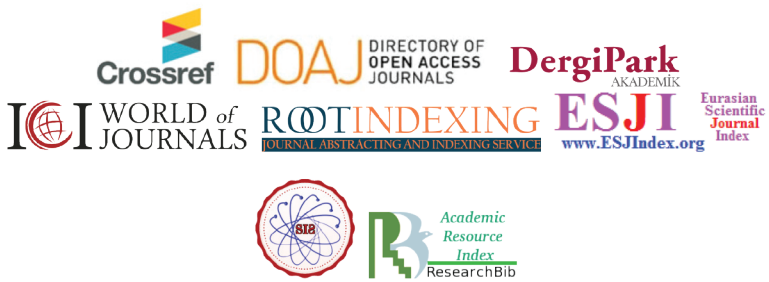
Volume 3 - Issue 1 - April 2018

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Graduate School of Social Sciences

ISSN: 2564-7695
e-ISSN:2564-6486

Editörler / Editors

Şerif KORKMAZ	Editör	serifik@comu.edu.tr
Ali Şahin ÖRNEK	Editör	asornek@comu.edu.tr
Yusuf ACIOĞLU	Editör	yacioglu@comu.edu.tr
Ulvi Cenap TOPÇU	Yardımcı Editör	ulvict@comu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Şerif KORKMAZ	Editör	serifik@comu.edu.tr
Ali Şahin ÖRNEK	Editör	asornek@comu.edu.tr
Yusuf ACIOĞLU	Editör	yacioglu@comu.edu.tr
Ulvi Cenap TOPÇU	Yrd. Editör / Assist. Editor	ulvict@comu.edu.tr
Lütfi ATAY	Üye / Member	lutfiatay@comu.edu.tr
Sabri Sami TAN	Üye / Member	ssamitan@comu.edu.tr
Selver ÖZÖZEN KAHRAMAN	Üye / Member	sozozen@comu.edu.tr

Yazı İşleri / Secretariat

Ulvi Cenap TOPÇU ulvict@comu.edu.tr

Danışma Kurulu / Consultative Committee

ACER Yücel (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İŞİK Hidayet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ARBAK Yasemin (Dokuz Eylül Üniversitesi)	İPEK Selçuk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ARSLAN Nurettin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ATALAY AKTUĞ Canan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KIMURA Takuma (Hosei University)
AYDIN Kenan (Yıldız Teknik Üniversitesi)	KOCA Nusret (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
BACAK Bünyamin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KOVAL Igor M. (Odessa I.I. Mechnikov National University)
BARBU Andreea Mihaela (Academia de Studii Economice din Bucureşti)	KUZUCU Kemalettin (Marmara Üniversitesi)
CAIAZZO Massimo (International Association of Colour Consultants)	MURAT Sedat (İstanbul Üniversitesi)
CHEN Alexander (University of Central Arkansas)	NATSUDA Kaoru (Ritsumeikan Asia Pacific University)
ÇAYLAK TÜRKER Ayşe (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	OKUMUŞ Fevzi (University of Central Florida)
ÇEKEN Muharrem (Ankara Üniversitesi)	ÖNLER Zafer (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
EKİZ Mehmet (Ömer Halisdemir Üniversitesi)	ÖZMEN Ömür Nezzan (Dokuz Eylül Üniversitesi)
ENER Meliha (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	PETLAK Victorija (Baltijas Starptautiskā Akadēmija)
ERDEM Sabri Haluk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	SABEV Orlin (Bulgarian Academy of Sciences)
ERKUL Ali (Cumhuriyet Üniversitesi)	ŞENER Sefer (İstanbul Üniversitesi)
ERKUL Hüseyin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	TAKAOĞLU Turan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
FIRAT Aytekin (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	TAŞCI Özcan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GHOSE Sanjoy (University of Wisconsin-Milwaukee)	UĞUR Suat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GONGOL Tomáš (Slezská univerzita v Opavě)	YELKİKALAN Nazan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÖRÜN Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YİĞİT Yusuf (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞ Erhan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YILDIRIM Yavuz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞTEKİN Gülten (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ZÜMRÜT Yeşim (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜNDOĞDU Abdullah (Ankara Üniversitesi)	

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

ALTINTAŞ Halil (Erciyes Üniversitesi)	KOCAYÖRÜK Ercan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BUCAK Turgay (Dokuz Eylül Üniversitesi)	KOŞAR Emel (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
ÇAĞLAR Ali (Hacettepe Üniversitesi)	KURT Serdar (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇAKMAK Ali Çağlar (Bursa Teknik Üniversitesi)	MAT Afife (İstanbul Üniversitesi)
ÇAYLAK TÜRKER Ayşe (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	MERCAN Şefik Okan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇOBAN ORAN Filiz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ORUÇ Emre (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
EMİNOĞLU Nihal (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖZÇELİK Seza (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
ERKUL Hüseyin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖZEN Üstün (Atatürk Üniversitesi)
GENÇ Salih Zeki (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖZÖZEN KAHRAMAN Selver (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÖKTEPE Orkun (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ŞENER Sefer (İstanbul Üniversitesi)
GÖRÜN Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	TOPALOĞLU Cafer (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
GÜNEŞ Mehmet (Marmara Üniversitesi)	TOPKAYA Özgür (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KAHYAOĞLU Hakan (Dokuz Eylül Üniversitesi)	ULUDAĞ Mehmet Bülent (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
KAPAR Mehmet Ali (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)	USLU Aypar (Marmara Üniversitesi)
KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	UYANIK Yücel (Gazi Üniversitesi)
KILIÇ Cüneyt (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	UZMAN Ersin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KILINÇ SAVRUL Burcu (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YAĞANOĞLU Nazmi (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KINDAP TEPE Yeliz (Cumhuriyet Üniversitesi)	YAMAN Hüseyin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KOCA Nusret (Afyon Kocatepe Üniversitesi)	

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
International Journal of Social Sciences

ISSN: 2564-7695
e-ISSN:2564-6486

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yılda iki kez yayınlanır / Published twice a year

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (USBdergi) yılda iki sayı (Nisan ve Ekim aylarında) olarak yayımlanan uluslararası hakemli ve bilimsel bir dergidir. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar, kitap tanıtımları ve benzeri yayımlar; arşivlenir, paylaşılır, basılır ve dağıtılır. USBdergi, herhangi bir makale değerlendirme/işlem ve yayın ücreti talep etmez.

Çanakkale Onsekiz Mart University International Journal of Social Sciences is an international peer-reviewed scientific journal planned to be published twice a year, in april and october. Publication languages of the journal are Turkish and English. The journal comprises, archives, shares, prints and distributes scientific articles, articles derived from research of masters and doctoral thesis, research and observation reports, collections, technique notes and bookreviews. Papers from all fields of social sciences are admissible and expected to be coherent with scientific research criteria and not published before. The journal does not charge any sort of article processing or publication fee.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial-No Derivatives 4.0 International License.

Yayın Süreli Yayın
6 aylık (Nisan/Ekim)
Türkçe/İngilizce

Periodical
Every 6 months (April/October)
in Turkish/English

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale – TURKEY
Tel: +90 286 218 05 23 Fax: +90 286 218 05 24
Web: <http://usb.dergi.comu.edu.tr>
e-mail: usbdergi@comu.edu.tr

Aksi belirtilmediği sürece Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Bu konuda dergi sahibi, editörler veya diğer yazarlar sorumlu tutulamaz.

Statements of acts or opinions appearing in the International Journal of Social Sciences are solely those of authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izni alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the IJSS editors.

TAKDİM

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, üçüncü cildin ilk sayısı ile değerli araştırmacıların ve bilim insanlarının huzuruna çıkmanın heyecanını ve mutluluğunu yaşamaktadır. Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan değerli bilim insanlarına, çalışmalarını dikkat ve titizlikle değerlendiren hakemlere, yayın ve danışma kurulu ve sekreteryaya teşekkür ederiz.

Dergimizin bu sayısında;

Övgü AÇIKSÖZLÜ ve Düriye BOZOK “Türk Hamamlarında Hijyen ve Sanitasyonun Turist Sağlığı Açısından Ele Alınması” makalesi ile yer alırlarken Elif MUDAM, Feyza BALAN ve Barış ALBAYRAK tarafından hazırlanan “Türkiye Ekonomisinde Finansal Açıklık Çevresel Kalite İlişkisi: Ampirik Uygulama” adlı çalışmaları ve Özgür TOPKAYA ve Gülşah KORUCU tarafından hazırlanan “Hizmetler Sektöründe Kadın Çalışanların İş Tatmin Düzeyleri ve Pozitif Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Alan Araştırması” makaleleri bulunmaktadır.

Aygülen KARAKUL üniversite giriş sınavlarındaki başarı ile sınava girenlerin yaşadıkları yerlere ilişkin göstergeler arasındaki ilişkileri analiz etmiştir. İllerdeki Yaşam Endeksi'nin değişken olarak kullanıldığı araştırma “Türkiye’de Kentlere İlişkin Bazı Göstergelerin Öğrenci Başarısına Etkisinin Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon ile Modellenmesi” adıyla bu sayımızda bulunmaktadır.

Bu sayımızda ayrıca Cansu GÜLEÇ tarafından hazırlanan “Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri” adlı çalışması ile dış politika analizinde karar verme modellerine ilişkin bir analiz yapılmaktadır. İsa Özgür ÖZER tarafından hazırlanan çocuklarda bağlanmaya ve DSM-5 tanı kriterlerine göre ayrılma kaygısı bozukluğuna ilişkin temel bilgileri ortaya koymayı hedefleyen “Bağlanmanın Doğal Sonucu: Ayrılma Kaygısı” adlı makaleler sunulmaktadır.

“Sovyetler Birliği’nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920’li ve 1930’lu Yıllar” adlı makalesi ile Burcu ÖZDEMİR, Sovyet toplumunun ideolojik dönüşümünde eğitimin rolünü irdelediği çalışmasında Sovyet eğitim sisteminin kuruluşu, bu süreçte yaşanan sorunlar ve 1920’li ve 1930’lu yılların siyasi yapısının yansımalarını değerlendirmektedir.

Bilgin GÜNGÖR, “Tanzimat Edebiyatının Epistemolojisine Eleştirel Bir Bakış: Düalite ve Öğretmen-Yazar/Öğrenci Okur İlişkisi” adlı makalesinde Tanzimat dönemi aydınları tarafından yazılan eserlerin düalite eksenli açıklamalar ile “baba-oğul” ilişkisine benzer bir ilişki ile anlamlandırılmasını tartışmaktadır.

Oğuz KOÇYİĞİT ise “Tabae Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri” adlı makalesinde Denizli İli Kale İlçesi sınırları içinde yer alan antik Tabae yerleşiminde bulunan seramik kaplar üzerinde durmaktadır. Yapılan çalışmada kapların çoğunluğunun Batı Anadolu orijinli olduğu ve ithal edildikleri anlaşılmıştır. Böylece Tabae antik kentinin önemi ve çevresindeki diğer yerleşim yerleri ile sıkı bir ticari ilişkisi olduğu ortaya konmuştur.

Üçüncü yayın yılımızın bu ilk sayısı son olarak bir kitap incelemesi içermektedir. İbrahim Tanju AKYOL, Richard Mackenney’in “Şehir Devletler” adlı eserini incelemiş ve okuyuculara sunmuştur.

İyi okumalar,

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2564-7695

e-ISSN:2564-6486

Cilt 3 · Sayı 1 · Nisan 2018 · Volume 3 · Issue 1 · April 2018

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Türk Hamamlarında Hijyen ve Sanitasyonun Turist Sağlığı Açısından Ele Alınması: Antalya İli Örneği
Consideration of Hygiene and Sanitation in Turkish Baths in terms of Tourist Health: Antalya Province Example
Övgü AÇIKSÖZLÜ, Düriye BOZOK 1
- Türkiye Ekonomisinde Finansal ve Ticari Açıklık-Çevresel Kalite İlişkisi: Ampirik Uygulama
Relation of Financial Clarity and Environmental Quality in Turkish Economy: Empirical Application
Elif MUDAM, Feyza BALAN, Barış ALBAYRAK 21
- Hizmetler Sektöründe Kadın Çalışanların İş Tatmin Düzeyleri ve Pozitif Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Alan Araştırması
A Research Study over the Relationship between Job Satisfaction and Positive Psychological Capital among Female Employees in the Services Industry
Özgür TOPKAYA, Gülşah KORUCU 39
- Türkiye’de Kentlere İlişkin Bazı Göstergelerin Öğrenci Başarısına Etkisinin Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon ile Modellenmesi
Modelling of the Impact of Some Indicators about Cities in Turkey on Student Achievement by Multivariate Linear Regression Analysis
Aygülen KARAKUL 53
- Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri
Decision Making Processes and Decision Making Models in Foreign Policy Analysis
Cansu GÜLEÇ 79
- Sovyetler Birliği’nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920’li ve 1930’lu Yıllar
Reflections of the Communist Ideology on the Education in the Soviet Union: 1920s and 1930s
Burcu ÖZDEMİR 103
- Tanzimat Edebiyatının Epistemolojisine Eleştirel Bir Bakış: DUALİTE ve Öğretmen-Yazar/Öğrenci Okur İlişkisi
A Critical Overview of Epistemology of Tanzimat Literature: Duality and Teacher-Author / Student-Reader Relationship
Bilgin GÜNGÖR 113
- Bağlanmanın Doğal Sonucu: Ayrılma Kaygısı
Natural Result of Attachment: Separation Anxiety
İsa Özgür ÖZER 125
- Tabae Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri
Red Slip Roman Pottery from Tabae
Oğuz KOÇYİĞİT 135
- Kitap İncelemesi / Book Review** 155
- Geçmişini Yeniden Düşünmek: Şehir Devletleri, İbrahim Tanju AKYOL
- Yazarlar Hakkında / About the Authors** 159
- Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları / Publication Ethics and Authors Guide** 165

Türk Hamamlarında Hijyen ve Sanitasyonun Turist Sağlığı Açısından Ele Alınması: Antalya İli Örneği*

Övgü AÇIKSÖZLÜ**®

Düriye BOZOK***

Öz

Türk toplumunda hamamlar sosyal yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır. Türk hamamları; kendine özgü gelenekleriyle, mimarisiyle, sanata ve edebiyata esin kaynağı olması yönüyle bir kültürel miras olarak kabul edilmektedir. Ruhsal ve bedensel temizliğin yanı sıra, eğlence, evlilik ve doğumla ilgili pek çok sosyal olayın gerçekleştiği mekânlardır. Tarihsel süreç içerisinde birtakım değişikliklere uğramış olmasına rağmen günümüzde de, güncelliğini ve ölümsüzlüğünü korumaktadır. Türk toplumunun sosyal yaşantısında önemli bir yere sahip olan Türk hamamları, yabancı turistler tarafından da oldukça ilgi görmektedir. Ancak sağlık ve şifa bulmak için gelinen hamamlarda insan sağlığının korunması da önemli bir husustur. Bu ise hijyen ve sanitasyona dair uygulamaların doğru ve yeterli bir şekilde gerçekleştirilmesi ve düzenli denetimlerin yapılması ile mümkündür.

Bu çalışma, geleneksel Türk hamamlarının yerli ve yabancı turist sağlığına yönelik hijyen ve sanitasyon uygulamalarına olan tutumlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışma da öncelikle yüz yüze anket yöntemi kullanılarak Antalya il merkezinde yer alan hamamları kullanan 210 turist ile ulaşılmıştır. Kullanılan ölçeğe yönelik yapılan güvenilirlik analizi sonucunda cronbach's alfa değeri 0,812 çok güvenilir aralığında çıkmıştır. Ayrıca araştırma kapsamına alınan Türk hamamlarında gözleme dayalı nitel bir değerlendirme yapılmıştır. Böylelikle Antalya il merkezinde bulunan hamam işletmelerinde hijyen kurallarına ilişkin davranışlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın en önemli sonucu hamam işletmelerinin hijyen ve sanitasyona yönelik tutumlarının yetersiz olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Hamamı, Hijyen, Sanitasyon, Turist Sağlığı.

Consideration of Hygiene and Sanitation in Turkish Baths in terms of Tourist Health: Antalya Province Example

Abstract

Turkish baths are an indispensable part of social life in Turkish society. Turkish baths are regarded as a cultural heritage with their unique traditions and architecture, and in that they are a source of inspiration for arts and literature. They are spaces where many social events related to entertainment, marriage, and birth, as well as spiritual and bodily cleansing, take place. Although they have undergone some changes through the historical process, today, they also continue to be relevant and maintain their continuity.

* Bu makale Övgü Açıksozlu tarafından Düriye Bozok danışmanlığında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Türk Hamamlarında Hijyen ve Sanitasyonun Turist Sağlığı Açısından Ele Alınması: Antalya İli Örneği" adlı yüksek lisans tezinin literatür ve analiz kısımlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Bilim Uzmanı, Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ovgu_aciksozlu@hotmail.com

© Sorumlu yazar/Corresponding author

*** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, duriye_bozok@yahoo.com

Turkish baths, which have an essential place in the social life of the Turkish community, receive a great deal of attention from foreign tourists. However, Turkish baths, which are visited to recover health, have great importance on protecting human health. This can be achieved with the proper and adequate implementation of hygiene and sanitation practices, and with regular inspections. This study was made to determine the attitudes of traditional Turkish baths to hygiene and sanitation practices for domestic and foreign tourist health. In the present study, at first, face-to-face survey method was carried out with 210 tourists using the Turkish baths located in the city center of Antalya. As a result of the reliability analysis of the used scale, Cronbach's alpha value was found as 0.812, meaning very reliable. Besides, a qualitative assessment based on observations was made in the Turkish baths, in the scope of the study. Thus, the attitudes related to hygienic rules were attempted to determine in Turkish bath enterprises located in the city center of Antalya. The most important result of the study is that hygiene and sanitation-related attitudes of Turkish bath enterprises are insufficient.

Keywords: Turkish Bath, Hygienity, Sanitation, Tourist Health, Antalya.

GİRİŞ

Ülke ekonomilerine çok önemli katkıları olan turizm büyük bir kitle hareketidir. Avrupa kıtasında denizlere kıyısı olan bütün ülkeler turizm sektöründe en büyük paya sahip olmak istemekte ve bu sebeple rekabet içerisine girmektedirler. Turizmin ekonomik, kültürel, çevresel ve insan sağlığı üzerine etkileri bulunmaktadır. Özellikle turizmin mevsimsellik yanı destinasyonda nüfus artışına neden olarak, doğal yapıyı tahrip etmekle birlikte toprak, su, deniz ve sahil güvenliği sorunlarına yol açabilmektedir. Artan tüketim bağı ortaya çıkan atık sorunu, gürültü, çevre kirliliği ve bütün bu olumsuz etkilerin bir sonucu olan sağlık sorunları ülkelerin turizm potansiyeli değerlendirilirken en çok gündeme gelen en önemli konulardan biri olmaktadır. Turistler seyahatleri sırasında hasta olabilmektedirler. Bunun en önemli nedeni, bulaşıcı hastalık etkenidir. Çünkü turistler alıştıkları ortamdan tamamen yeni ve yabancı bir ortama geçmektedirler. Seyahatleri süresince beslenme düzenlerinden, yedikleri yiyeceklerin türleri ve pişirilme usullerine, içtikleri sulara, barındıkları ortama, iklim, çevre ve alışkanlıklarına kadar birçok değişiklik meydana gelmektedir. Ayrıca yolculuk yapan kişi, herhangi bir bulaşıcı hastalığı gittiği bölgeye taşıyabileceği gibi, sağlıklı olan bir kişi ziyaret ettiği yerlerde bulaşıcı bir hastalığa yakalanarak, bunu kendi ülkesine taşıyabilmektedir.

Turistlerin birbirinden oldukça farklı deneyimleri yaşamak amacıyla yaptıkları seyahatler içerisinde Türk Hamam ziyaretleri de yer almaktadır. Kendine özgü, geleneksel Türk kültürünü, turistlere deneyimleme imkânı sunan Türk hamamları, ilgi, merak, alternatif arama, arkadaş tavsiyesi, yıkanmak, keselenmek gibi çeşitli nedenlerle ziyaret edilmektedir. Ancak hamamlarda hijyenin sağlanmamış olması turist sağlığı açısından en önemli konulardandır. Nitekim işletmelerin temel hedefi ekonomik kazanç elde etmektir. Fakat işletmelerin; ekonomik kazanç elde edebilmek için hedefledikleri müşteri grubunun istek ve ihtiyaçlarını karşılayarak onları memnun etmesi, müşterilerin doğal hakkı olan hijyeni sağlaması ve güvenilir bir imaja sahip olması gerekmektedir.

Suyun yoğun olarak kullanıldığı hamamlar, hijyen ihtiyacının en üst düzeye çıktığı alanlardır. Hamamlarda sağlanan hijyen, sadece turist açısından değil aynı zamanda çalışan personelin sağlığı için de gereklidir. Hamamlarda gerçek anlamda hijyen sağlayabilmek profesyonelliği gerektirmektedir. Zira hamamlar da kullanılan suyun niteliğinden, temiz-

lik ve hijyen için kullanılan kimyasallara ve havalandırma tesisatlarının temizliğine kadar turist sağlığı birçok faktörden etkilenebilmektedir. Bu nedenlerle hamam ünitelerinin profesyonel hijyen tedarikçilerin deneyimlerinden ve uyguladıkları temizlik sistemlerinden yararlanması, personelinin hijyen konusunda eğitmesi ve hamamların sıklıkla denetlenmesi gereği bu çalışmanın ele alınmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, literatür incelendiğinde; Türk hamamlarının hijyen ve sanitasyonu, Türk hamamlarında turist sağlığının korunması gibi çalışmaların olmadığı görülmüştür. Bu çalışma, böyle bir eksikliğin giderilmesine katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Türk hamamlarının turist sağlığı kapsamında hijyen ve sanitasyon incelemesine dair literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla, bu çalışmanın konuya ilişkin veri eksikliğini giderecek olmasının yanı sıra gelecekte ilgili alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara kaynak oluşturabilmesi açısından önemlidir.

1. TÜRK HAMAMLARI

Arapça'da 'ısıtmak, sıcak olmak' anlamındaki "hamm" kökünden türetilen hamam kelimesinin sözcük anlamı 'ısıtılan yer' demektir (Aktaş, 2011:63). Türk hamamı; dört yanı çevrilmiş işlemeli duvarlar ve kubbeli yapısıyla yıkanılan bir yer olmanın yanı sıra toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası ve tellağı, natırı, külhanbeyi ile yaşayan ve kuşaklar boyu aktarılan bir kültürün simgesidir (Apaydın, 2009:205).

Yunan ve Roma Uygarlığı'nda banyo mekanları, öncelikli olarak kent insanının eğlence ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayan merkezlerdir. İslam kültüründe bu mekanların işlevleri değişmiş, İslam dinine dayanarak temizlenme işlevine çevrilmiştir. Dolayısıyla da hamam düzeneği, din kurallarına uygun olarak şekillenmiştir. Söz konusu kurallara göre bedenler temizlenirken kesin koşul akar suyun kullanılması, edep yerlerinin yabancılar tarafından görülmeyecek şekilde kapatılması, kadın ve erkeklerin bir arada yıkanamaz olmasıdır. Osmanlı hamamları öncelikle işlev kaygısıyla -örneğin dini yapıların yanında- inşa edilmişlerdir. Bu nedenle hamamlar yalın bir mimariye sahiptirler. Fakat, her mahallenin merkezinde yer alacak kadar da yaygınlaşmışlardır. Osmanlı döneminde Roma'nın bazı dev banyo yapıları ile karşılaştırılabilecek anıtsal nitelikte hamamlar inşa edilmemiştir. Avrupa coğrafyasında terk edilen Roma'nın banyo geleneği Beylikler döneminde ve Osmanlı'da kesintisiz olarak devam etmiştir. Bu geleneğin adı da Batı Dünyası'nın verdiği adla "Türk hamamı" olmuştur (Yentürk, 2010: 98-99).

Osmanlı döneminde ilk hamam Bursa'da 1336 yılında Orhan Bey tarafından yaptırılmıştır. 1584'te III. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı Çemberlitaş Hamamı ise kamusal alandaki ilk hamam olmuştur. Bunlardan kısa bir zaman sonra da hamamların sayısı oldukça artmıştır. Pek çok külliyenin (Beyazıt, Yeni Cami vb.) ve daha küçük komplekslerin (Küçük Ayasofya, Murat Paşa vb.) kendilerine ait hamamları bulunmaktaydı. Vakıf sahipleri kurdukları müesseselere gelir sağlamak amacıyla şehrin başka yerinde, hatta diğer şehirlerde de hamam yaptırmışlardır (Haseki Hürrem Sultan'ın Ayasofya önündeki hamamı gibi). Özel mülkiyet tarafından işletilen bu yapılar gelir getirdikleri sürece ayakta kalabilmişler ve bu özelliklerini kaybedince de yapıların çoğu ortadan kalkmıştır (Bozok, 2006: 68).

1.1. Türk Toplumunda Hamamların Sosyal Yaşamdaki Yeri

Türk kültüründe hamam olgusu, yalnızca bedensel temizliğin yapıldığı mekan olmakla sınırlı kalmamıştır. Toplumun sosyal yapısındaki önemli bir unsur olmasından ötürü pek çok sanat dalını da etkileyen bir unsur haline gelmiştir.

Hamam sefaları Osmanlı döneminde kadınların sayılı eğlencelerinin başında gelirdi. Osmanlı kadınlarının kocalarından boşanma hakkı bulunmamasına rağmen, kocası pilav, kahve ve haftada iki defa hamama gitme parası temin edemiyorsa kadın kadı önüne çıkarak boşanma hakkını kullanabilirdi (MEB, 2012: 5).

Genel hamamların çoğu gündüzleri kadınlar için ayrılmaktaydı. Hem kadınlar hem erkekler için ayrı bölümlerden oluşan "çifte hamamlar" bulunmaktaydı. Çifte hamamların kadınlar bölümünün kapısı yan sokağa açılmakta ve kadınlar buradan rahatça girip çıkabiliyordu. Mahallerden yalnızca kadınlar için olan hamamlara "Avret" çarşıda erkekler için olanlara da "Rical Hamamı" denmekteydi (Apaydın, 2009: 209).

Hamamlarda zeytinyağlı dolmalar, börekler yenir, serin şerbetler içilir, çeşitli taze meyvelerden tadılırdı. Hamamlar, erkek anaların oğullarına anaların kız beğendiği, kadınların sohbet ettiği, temizlenip kınaların yakıldığı, yedi mahallenin dedikodusunun yapıldığı ve bu dedikodusu yanı sıra saraydan taşan, ortaya gelene kadar bin bir değişikliğe uğramış havadislerin konuşulduğu mekanlar olmuştur. Kadınlar yiyecekleri ve eklediği bohçaları hamama gittikleri anlaşılmasın diye bir yardımcı ile önden gönderirlerdi. Önden gönderilen bu bohçalarda sık ve seyrek taraklar, kaseler, sabunluk, sabunlanma bezi, sabun, hamam yaygısı, hamam tülbenti, ayna, sürmedanlık, mücevher kutusu, kına ve rastık taşları, boy boy havlular, baş yıkamak için gül yaprakları üzerine yatırılmış kil, hamam tasları, nalınlar bulunurdu (MEB, 2012: 4-5).

Osmanlı toplumunda özellikle kadınların toplandığı, sohbetlerin ve eğlencelerin yapıldığı, güncel olaylardan haberdar oldukları, erkek annelerinin oğullarına kız beğendiği mekanlar olan hamamlar, sadece mimarisi ve temizlenmek için değil gelenekleri ile de farklı bir önem taşımaktadır. Hamamlar, Osmanlı döneminde ev dışındaki yaşamı kısıtlı olan kadının dışarı çıkması ve eğlenmesi için aracı olmuştur. Bu bağlamda hamamın sefasını süren en çok kadınlar olmaktadır. Yirmi kişilik gruplar halinde haftada en az bir defa toplanıp hamama gidilmekteydi. Sabah erken saatlerde gidilen hamamdan akşam saatlerinde dönülmekteydi. Hamamlara gidiş amacı öncelikli olarak dinen temizlenmek olup, bunun yanında güzelleşmek, sohbet etmek amacını da taşımaktadır. Kadınlar uzun zaman geçirdiklere hamamlara giderken yukarıda da bahsedildiği gibi pek çok malzemeyi ayrı bir bohçada yanlarında bulundurmaktaydı. Nalınlar, hamamda bırakılıp, ana kadına teslim edilmekte, bohçalar ise halayığa verilerek hamama önceden gönderilmekteydi. Hazırlanan bohçalar hamama gelenlerin sosyal statülerini sergilediği için bunlara önem verilmekteydi (Bozok, 2006: 68).

Eğer gelin hamamı yapılacak ise çalgıcılar önden gider, ev sahibini ve misafirleri müzik ile karşılarlardı. Gelin önce taht gibi yüksek bir yere oturtulur, etrafına mumlar yakılır, yüzüne al bir duvak atıp ipekten bir hamam cüppesi giydirilir ve bir taraftan türküler söylenirdi. Daha sonra kızlar gelini kurna başında ilahiler ve türküler söyleyerek yıkarlardı. Gelin yıkandıktan sonra üç defa göbek taşının etrafında dönülür ve altın veya gümüş taşlarla gelinin başından üç tas su dökülürdü. Bu törenden sonra altın, gümüş veya bakır tas içinde geline şerbet içirilirdi. Bu arada kızlar gelinin çevresinde dört dönerler, oğlan

anaları ve kız kardeşleri kız beğenmekle meşgul oldukları için güzelliklerini ve marifetlerini sergilerlerdi (Türkoloji Araştırma Merkezi, 2015; MEB, 2012: 5).

Tüm bunlar, Osmanlı döneminde hamamların temizlenmenin yanı sıra eğlence, doğum ve evlilikle ilgili pek çok olaya sahne olması bakımından da sosyal yaşam içindeki yerinin oldukça önemli olduğunun göstergesidir. Özellikle kadınların sosyal hayatında hamamların büyük önemi vardır. Zira hamamlar erkeklerin kadınlara sosyalleşmeye izin verdiği yerler olmaktadır.

Türk hamamları temizlenmenin yanı sıra vücut ve saç bakımı, bir tür güzelleşme enstitüsü, sıhhi tedavi, masaj yeri gibi amaçlarla da kullanılmaktadır. Günümüzde güzellik ve sağlık merkezlerinin ihtisas alanına giren vücut bakımı, masaj, kese, tıraş, el ayak bakımı, saç bakımı, vücut tüylerinin temizlenmesi gibi uygulamalar, bu tür merkezler kurulmadan önce de Türk hamam kültürünün bir parçası olarak yer almıştır.

Türk edebiyatında da hamamlar çeşitli vesilelerle atasözü ve deyimlerde işlenmiş ve bazı halk edebiyatı ürünlerine de konu olmuştur. Bazı masal, hikaye, roman ve efsanelerde hamamlarla ilgili unsurlar yer almaktadır. Tablo ve minyatürlere de konu olması sebebiyle, hem Türk ressamlarının hem de batılı ressamların eserlerinde yer almaktadır. Ayrıca, Türk hamamları geleneksel Türk tiyatrolarında ve film sahnelerinde de konu olduğu görülmektedir (Emiroğlu, 2010: 17-21; Üniv ve Şimşek, 2012: 32; www.tdk.gov.tr, 13.02.2015).

2. HAMAMLARDA HİJYENİN VE SANİTASYONUN ÖNEMİ

Hijyen, sağlıklı yaşam için bedeni, çevreyi temiz tutmak ve hastalıklardan korunmak amacıyla uygulanması gereken önlemlerin tümü ve bu konulardan söz eden hekimlik dalıdır (MEB, 29.04.2015). Sanitasyon Latince “sanitas” kelimesinden türemiştir. Sağlık ve temizlik anlamına gelmektedir (Aktaş ve Özdemir, 2012: 243). Genellikle hijyen ve sanitasyon kavramları birbirine karıştırılmaktadır. Hijyen sağlık kurallarını, sanitasyon ise hijyen ve sağlık koşullarının oluşturulması ve o koşulların sürekliliğinin sağlanması için alınan önlemleri ifade etmektedir (Merdol vd., 2000: 24-25).

Hijyen ile amaç, ortamdaki mikroorganizmaların kontrol altında tutulmasıdır. Hijyenik ve sağlıklı koşulların yaratılması ve devam ettirilmesi için gerekli sterilizasyon çalışmalarının tümüne sanitasyon denilmektedir (Çiçek, 2008: 261). Sanitasyon programlarının uygulanmasıyla olası bakteri üremeleri önlenmektedir (Öztaş, 2002: 52).

Hamamlar insanların kişisel temizliklerini yaptıkları alanlardır. İnsanlar temizlenmek ve dolayısıyla sağlıklı olmak için yıkanır. Bu yüzden bu yerler insan sağlığı açısından çok önemlidir. Hamamlar öncelikle suya dayanıklı, temizlenmesi kolay, kir ve mikrop barındırmayan, rahat temizlenebilen yüzeye sahip olmalıdır. Hamamlarda temizlik yapılırken sadece görünür kirlenme değil görünmeyen tehlikeler de dikkate alınmalıdır. Hijyen uygulamaları, görünmeyen bu tehlikelere karşı gerekli önlemleri alma, tehlikelerin kontrolünü sağlama ve giderilmesi yönünde çaba göstermeyi içine alır. Hamamlarda su miktarı ve suların sıcaklıkları mümkün olan en uygun seviyede olmalıdır (Boge, Kristoffersen ve Martinsen 2013: 82).

Sanitasyonun, insan sağlığını tehdit eden mikroorganizmanın buldukları ortamdan olabildiğince uzaklaşması anlamına gelmesi nedeniyle, öncelikle dikkat edilmesi gereken husus taşıyıcı insanlardır. Taşıyıcı insanlar hastalık yapıcı mikroorganizmayı vücutlarında

kendilerini etkilemeden taşımakta ve bunları temas ettikleri her yere bulaştırmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı Modüler Program, 2015). Bu nedenlerden dolayı hamamlarda hijyen ve sanitasyon uygulamalarının yapılması insan sağlığı açısından çok önemlidir. Hijyen ve sanitasyon kuralının uygulanması, taşıyıcı insanların buralardan uzak tutulması gerekmektedir. Aksi halde insan sağlığı tehdit altına girebilecektir.

3. TURİZM VE SAĞLIK

27 Eylül - 1 Ekim 1999'da Santiago Şili'de Dünya Turizm Örgütü (DTÖ) 13. Genel Kurul Toplantısı yapılmış, bu toplantıda turizm hakkı ve turistik hareket özgürlüğü onaylanmıştır. Turizmin insan sağlığına hizmet eden temel gereksinim olduğu öngörülmüştür. Turizm ve sağlık arasındaki yakınlığa baktığında bu durum "turizm insan sağlığına hizmet eden temel bir gereksinimdir" ve "sağlıksız turizm olmaz" deyişle ifade edilebilmektedir.

Turizmin hem insan sağlığı üzerinde olumlu etkileri hem de insan ve çevre sağlığı üzerinde yoğun etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle turizmin, turistik tesise, çevresine, turizm ve sağlık çalışanlarına, yöre halkına ve turistlere etkilerinin araştırılması, sorunların tespit edilmesi ve önlemler alınması giderek önemli hale gelmiştir (Koyunoğlu, 2003: 18). Turizm hareketleri uygun bir biçimde ve uygun ortamlarda yapılmadığı takdirde turizm; kişi, toplum ve insanlık sağlığına büyük zararlar da verebilmektedir (Turizm Sağlığı Eğitim Kitabı, 2011: 5).

Herhangi bir madde, olgu veya olayın, insan sağlığı ile olan ilişkisi dört şekilde olabilir. Birincisi, doğrudan hastalık etkeni olma; ikincisi, etkene yardımcı olarak, hastalığın oluşmasını kolaylaştırma (predispozan faktörler); üçüncüsü, hastalığın yayılmasına neden olarak hastalığın sıklığını artırma ve dördüncüsü, hastalık seyrini (prognozu) etkilemedir. Herhangi bir madde olgu ya da olayın, insan sağlığı üzerinde hangi şekilde herhangi birine sahip olması halinde insan sağlığı tehlikeye girmesi beklenmektedir (Turizm Sağlığı Eğitim Kitabı, 2011: 5; Akdur, 2015: 175).

Turizm, kişiler ve toplumlar için birçok bakımdan önemlidir. Buna karşılık turizmde hijyen kurallarına uyulmaması ve bu yönde gerekli önlemlerin alınmaması halinde hastalıkların oluşmasına ve yayılmasına neden olmaktadır.

3.1. Turist Sağlığı

İkamet ettiği yerden başka bir yere tatil amaçlı giden turistlerin seyahat halindeyken gelişen hastalıklarda sağlık hizmeti almak zorunda kalmasına "turistin sağlığı" denilmektedir (www.saglikturizmi.org.tr, 11.04.2015). Sağlıkla ilgili tanımlara bakıldığında zaman ilk tanımların "hasta olmayan insan sağlıklıdır" şeklinde son derece basit olarak yapıldığı görülmektedir. 1900'lü yılların başından itibaren çeşitli bilimler, kendi perspektifleri ile sağlık ve hastalık kavramlarının tanımlamalarını yapmaya çalışmışlar; bazı tanımlarda fiziksel ve biyolojik alana vurgu yapılırken, bazı tanımlarda psikolojik, bazılarında da sosyal alana vurgu yapılmıştır (Tekin, 2007: 22).

Bu kapsamda Dünya Sağlık Örgütü tarafından "sağlık sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik halidir." şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım da bedence ve ruhça iyilik hali sağlığın bilinen yönüdür. "Sosyal yönden tam iyilik hali" insanın beden ve ruhen iyi olmasının temel koşulu olarak ele alınmıştır (www.ttb.org.tr, 10.04.2015). Bu tanım, sağlığın tek boyutlu değil, çok boyutlu bir olgu olduğunu vurgulamakta ve sağlığı bütüncül bir yaklaşım ile ele almaktadır.

Turist sağlığı, turistlerin birey ve grup olarak hem sağlık ihtiyaçlarını, koruyucu, tedavi edici olarak hem de kişisel hijyeniyle ilgili bütün ihtiyaçlarını kapsamaktadır. Turist sağlığı için dinlendirici ve eğlendirici bir ortam hazırlanmasından ve gürültü dahil olmak üzere çevre kirliliğinin önlenmesinden turistlerin temel hijyenik gereksinimlerinin sağlanmasına kadar birçok konuyu kapsamaktadır (Ak ve Sevin, 2000: 92-93).

Turistik bir bölgenin sağlık ve turist sağlığı uygulamalarıyla ilgili sorunları genel sağlık sorunlarından ayrı bir olgu olarak ele alınamaz. Bu problemlerin boyutu ülkenin genel sağlık sistemiyle ilgili düzensizliklerinden önemli oranda etkilenmektedir. Söz konusu bu düzensizlikler; aşı ile korunulabilecek hastalıkların çözümlenmemiş olması, yetmişmiş eleman eksikliği, sağlık alt yapısındaki eksiklikler, turistlerle iletişim kurulabilecek sağlık birimleri ve elemanlarının olmaması, acil bakım hizmetlerinin yetersizliği, sağlık kuruluşları ile yerel yönetimler arasındaki iletişim ve iş birliği eksikliği sorunu, çevre sağlığı hizmetlerinin tam olarak sağlanamaması şeklinde belirtilmektedir. Turistlerin karşılaştığı sağlık risklerinin en önemlilerin başında gıda güvenliği gelmektedir. Yeterli sayıda ve nitelikte denetim biriminin ve elemanının olmaması, laboratuvar değerlendirme yetersizlikleri de önemli sağlık risklerindedir. Ülkeye yönelik diğer genel sorunlar ise, sağlık ve genel eğitim düzeyinin düşük olması, çevre bilinci, çevre sağlığı ile ilgili önlemlerin alınmaması, gerekli altyapının ve asgari hijyenik koşulların sağlanıp sağlanamamasıdır (Güler ve Çobanoğlu, 1994: 33; Steffan, 1987: 86-88).

Türkiye’de turistlerin sağlık sorunlarının belirlenmesine yönelik ilk çaba 1988 yılı turizm sezonunda Antalya’da yapılan bir anket çalışmasıdır. Bu çalışmanın amacı, turistlerin Türkiye ile ilgili yakınma nedenlerinin belirlenmesi ve sağlık kayıtlarının değerlendirilmesidir. Burada elde edilen sonuçlara göre; sağlık sorunlarının başında bulaşıcı hastalıklar gelmektedir. Daha sonra Turizm Bakanlığı tarafından 1994,1996,1998 yıllarında “Yabancı Ziyaretçi Anketi” yapılmıştır. Bu anketlerde sağlıkla ilgili soruların cevaplarına göre; Türkiye’ye gelen ziyaretçilerin karşılaştıkları sağlık problemlerini başında bulaşıcı hastalıklar gelmektedir (Evcı ve Tezcan, 2005: 316).

4. YÖNTEM

Bu çalışmada araştırmanın evrenini Antalya ilinde bulunan ve hamam işletmelerini kullanan yerli ve yabancı turistler oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan veri toplama tekniği ise kolayda örneklem yöntemine dayalı anket çalışmasıdır. Bu doğrultuda Antalya’daki hamamlardan yararlanan 210 turiste anket uygulanmıştır.

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket A ve B olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Anket hazırlanırken A bölümünde yer alan ifadeler Bozok ve Köroğlu tarafından (2009) oluşturulan anket formundan alınmıştır. B bölümünde yer alan 8 ifade Aydın, Tütüncü ve Aydın (2013), 21 ifade ise Açıksozlü (2015)’nin hazırladığı çalışmadan edinilmiştir. Birinci bölümde katılımcılara yönelik demografik özellikler yer alırken ikinci bölümde ise turistlerin hamamlara dair hijyen algı düzeylerini ölçen 29 ifade bulunmaktadır. Bu değişkenlere yönelik 5’li likert ölçeği kullanılmıştır.

4.1. Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Türk hamamları Türkiye için bir kültürel miras olma özelliği göstermektedir. Yerli halkın sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan Türk hamamları yabancı turistler tarafından da oldukça ilgi görmektedir. Turistler, hamamları tarihi ve sosyo- kültürel yapısının ilgi

çekiciliğinin yanı sıra sağlık ve sifa bulmak amacıyla ziyaret etmektedirler. Ancak uygun sağlık koşulları çerçevesinde hijyen ve sanitasyona dikkat edilmediği takdirde sağlığı yitirmekte söz konusu olacaktır. Bu çalışmanın amacı Antalya'da bulunan Türk hamamlarına yönelik genel hijyen algısına etki eden faktörleri belirlemektir.

4.2. Verilerin Analizi Ve Güvenilirlik

Hamalardaki genel hijyen algısının ölçülebilmesi üzerine oluşturulan bu ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alpha tekniği ile sınanmıştır. Güvenilirlik analizine ilişkin sonuçlar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Ölçeğin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Cronbach Alpha Değeri	Ölçekteki İfade Sayısı
0,812	29

Analizin sonucuna göre ise Cronbach Alpha=0,812 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçeğin bir bütün olarak geçerliliğini ifade etmek için yeterlidir (Altunışık ve diğerleri, 2004).

5. BULGULAR

Katılımcılara yönelik demografik özellikler Tablo 2'de verilmektedir. Tablo 2'ye göre anket katılan turistlerin %41,4'ü erkeklerden, %58,6'sı kadınlardan oluşmaktadır. Bunlardan %17,6'sı 24 yaş ve altı, %20,0'si 25 - 34 yaş, %26,2'si 35 - 44 yaş ve %25,7'si ise 45- 54 yaş aralığında bulunmaktadır. Ankete katılanların %12,9'u yüksek lisans mezunu, %26,7'si lisans mezunu, % 23,3ü önlisans mezunu, 30,5'i ise lise mezunudur. İlk ve ortaöğretim mezunu olanların oranı ise %6,6'dır. Ayrıca, anket katılanların milliyetleri bakıldığında, Alman 32,4 oranla en yüksek, Rus 19,5 ile en düşük orana sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Cinsiyet	n	%	Eğitim Durumu	n	%
Erkek	87	41,4	İlköğretim	3	1,4
Kadın	123	58,6	Ortaöğretim	11	5,2
Yaş	n	%	Lise	64	30,5
24 yaş ve altı	37	17,6	Önlisans	49	23,3
25-34	42	20,0	Lisans	56	26,7
35-44	55	26,2	Yüksek Lisans	27	12,9
45-54	54	25,7	Milliyet		
55 yaş ve üstü	22	10,5	Türk	47	22,4
			Alman	68	32,4
			İngiliz	54	25,7
			Rus	41	19,5

5.1. Cevaplayıcıların Türk Hamamlarına Gelişlerinde Etkili Olan Araçlar, Tercih Etme Sebepleri Ve Yararlandıkları Hizmetlere Yönelik Bulgular

Cevaplayıcılara Türk hamamlarına gelişlerinde etkili olan araçların neler olduğu, Türk hamamları tercih nedenleri, Türk hamamlarında yararlanılan hizmetlerin neler olduğu ve Türk hamamlarını çekici kılan unsurlar sorulmuştur. Türk hamamlarını kullanan yerli ve yabancı turistlere yönelik tanımlayıcı bilgiler tablo 3-4-5-6 'da verilmektedir.

Tablo 3. Türk Hamamlarına Gelişlerde Etkili Olan Araçlara Yönelik Bulgular

Araçlar	n	%
Arkadaş, akraba tavsiyesi	93	44,3
Seyahat acentesi	42	20,0
Daha önceki seyahat deneyimi	43	20,5
TV Programları	6	2,9
Radyo	2	1,0
Gazete/Dergi	15	7,1
Hamam rehberi veya broşürü	17	8,1
Reklamlar	14	6,7
Internet	31	14,8
Fuarlar	3	1,4
Diğer	-	-

Tablo 3'de turistlerin Türk hamamına gelişlerinde etkili araçlara yönelik bulgular verilmiştir. %44,3 oranla en etkili olan araç arkadaş, akraba tavsiyesi olmuştur. %20,0'ü Seyahat acentesi, %20,5 Daha önceki seyahat deneyimi, %2,9'u TV Programları, %1,0'ı Radyo, % 7'i Gazete/Dergi, % 8,1'i Hamam rehberi veya broşürü, %6,7'si Reklamlar, %14,8'si Internet ve %1,4'ü de Fuarlar olmuştur. Seyahat acenteleri ile daha önceki seyahat deneyimleri birbirlerine çok yakın, radyo ve fuarlar ise en düşük yüzdeye sahiptir.

Tablo 4. Türk Hamamlarını Tercih Nedenlerine Yönelik Bulgular

Tercihler	n	%
Ucuzluk	27	12,9
Merak	70	33,3
Sağlık	39	18,6
Türk Tarih ve Kültürü'nü yakından tanımak	34	16,2
Eğlenme/Dinlenme	37	17,6
İlgi	42	20,0
Alternatif aramak	31	14,8
Paket tur kapsamında olması	38	18,1
Diğer	-	-

Tablo 4' de Türk hamamlarını tercih nedenlerine yönelik bulgulara yer verilmiştir. Katılımcıların % 33,3'ünün tercih sebebi merak, % 20,0'si ilgi, % 18,6'sı sağlık ve % 17,6'sı eğlenme/dinlenmedir. En az tercih nedeni olarak ise %12,9 ile ucuzluk olmuştur. Bozok ve **Köroğlu**'nun (2009) araştırma bulgularına göre de, Türk hamamlarına gelişlerdeki en etkili araç Arkadaş ve akraba tavsiyesi olmuştur. Bu bulgular çalışmayı destekler niteliktedir.

Tablo 5. Türk Hamamlarından Yararlanılan Hizmetlere Yönelik Bulgular

Hizmetler	n	%
Kese/Banyo	162	77,1
Spa/Sağlık merkezi	107	51,0
Kaplıca	51	24,3
Spor merkezi	21	10,0
Güzellik merkezi	14	6,7
Masaj	153	72,9
Havuz	51	24,3
Hamam eğlencesi	46	21,9
Sauna	127	60,5

Tablo 5'de Türk hamamlarından Yararlanılan Hizmetlere Yönelik Bulgular yer almaktadır. En fazla yararlanılan hizmetler beklenildiği gibi % 77,1'le Kese/banyo, % 72,9'la masaj ve % 60,5 ile sauna çıkmıştır. En az yararlanılan hizmetler olarak % 6,7 güzellik merkezi ve % 10,0 spor merkezi olmuştur.

Tablo 6. Türk Hamamlarının Çekici Olması Nedenlerine Yönelik Bulgular

Çekici Özellikler	n	%
Mimari yapısı	141	67,1
Tarihsel ve kültürel yapısı	142	67,6
Sosyal yapısı	91	43,3
Başka birisi tarafından keselenmek	62	29,5
Göbek Taşı	67	31,9
Türk hamamında kullanılan giysi ve aksesuarlar	51	24,3
Kalabalık bir ortamda yıkanmak	13	6,2
Diğer	-	-

Türk hamamlarının Çekici Olması Nedenlerine Yönelik Bulgular Tablo 6'da verilmiştir. En çekici özellikler olarak %67,6 tarihsel ve kültürel yapısı, %67,1 mimari yapısı ve %43,3 sosyal yapısı olmuştur. En az çekiciliğe sahip özellikler ise % 6,2 kalabalık ortamda yıkanmak, % 24,3 Türk hamamlarında kullanılan giysi ve aksesuarlardır.

5.2. Hamamlarda Hijyen ve Sanitasyona Yönelik Nitel Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde gözlemlere yer verilmiştir. Antalya ilinde bulunan 10 tane hamam yöneticilerine sorular sorularak gözlem yapılmıştır. Bu 10 hamam geleneksel Türk hamamı ısıtma şekline göre ısıtılan, yani külhanı bulunan hamamlardan seçilmiştir. Otellerin içerisinde bulunan hamamlar araştırmaya dahil edilmemiştir. Gidilen hamamlarda ilk olarak çalışanlarının hijyen eğitim ve sağlık belgesi olup olmadığı sorulmuş ve bu belgelerin gösterilmesi istenmiştir. Bu hamamlardan 5'inde çalışan personelin hijyen eğitim belgesine sahip olduğu, sadece 2'sinde sağlık belgesinin bulunduğu görülmüştür.

Hamamda gerekli havalandırma tesisatının bulunup bulunmadığı sorulmuş ve buna dair gözlem yapılmıştır. Bu 10 hamam işletmesi arasında havalandırma tesisatı olmayan işletme bulunmamaktadır. Ancak üç tanesinde bulunan havalandırmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Hijyeni sağlayan unsurlardan bir diğeri olan aydınlatmanın, gözleme alınan işletmelerin üç tanesinde yetersiz olduğu görülmüştür. Tablo 7'ye göre, havalandırmanın ve aydınlatmanın yetersiz olduğu işletmelerin aynı işletmeler olduğu görülmektedir. Havalandırma ve aydınlatmanın yetersiz olduğu bir ortamda hijyenden bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Bu hamamların tuvalet ve yiyecek içecek bölümleri de gözleme dahil edilmiş ve gözlemler sonucunda 6 işletmenin tuvaletlerinin, 3 işletmenin yiyecek içecek bölümlerinin temizlikleri yetersiz bulunmuştur. Yine Tablo 7'ye bakıldığında, yiyecek içecek bölümlerinde temizliğin yetersiz olduğu işletmelerin aynı zamanda tuvalet temizliklerinin de yetersiz olduğu görülmektedir.

Hamamlarda biriken sular bakteri üreterek hastalık saçar veya yerlerde yosunlaşmalara, kayganlaşmalara neden olur. Bu nedenle herhangi bir köşede su birikintisi kalmamasına özen gösterilmelidir. Araştırma kapsamında gözlemlenen 10 hamam işletmesinden 3 tanesinde bu konuyla ilgili hiç önlem alınmadığı, 1 tanesinde ise yetersiz olduğu görülmektedir.

Hamamlarda iç sıcaklığı gösteren termometreler bulunmalıdır. Hamamlar yüksek sıcaklığa sahip mekanlardır ve sıcağa alerjisi olan veya sıcağın tetikleyeceği bir rahatsızlığı bulunan ziyaretçilere öncelikle bu konuyla ilgili bilgi verilmeli ve iç sıcaklığı gösteren termometreler bulundurulmalıdır. Tablo 7'ye bakıldığında, gözlemlenen 10 işletmeden 3 tanesinde termometre bulunmadığı görülmektedir.

Hamama gelen kişilere öncelikli olarak sağlık ve hijyen bakımından hamama girmesinde sakınca bulunan kişilere yönelik bilgilendirme yapılmalı ve bunun yanında birde bu konuyla ilgili uyarıcı levhalar bulundurulmalıdır. Bilgilendirmelere yönelik bulgular çizelge 1'de verilmiştir. Uyarıcı levhalara yönelik bulgular için Tablo 7'ye bakıldığında, sadece 2 hamam işletmesinde bu levhalara rastlanmadığı görülmektedir. Hamamda çalışan personelin kişisel temizliğine özen göstermesi gerekmektedir. Bu işletmelerden 7 tanesinin bu konuda yetersiz olduğu gözlemlenmiştir. Tablo 7'ye bakıldığında, 2. ve 9. hamam da hijyen eğitim belgesi bulunmasına rağmen personelinin kendi kişisel temizliğine önem göstermediği sonucuna ulaşılabilir.

Gözlemlenen hamamlarda; çöp kutularının ağzılarının kapalı olması, etrafının temiz tutulması ve etrafa rahatsız edici koku vermemesi gibi durumları kontrol edilmiştir. Bu konuda sadece 2 işletmenin yetersiz olduğu görülmüştür. Son olarak gözlemlenen bu 10

hamam işletmesine, yetkililer tarafından düzenli olarak denetlenip denetlenmedikleri sorulmuştur. 3 hamam işletmesi tarafından düzenli olarak denetleniyor cevabı alınırken, 3 işletme denetlenmediğini söylemiştir. Diğer 4 işletme ise denetlemenin yapıldığını fakat bunun periyodik olarak yapılmadığını belirtmişlerdir.

10.04.2014 tarih ve 71143 sayılı Kültür ve Turizm Bakanlığı yazısında; "22.11.2010 tarih ve 12076 sayılı Valiliğimiz (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü) Genelgesi ile Kaymakamlıklar sorumluluğunda "Güvenlik Denetim Komisyonları" oluşturulmuş ve tüm konaklama tesisleri, havuzlar dâhil olmak üzere güvenlik ana başlığında 2010 yılı Kasım ayından itibaren denetlenmeye başlanmıştır. Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bugünlerde söz konusu Genelge doğrultusunda; özellikle ve öncelikle mahalli idarelerden belgeli konaklama tesislerinde ve diğer konaklama tesislerinde denetimlerin hızlandırılması, SPA, hamam ve sauna denetimlerinin ivedilikle tamamlanması" şeklinde denetleme kararı bulunmaktadır.

Tablo 7 . Hamam İşletmelerine Yönelik Gözlemlenen Bulgular

HAMAMLAR	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Gözlem ifadeleri										
Hamam işletmelerinde çalışanların hijyen eğitim belgesi	V	V	Y	Y	Y	V	Y	Y	V	V
Hamam işletmelerinde çalışanların sağlık belgesi	V	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	V
Yeterli aydınlatma	V	V	YZ	V	V	YZ	V	YZ	V	V
Yeterli havalandırma	V	V	YZ	V	YZ	V	V	YZ	V	V
Tuvaletlerin temizliği	V	YZ	YZ	YZ	YZ	V	YZ	YZ	YZ	V
Su birikintisine karşı önlem	V	V	YZ	V	Y	V	Y	Y	V	V
Yiyecek- içecek tüketiminin yapıldığı alanlarda temizlik	V	V	YZ	V	YZ	V	YZ	Y	V	V
Hamamda iç sıcaklığı gösteren termetreler	V	V	V	V	Y	V	Y	Y	V	V
Hamamda sağlık ve hijyen bakımından hamama girmesinde sakınca bulunan kişilere yönelik uyarıcı levhalar	V	V	Y	V	V	V	V	Y	V	V
Hamamda çalışan personelin saç, sakal ve tırnakları kesilmiş olması ve personelin kişisel temizliğine özeni	V	YZ	YZ	YZ	Y	V	Y	Y	YZ	V
Çöp kutularının kontrolü (ağızlarının kapalı olması, etrafının temiz tutulması, etrafa rahatsız edici koku vermemesi vb.)	V	V	V	V	YZ	V	YZ	V	V	V
Hamamda yetkili kuruluşlar tarafından denetlenme	V	YZ	YZ	YZ	Y	Y	Y	YZ	YZ	V

V= Var, Y= Yok, YZ = Yetersiz

5.3 Hamamlarda Hijyen ve Sanitasyona Yönelik Nicel Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde hamamlardaki hijyen ve sanitasyona ilişkin ifadelere yönelik aritmetik ortalamalara ve standart sapmalara yer verilmiştir.

Tablo 8'e göre, "Hamam ünitelerine girmeden önce vücut dezenfeksiyonu yapıldı" ifadesine anket katılanların % 75,7'si, "Sağlık ve hijyen bakımından hamama girmesinde sakınca bulunan durumlarla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapıldı." ifadesine % 72,4'ü, "Hamamda iç sıcaklığı gösteren termometre bulunmaktaydı." ifadesine % 75,7'si, "Genel olarak hamamların hijyenik olduğunu düşünüyorum." ifadesine, % 67,2'si, "Hamamların müşteri sağlığını en iyi şekilde koruyacağını düşünüyorum." ifadesine % 67,1'i, katılmıyorum cevabını vermiştir.

"Hamamda sağlık ve hijyen bakımından kişilerin hamama girmesinde sakınca bulunan durumlara yönelik uyarıcı levhalar bulunmaktaydı." ifadesine katılımcıların % 75,2'si, "Hamamda sıcaklık bölümüne geçilmeden önce daha az sıcaklığa sahip olan ılık bölüme bulunmaktaydı." ifadesine % 83,3'ü, "Hamamda gerekli havalandırmalar mevcuttu" ifadesine % 78,1'i, "Hamamda gerekli aydınlatmalar mevcuttu." ifadesine % 77,4'ü, "Kurnalar temizdi" ifadesinin, % 77,1'i, "Tuvalet ve tek kişilik halvet bölümlerinin temizliği sağlanmıştı." ifadesine % 60'ı, "Göbek taşının ısı ve temizliği yeterliydi." ifadesine % 57,2'si, "Kullanılan suyun sıcaklığı yeterliydi." ifadesine % 89,6'sı, "Hamamda kullanılan suda renk ve koku yoktu." ifadesine, % 90,0'ı, "Kullanılan malzemeler (kese, havlu, peştemal) temizdi" ifadesine % 86,7'si ve "Önyargılı olarak hamamların hijyenik olduğunu düşünmüyorum." ifadesine % 81,4'ü katılmıyorum cevabı vermiştir.

"Yiyecek içecek tüketiminin yapıldığı yerlerin temizliği sağlanmıştı." ifadesine % 44,8'i katılmıyorum, % 49,6'sı katılıyorum, "Malzemeler (kese, havlu..) yalnızca benim için kullanılmaktaydı." ifadesine % 35,7'si katılmıyorum, % 53,3'ü katılıyorum, "Hamam personelinin kendi hijyenine dikkat ettiğini düşünüyorum." ifadesine % 55,2'si katılmıyorum, % 30'u katılıyorum, "Hamam ünitelerinin periyodik olarak denetlenmediğini düşünüyorum." ifadesine % 46,6'sı katılmıyorum, % 40'ı katılıyorum cevabı vermiştir. Bu ifadelere yönelik oranların birbirine çok yakın olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Hamamlardaki Hijyen ve Sanitasyona İlişkin İfadelere Yönelik Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapmaları

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne katılıyorum Ne katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama
Hamam ünitelerine girmeden önce vücut dezenfeksiyonu yapıldı.	n	92	67	11	22	18	2,08
	%	43,8	31,9	5,2	10,5	8,6	
Sağlık ve hijyen bakımından hamama girmesinde sakınca bulunan kişilere yönelik gerekli bilgilendirmeler yapıldı.	n	54	98	9	37	12	2,31
	%	25,7	46,7	4,3	17,6	5,7	
Hamamda sağlık ve hijyen bakımından hamama girmesinde sakınca bulunan kişilere yönelik uyarıcı levhalar bulunmaktaydı.	n	6	19	27	104	54	3,86
	%	2,9	9,0	12,9	49,5	25,7	
Hamama girmeden önce bulaşıcı bir hastalık taşıyıp taşımadığım soruldu.	n	66	105	14	18	7	2,02
	%	31,4	50,0	6,7	8,6	3,3	
Hamam personeli tarafından hamama girmeden önce hamamın sıcaklığıyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapıldı.	n	53	102	14	27	14	2,27
	%	25,2	48,6	6,7	12,9	6,7	
Hamamda iç sıcaklığı gösteren termometre bulunmaktaydı.	n	5	12	34	117	42	3,85
	%	2,4	5,7	16,2	55,7	20,0	
Hamamda sıcaklık bölümüne geçirmeden önce daha az sıcaklığa sahip olan ılık bölümü bulunmaktaydı.	n	4	14	17	100	75	4,09
	%	1,9	6,7	8,1	47,6	35,7	
Hamamda cam tabak veya bardak kullanılmıyordu.	n	2	15	13	85	95	4,22
	%	1,0	7,1	6,2	40,5	45,2	
Hamamda gerekli havalandırmalar mevcuttu.	n	8	31	7	99	65	3,87
	%	3,8	14,8	3,3	47,1	31,0	
Hamamda gerekli aydınlatmalar mevcuttu.	n	5	34	7	95	69	3,90
	%	2,4	16,2	3,3	45,2	32,2	
Hamamın herhangi bir bölümünde su birikintisi yoktu.	n	8	52	23	85	42	3,87
	%	3,8	24,8	11,0	40,5	20,0	
Hamamın mermerlerinde yosunlaşmalar yoktu.	n	4	33	12	103	58	3,85
	%	1,9	15,7	5,7	49,0	27,6	

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk hamamlarının, çeşitli amaçlarla kullanımı, beden üzerindeki olumlu etkileri ve uygulama açısından zengin olmasından dolayı hamamlar, bin yılı aşkın bir süredir günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Türk hamamlarının, bedensel ve inançsal temizliğin yanı sıra, eğlence, evlilik ve doğumla ilgili pek çok sosyal olaya sahne olması açısından, Türk toplumunun yaşamında oldukça önemli bir yere sahiptir. Günümüzde, daha çok temizlik, sağlık ve güzellik amacıyla kullanılan hamamların içerisinde kese ve köpük masajının yanı sıra, havuzlar, çamur, yosun, kil, bal, yoğurt ve bitkisel yağ masajlarını ve vücut bakımlarını görmek mümkündür. Bu nedenlerle Türk toplumunun yanı sıra Türk hamamları yabancı turistlerinde ilgisini çekmekte ve Türkiye'yi ziyaretlerinde Türk hamamlarından faydalanmaktadırlar.

Turistlerin Türk hamamlarına gelişlerinde etkili olan araçların başında akraba arkadaş tavsiyesi, seyahat acenteleri ve daha önceki seyahat deneyimleri gelmektedir. Tercih etme nedenleri ise merak, ilgi, sağlık ve eğlence olmuş ve en çok kese, masaj ve sauna hizmetlerinden yararlanmışlardır. Türk hamamlarının mimari, sosyal, tarihsel ve kültürel yapısı turistler için çekici unsur olmuştur.

Türk hamamlarının bu kadar ilgi görmesi hijyen konusunu da gündeme getirmektedir. En önemli kullanım nedeni temizlik ve sağlıklıken, buradan alınan hizmet sonrasında sağlığı yitirme de söz konusu olabilir. Hamam temizliğinde hijyen koşullarına uygunluk sağlanmadığı takdirde ortam, çeşitli bulaşıcı hastalıkların üremesine ve yayılmasına zemin hazırlayacaktır. Nitekim yapılan bu çalışmada da genel olarak Türk hamam işletmelerinin hijyen ve sanitasyon konusunda dikkatli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hamamlara gelen kişilerin herhangi bir bulaşıcı hastalığı olabilir. Bu hastalığı soyunma veya yıkanma esnasında ortama bırakabileceği gibi çalışan personele de bulaştırabilir. Çalışan personelden de bu hastalık yaptığı hizmet esnasında müşteriye geçebilir. Bu sebeple hamam ünitelerine geçmeden önce vücut dezenfeksiyonu yapılması gerekirken bulgulara bakıldığında, ilgili ifadeye çoğunlukla katılmıyorum cevabı verilmiştir.

Hamamlarda, sağlık ve hijyen açısından hamama girmesinde sakınca bulunan kişilere yönelik durumlarla ve hamamdaki iç sıcaklıkla ilgili bilgilendirmelerin yapılmadığı fakat hem anket hem de gözleme dayalı araştırma bulgularına göre bu konularla ilgili gerekli uyarıcı levhaların ve sıcaklığı gösteren termometrelerin bulunduğu görülmektedir.

Aniden sıcaklığa geçilmesi sağlık açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı için geleneksel Türk hamamlarında sıcaklık bölümüne geçmeden önce daha az sıcaklığa sahip olan ılık bölüme bulunur. Bu araştırma sonucunda da Antalya'daki hamamların genelinde ılık bölüminün olduğu söylenebilir.

Hamamlarda, kırılması durumunda kötü sonuçlar doğacağı için cam tabak ve bardak kullanımı uygun değildir. Hamamların da bu konu da dikkatli olduğu ve hamam içerisinde bu malzemeleri kullanmadıkları görülmektedir.

Hamamlarda havalandırma ve aydınlatma sistemi gerekli olan unsurlardandır. Fakat bazı işletmeler de yetersiz olabilmektedir. Hamam işletmelerinde bu unsurların yetersiz olması durumunda ise sağlık problemleri ortaya çıkacaktır. Anket ve gözlem sonuçlarına göre, bunların ortalamaları 3'ün üzerindedir. Bu da var olan havalandırma ve aydınlatmaların her yerde yeterli olmadığı sonucunu göstermektedir. İşletmelerin çoğu

bu konuda dikkatliken az da olsa bu konuya önem vermeyen işletmelerin olduğu da görülmektedir.

Hamam ünitelerinde su birikintilerinin olması, mermerlerde yosunlaşmalar ve yerlerin kaygan olması istenmeyen durumlardandır. Araştırma sonucuna göre, hamamlar genel olarak bunlara dikkat etmektedir fakat dikkat etmeyen işletmelerin de az olmadığı görülmektedir.

Her temizliğin olduğu ortamda hijyenden bahsedilemediği gibi temizliğin olmadığı yerde hijyenden hiç bahsedilemez. Araştırmanın anket ve gözlem sonuçlarına göre, bazı hamamların, kurna, tuvalet, göbek taşı ve yiyecek içecek tüketiminin yapıldığı yerlerdeki temizlik konusunda eksik olduğu görülmektedir. Buraların temizliğine dikkat eden işletmelerde olduğu gibi dikkat etmeyen işletmelerde azımsanamayacak orandadır.

Hamamlarda kullanılan su sıcak olmalıdır fakat çok sıcak olan su cilde zarar verebilir, herhangi bir sağlık problemi yaratabilir. Araştırmada, kullanılan suda renk ve koku olmadığı, suyun sıcaklığının yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hamamlarda kullanılan havlu, peştamal, kese gibi malzemeler kimi işletmelerde tek kullanımlık iken, kimi işletmelerde, müşteriden sonra temizliği sağlanarak tekrar kullanılmaktadır. Araştırmanın sonucuna göre işletmelerin bir kısmının tek kullanımlık malzemeler kullandığı, bir kısmının ise bu malzemeleri temizleyerek tekrar kullanıma verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Malzemeler tek kullanımlık olmasa dahi genel olarak bu malzemelerin temiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hamam işletmeleri müşterilere hizmet veren işletmelerdir. Müşteri hizmeti aldığı sürece personelle yakın ilişki kurmaktadır. Bu açıdan müşteriler karşılarında kendi dış görünüşüne önem veren saç sakalı ve tırnakları kesilmiş bir personel görmek isterler. Bununla beraber hijyen sağlamanın en önemli unsuru çalışanlardır. Ayrıca bu tür işletmelerde çalışanların hepsi hijyen eğitim belgesi ile sağlık belgesini almış olmaları gereklidir. Araştırma sonucunda, çalışanların hepsinin bu belgelere sahip olmadığı, olsalar dahi kendi dış görünüş ve hijyenlerine dikkat etmedikleri görülmektedir.

Sonuç olarak, genellikle hamamların hijyen ve sanitasyon konusunda yapılması gerekenlere dikkat etmediği, fakat aralarında bu konuya duyarlı olan işletmelerinde olduğu söylenebilir. Bu işletmelerden faydalanan müşteriler çoğunlukla hamamları hijyenik bulmamakta ve buraların denetlenmediğini düşünmektedir. Yapılan gözlemler sırasında sorulan sorulara verilen cevaplar dikkate alındığında denenebilir ki, denetlemeler yeterlidir. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından çıkartılan bir yazıda bu tür işletmelerin denetlenmesiyle ilgili madde bulunmaktadır. Fakat gerekli denetimlerin yeterince yapılmadığı çıkan araştırma sonuçlarından biridir. Oysaki, Türk hamamlarının farklı ve özgün bir turistik bürün olarak ülke turizmüne yaptığı ve yapacağı katkı düşünüldüğünde hamam işletmelerinin kullanan yerli ve yabancı turistlerin sağlığını tehlikeye atmayacak uygulamaların yerine getirilmesi ve denetlenmesi son derece önemlidir.

Araştırmanın ortaya koyduğu sonuçlardan yararlanarak, işletme sahipleri, çalışanlar, yetkililere ve akademisyenlere çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Bu öneriler, dört başlık altında aşağıda yer almaktadır.

6.1. İşletme Sahiplerine Öneriler

- Sağlık ve hijyen bakımından hamama girmesinde sakınca bulunan kişiler vardır. Örneğin astımı olan birisi hamamdaki yoğun nem etkisinden olumsuz etkilenecektir. Bununla birlikte, deri enfeksiyonu, açık yara ve kesikleri olan, bulaşıcı hastalığı bulunan kişilerin de hamamlara girmesi uygun değildir. Hamamlarda müşteriye bu bilgileri veren bir personelin yanı sıra bununla ilgili bilgilendirme levhaları da bulundurulmalıdır.
- İşletme içerisinde görülebilecek çeşitli rahatsızlıkların nedenleri araştırılarak, bulaşıcı olması dahilinde gerekli olan tıbbi önlemler alınmalı ve ilgili mercilere bildirilmelidir.
- Hamamlar aşırı sıcak yerlerdir. Birçok hastalığa iyi gelse de bazı hastalıkları tetikleyebilmektedir. Bu sebeple hamama gelen müşteriye hamamın iç sıcaklığıyla ilgili bilgilendirme verilmeli, sıcaklığı gösteren termometreler bulundurulmalı ve sıcaklık bölümüne geçmeden önce daha az sıcaklığa sahip ılık bölüme bulundurulmalıdır. Örneğin, tansiyon hastası olan bir kimse aşırı sıcakta hastalanabilir.
- İşletmeler tarafından aydınlatma ve havalandırmanın önemi yok sayılmamalı, özellikle iyi bir havalandırma düzeneğinin kurulmasına özen gösterilmelidir. Havalandırma sistemleri, duman, koku, is ve buharlaşmayı giderecek, ısıyı muhafaza edecek, toz, kir ve zararlı bakterilerin girişini önleyecek nitelikte olmalıdır. Filtrelerin ve diğer parçaların temizlenmesi ya da değiştirilmesi bakımından rahatça erişilebilecek bir şekilde kurulmalıdır. Temiz olmayan bir alandan temiz bir alana olabilecek hava akımlarından kaçınılmalıdır.
- Tuvaletler sadece hamamlar için değil kamuya açık bütün her yerde hatta evlerde bile sağlığı tehdit altına alabilecek yerlerdir. İşletmeler tarafından tuvalet ve hatta yiyecek içecek tüketiminin yapıldığı yerlere de periyodik bir temizleme takvimi oluşturulmalı ve hijyen kuralları çerçevesinde uygun temizlik malzemeleri kullanılarak buraların temizliği sağlanmalıdır. Tuvaletlerde ve genel alanlarda bulunan çöpler devamlı toplanmalı, ağzıları kapalı ve etrafa koku saçmayacak şekilde olmalıdır.
- Göbek taşı hamamın en önemli yerlerinden biridir. Yıkamak, terlemek, keselenmek ve masaj yaptırmak gibi çeşitli nedenlerle kullanılır. Göbek taşının temizliği sürekli olarak sağlanmalı ve temizlik sırasında uygun deterjanlar hijyen kurallarına göre kullanılmalıdır. Ayrıca göbek taşının üzerinde çizik ve çatlaklar bulunması durumunda orada hijyenik bir temizlikten bahsedilemez. Çizik ve çatlakların arasına giren mikroorganizmalar temizlik yoluyla yok edilemeyecektir. Bu nedenle mermerin düzleştirilerek çizik ve çatlakların giderilmesi gerekmektedir.
- Kese, peştamal, havlu ve lif gibi kullanılan bütün malzemelerin temiz olması çok önemlidir. Günümüzde bunlar tek kullanımlık olarak hazırlanmaktadır. Fakat tek kullanımlık olan paketlerin ağzı kapalı olmalı ve ağzıları açıldığı zaman bekletilmeden kullanılması gerekmektedir. Aksi halde malzemeler steril olma özelliğini kaybedecektir. Malzemeler tek kullanımlık olmadığı takdirde her müşteriden sonra dezenfekte edilerek, hijyenik bir şekilde saklanmalıdır.
- Hamamlarda çalışan personel kendisi için bulaşıcı hastalıklara karşı önlem almalı kendi hijyen ve temizliğine daima dikkat etmelidir. Gelen müşterilerle yakın ilişkiler kurması hastalıklı bir müşteriden kendisine bulaştırma ihtimalini arttırmaktadır. Personelin kişisel hijyenine önem vermesi dış görünüşüne yansiyacak ve bununla birlikte o işletmeye

olan güven de artacaktır. Hamam işletmeleri, personelinin ve müşterinin sağlığını en iyi şekilde koruyabilecek şekilde çalışmalıdır.

- Bulaşıcı hastalıklarda personel hijyeninin en önemli etken olduğu çalışanlara benimsetilmelidir. Bu konuda hamam personeline işletme tarafından gerekli mesleki eğitim kursları düzenli aralıklarla verilmelidir. Verilen bu eğitimler belirli dönemlerde ihtiyaç doğrultusunda tekrar edilmeli ve verilen her eğitimden sonra personel gözlemlenerek öğrenilen bilgilerin işbaşında hayata geçirilmesi sağlanmalıdır.
- İşletme tarafından personel sağlığını ve hijyenini sağlayacak olanaklar hazırlanmalıdır.
- Personelin işe alımından önce sağlık kontrolleri yaptırılmalı ve bu kontroller 6 ayda bir yenilenerek durum kontrol altında tutulmalıdır.

6.2. Çalışanlara Öneriler

- Hamam personelinin cilt hastalığı, ishal, kusma, ateş gibi sağlık problemleri var ise iş yerinde bu açıkça dile getirilmelidir. Aksi durumda hastalığının seyri uzayacağı gibi, başkalarına bulaştırma ihtimali de artacaktır.
- Bakteri ve virüslerin müşteriden geçebileceğinin farkında olmalı ve yakın temastan kaçınmalıdır. Ayrıca sağlık açısından problemlili olan kişileri hamama girme konusunda uyarmalıdır.
- Hijyen ve sanitasyon eğitimini almalı ve eğitim sırasında gördüklerini doğru bir şekilde uygulamalıdır.
- Öncelikli olarak kendi kişisel hijyenine özen göstermeli, bulaşıcı hastalıklara karşı kendini korumalıdır. Düzenli olarak yıkanmalı, saç ve sakal traşına özen göstermeli ve daima temiz giyinmelidir. Böylece hem kendini hastalıklara karşı koruyacak hem de işletme hakkında olumlu bir imajın oluşmasına katkıda bulunacaktır.

6.3. Yetkililere Öneriler

- Sağlık Bakanlığı, İl Sağlık Müdürlükleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Belediyeler vb kamu kuruluşları kamuya açık yerlerin sağlık yönünden denetimlerinden sorumludur. Hamam işletmelerinin de denetimlerinin düzenli olarak yapılması bir zaruriyettir. Bu söz konusu denetimlerin hangi aşamada hangi kurum veya kuruluş tarafından yapılacağı yasayla belirlenmiştir. Ancak önemli olan denetleme işlevinin yetkili ve yetkin kişiler tarafından düzenli olarak yerine getirilmesidir. Yetkililer tarafından yapılacak olan bu denetlemeler her bir işletme için düzenli olarak arşivlendirilmeli, temizlik, hijyen ve sanitasyon kurallarını tüm uyarılara rağmen gerçekleştirilmeyen hamam işletmeleri gerektiğinde kapatılarak cezalandırılmalıdır.
- Hamamların temizlik ve hijyenleriyle ilgili uyulması gereken kurallar yazılı olarak yetkililer tarafından hamam işletmecilerine verilmelidir. Böylece hamamların hijyenik olma koşulları belirlenmiş olacağından işletme tarafından takip ve kontrolü kolaylaşacaktır.
- Yapılan denetlemelerde sadece temizlik, hijyen ve sanitasyon değil aynı zamanda çalışan personelin sağlık raporu ve hijyen eğitim belgesinin olup olmadığının da denetlenmesi ve bir takım yaptırımların bulunması gerekmektedir. Ayrıca hijyen eğitim belgesi olmayan kimselerin de hamam işletmesi açmasını önleyici uygulamaların getirilebilmesi düşünülebilir.

- Yetkililer tarafında yapılan denetlemelerden sonra temizlik, hijyen ve sanitasyon konusunda bir sorun bulunmadığı takdirde işletmeyi ödüllendirmek adına bir belge verilebilir. Bu bağlamda yapılacak önerilerden biri Kültür ve Turizm Bakanlığınca geliştirilen “yeşil yıldız, beyaz yıldız, ve mavi bayrak” uygulamalarına benzer bir proje Türk hamamlarında hijyen ve sağlığa yönelik olarak da belirli prosedürler dahilinde geliştirilmesidir. Böylece işletme bu belgeyle kendini daha iyi pazarlayabilecektir. Aldığı bu belgeyi seyahat acentelerine da sunarak tur operatörlerinin paket tur kapsamında olan hamam ziyaretlerini kendi işletmesine çekebilecektir. Ayrıca seyahat acenteleri ve tur operatörleri paket turların içinde hamamları satarken bu belgeye sahip olan işletmeleri tercih ederek turistin güvenini de sağlayabileceklerdir.

6.4. Akademisyenlere Öneriler

- Araştırma, Antalya ilinde sadece hamam hizmeti veren işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda farklı yörelerde farklı hamam işletmelerinde yapılacak çalışmalarda literatüre bir katkı yapması çalışmanın amaçlarında biridir. Bu kapsamda farklı çalışmaların yöre ve işletme çeşitlemesine gidilerek yapılması, farklı boyuttaki işletmeler ve yöreler arasında karşılaştırma yapma olanağı bulunabilecektir.
- Bu araştırmada hamamların hijyenine odaklanılmıştır. Hijyenin müşteri memnuniyeti veya algılanan kalite üzerine etkisine yönelik araştırmaların yapılmasının da literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıksözlü, Ö. (2015). *Türk Hamamlarında Hijyen ve Sanitasyonun Turist Sağlığı Açısından Ele Alınması: Antalya İli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Ak, B. ve Sevin, H. D. (2000). Turist Sağlığı ve Turist Sağlığı İmkanları Açısından Antalya Bölgesinde Bir İnceleme. *H.Ü. Sağlık İdaresi Dergisi*, 5(1), 90-100.
- Akdur, R. (2015). Turizm Bölgelerinde Halk Sağlığı. Turizm Hukuk ve Sağlık Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Nevşehir, 173-189.
- Aktaş, A. ve Özdemir, B. (2012). *Otel İşlemlerinde Mutfak Yönetimi*. (3. Basım). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aktaş, G.G. (2011). Anadolu'da Toplumsal Yaşamın Mekansal İzleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 7, 55-68.
- Altunışık, R., Recai, C., Serkan, B. ve Engin Y. (2004). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. (3. Basım). İstanbul: Avcı Ofset.
- Apaydın Başa, B. (2009). Türk Hamam Kültürünün Spa & Wellness Mekanlarının Tasarımına Etkileri. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 1(1), 207-220.
- Aydın, İ., Tütüncü, Ö. ve Aydın, S. (2013). *SPA Hizmetlerinde Sağlık Kapsamında Müşteri Güvenliği*. II. Rekreasyon Araştırma Kongresi (31 Ekim – 03 Kasım 2013 ss. 449-460, Kuşadası).
- Boge, J., Kristoffersen, K. ve Martinsen, K. (2013). Bodily Cleanliness in Modern Nursing. *Blackwell Publishing Ltd Nursing Philosophy*, 14 :78-85.
- Bozok D. (2006). Türk Hamam ve Geleneklerinin Turizmde Uygulanışı (Bursa Merkez İlçede Bir Araştırma). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 62-86.
- Bozok, D. ve **Köröğlu**, Ö. (2009). The Determination Of The Strategies Which Can Be Effective For Marketing Of The Traditional Turkish Baths (Hamams): An Investigation With Russian Tourists. *University "Prof. Dr. Assenn Zlatarov" Academic Journal*, 5(1), 89-98.
- Çiçek, D. (2008). Temizlik Hizmeti Eğitimi Üzerine Kavramsal Deneme Çalışması. IV Lisans Üstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi (23-27 Nisan 2008, 259-276. Antalya).
- Emiroğlu, İ. (2010). *Konya'da Hamam Kültürü ve Kullanım Eşyaları*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Evcı, D. ve Tezcan, S. (2005). *Küreselleşme ve Turist Sağlığı*. I. Çanakkale 18 Mart Biyenalinde Sunulan Bildiri, Çanakkale, 315-323.
- Güler, Ç. ve Çobanoğlu, Z. (1994). *Turist Sağlığı*. Ankara: Aydoğdu Ofset.
- Koyunoğlu, S. (2003). *Turist Sağlığı Turist Sigortası ve Tüketicinin Korunması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Merdol, T. K., Beyhan, Y., Çiğner, N., Sağlam, F., Tayfur, M., Baş, M., ve Dağ, A. (2000). *Toplu Beslenme Yapılan Kurumlarda Çalışan Personel için Sanitasyon/Hijyen Eğitimi*. Ankara: Hatipoğlu Yayınevi.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2012). *Hamam-Sauna-Buhar Banyosu* Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Öztaş, K. (2002). *Turizm Sektöründe Mutfak Hizmetleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Steffan, R. (1987). Health Problems after travel in Developing Countries. *The Journal of Infectious Diseases*, 156 (1), 84-91.
- Tekin, A. (2007). *Hastalık Olgusu ve Toplumsal Kökenleri (Burdur Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Turizm Sağlığı Eğitimi Kitabı. (2001). Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Ankara. http://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/33.html. Erişim Tarihi: 10.04.2015.
- Ünivar, Ş. ve Şimşek S.(2012). Kültür ve Turizm Bakanlığının Yurtdışı Tanıtım Filmlerinde Kültürel İmge Kullanımı. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24 :305-330.
- Yentürk, N. (2010). Roma Banyosu Nasıl Türk Hamamı Oldu. *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 2 (2), 94-102.
- İnternet Kaynakları:**
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri&kategoriget=atalst&kelimeget=hamam&hngget=tam. Erişim Tarihi: 13.02.2015
TürkolojiAraştırmaMerkezi,(2015).[URL: http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/ayse_bascetincelik_gelin_hamami.pdf.], Erişim Tarihi: 12.03.2015.
http://www.saglikturizmi.org.tr/saglikturizmi_dosyalar/saglik_turizmi_yayinlari/saglik-turizmi-ve-turistin-sagligi-uygulama-rehberi.pdf. Erişim Tarihi: 11.04.2015.
MilliEğitimBakanlığıModülerPorogram,(2015).[URL: http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/59/02/972001/dosyalar/2014_12/26045559_hijyenvesanitasyon.pdf], Erişim Tarihi: 29.04.2015.
http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/59/02/972001/dosyalar/2014_12/26045559_hijyenvesanitasyon.pdf. Erişim Tarihi: 29.04.2015.

Türkiye Ekonomisinde Finansal ve Ticari Açıklık-Çevresel Kalite İlişkisi: Ampirik Uygulama*

Elif MUDAM**
Feyza BALAN***
Barış ALBAYRAK****©

Öz

Dünya çapında yaşanan küreselleşme süreci ile birlikte dünya ülkeleri ticari ve finansal liberalizasyon uygulamalarına büyük önem vererek ekonomilerine hızlı bir ivme kazandırmışlardır. Bunun sonucu olarak son yıllarda çevre-ekonomi ilişkisinin varlığından bahsedilmektedir. Bu bağlamda, çalışmada Türkiye için 1970-2015 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak finansal dış açıklık, ticari açıklık, kişi başına düşen gelir ve karbondioksit emilimi (CO₂) değişkenleri arasındaki dinamik ilişkilerin varlığı VAR modeli aracılığı ile araştırılmıştır. Analiz sonucunda CO₂ emiliminde meydana gelen değişimin %0,46'sının finansal dış açıklık, %1,04'ünün kişi başına düşen gelir, %0,42'sinin ise ticari açıklık tarafından açıklandığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Açıklık, Ticari Açıklık, Çevresel Kalite.

Relation of Financial Clarity and Environmental Quality in Turkish Economy: Empirical Application

Abstract

Along with the globalization process, world countries have gained momentum in their own economies by attaching great importance to commercial and financial liberalization applications. As a result, the existence of environment-economy relation has been mentioned in recent years. In this context, the existence of dynamic relationships between financial openness, commercial openness, per capita income and carbon dioxide absorption (CO₂) variables using annual data for the period 1970-2015 for Turkey investigated with the aid of VAR model. As a result of the analysis, it was revealed that 0,46% of the change in CO₂ absorption explained by financial openness, 1,04% by per capita income and 0,42% by trade openness.

Keywords: Financial Openness, Commercial Openness. Environmental Quality.

* Çalışma, Elif Mudam tarafından Doç. Dr. Feyza Balan'ın danışmanlığında Temmuz-2017 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında kabul edilmiş olan "Ticari ve Finansal Açıklığın Çevresel Kalite Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama" isimli Yüksek Lisans Tezinin ampirik uygulamasından üretilmiştir.

** Yüksek Lisans öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, elif_mudam@hotmail.com

*** Doç. Dr., İktisat, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, feyzabalan@comu.edu.tr

**** Yrd. Doç. Dr., Bankacılık ve Finans, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, balbayrak@comu.edu.tr

© Sorumlu Yazar/Corresponding Author

GİRİŞ

Finansal açıklık günümüzde sıkça dile getirilen ekonomik küreselleşme kavramının temelini oluşturmaktadır. Finansal açıklık beraberinde finansal piyasaları ayıran sınırları ortadan kaldırmaktadır. 20. yy'nin son döneminde finansal küreselleşmenin bir uzantısı biçiminde gelişmiş ülkeler, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi uluslararası kuruluşların etkisi ile bazı Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)'de yürürlüğe giren finansal liberalizasyon politikaları dünya ekonomisine etkisini arttırarak günümüze kadar gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1970'lere gelene kadar iktisadi düşünceye dışa kapalı, müdahaleci, korumacı ve devlete büyük ölçüde görev yükleyen bir gelişme modeli egemen olmuştur. 1970'li yıllarda gerçekleşen Petrol Krizleri ve buna paralel olarak GOÜ'nün maruz kaldığı ekonomik krizler ve borç krizleri korumacı politikaların etkinliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu sebeple dış borçlarını ödeyemeyen ve yabancı kaynak bulmakta zorlanan ülkelere yurtiçi finansal kaynaklarda artış sağlanması ve etkin kullanılması, durgunluk ve depresyondan çıkmak için en uygun yöntem olarak finansal liberalizasyon ortaya atılmıştır (Çetin, 2010: 1).

Finansal liberalizasyon, milli finans piyasalarını bölen sınırların ortadan kaldırılması, finans piyasalarında sınırlandırma ve kontrollerin yok edilerek, bu piyasaların uluslararası rekabete açık hale getirilmesi, uluslararası sermaye hareketlerinin, ülkeye giriş-çıkış kısıtlamalarının ortadan kaldırılması olarak tanımlanmıştır. Finansal sistem, ekonomide tasarrufları yatırımlarla bir araya getirdiği için önemli bir rol üstlenmektedir (Jha, 2003: 387). Finansal liberalleşme, sermaye hesabının liberalleşmesi, mali baskı politikalarının ve yabancı yatırımcılar için olan kısıtlamaların azaltılarak, ortadan kaldırılması olarak tanımlanmaktadır. Sermaye kontrolü, sermaye hareketlerini kısıtlamak veyahut hareketlerine yön vermek için ortaya atılmış politikalarından meydana gelmektedir. Bu kontroller, vergiler fiyat ya da miktar kontrolü olarak yapılabileceği gibi sermayenin uluslararası dolaşımına getirilen yasakları da içerisine almaktadır. Dar anlamıyla finansal liberalizasyon, kredi faizleri ve mevduat üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve kredilerin hangi fiyattan kimlere verileceğinin piyasa akışına bırakılması anlamını taşımaktadır. Geniş anlamda finansal liberalizasyon ise dar anlamda finansal liberalleşmeye ek olarak objektif bir şekilde belirlenmiş ölçütleri sağlayan tüm firmaların finansal kesimin giriş çıkışına izin verilmesi, bankalara kendisine ait işlemlerini rahatça gerçekleştirebilmesinin sağlanması, kamunun finansal kurumların mülkiyetini devretmesi ve uluslararası sermaye akışının üzerindeki kontrollerin kaldırılması olarak bilinmektedir (Özel, 2012: 26).

Çevre, modern iktisat teorisinde genellikle dışsallık veya bir yan etki olarak bilinmektedir. Emisyondan kaynaklanan hava kirliliği, imalat sektörünün yan ürünlerinin atık olarak çevreye emisyonu ya da iktisadi faaliyetlerin diğer biçimleri dışsallık olarak algılanmıştır. Ekolojik farkındalığın artması ve çevre koruma mevzuatının oluşturulması, Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) gibi küresel ve uluslararası organizasyonların ana teması haline gelince, çevrenin önemi iktisadın temel görüşleri içerisinde incelenmeye alınmıştır. Geçtiğimiz yüzyıllar boyunca çevre "kıt" bir kaynak olarak anılmaya başlanmıştır. Ekonomi bilimi, tanımı gereği kıt kaynakların nasıl paylaşılacağı ile ilgili olduğundan çevre sorunlarının incelenmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Kaynakların kıt oluşu ekonominin çevre politikaları içinde uygulanmasının ana sebeplerinden bir tanesidir. Ekonomi bilimi çevresel değerlerin fayda ve maliyetlerinin karşılaştırılmasına yardımcı olmaktadır (Balın, 2011: 3).

Çevre kirliliği, tüm canlı türlerinin sağlığına olumsuz biçimde etki eden, cansız çevre varlıkları üzerinde maddi zarara sebep olan ve onların niteliklerini kaybetmelerine neden olan yabancı maddelerin, hava, su ve toprağa yoğun bir biçimde karışması olarak tanımlanabilir (Sümer, 2007: 15-16). Çevre politikası ise, üretim sürecinde yöntem ve kalitenin önemli olduğu kadar, toplum sağlığı ve çevrenin korunması anlamına gelen çevre kalitesiyle de ilgili yönetsel kararların bütünüdür. Bu hususlardan yola çıkılarak, teknik ve hukuki esasların belirlenmesini de kapsamaktadır. Çevre politikası genel tanımıyla, toplumların sağlıklı bir çevrede yaşamalarının sağlanmasını ve doğal yapının korunmasını hedef almaktadır. Bu doğrultuda, çevre politikası günümüzdeki ve gelecekteki kuşakların yaşam kalitesinin korunması ve iyileştirmesi için önlemler alınmasını gerektirmektedir (Serim, 2016: 145).

Ticari açıklık ise hızlı bir biçimde gelir kaynaklı kirliliğe sebep olmaktadır. Sanayi Devrimi'nden bu yana gelişen ekonomik genişleme, sürekli artan bir çevresel bozulma ile ilişkilendirilmiştir. Ekonominin büyüyen ölçekte olması sebebiyle ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında çevre artan oranla bozulmaktadır. Bununla birlikte ekonomik büyüme çare ile birlikte gelmektedir. Ekonomik kalkınmayla beraber eşik gelir seviyesine ulaşıldığında, daha yüksek gelirli çevre dostu teknolojilerde ilerleme kaydedilirken, kamu tercihleri de katı çevre düzenlemeleri olan çevre dostu politikalara eğilimlerini arttırmakta, dolayısıyla çevresel kalitenin de iyileşmesine yol açmaktadır.

Bu makale çalışmasında, Türkiye için 1970-2015 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak finansal ve ticari açıklık ile bu değişkenlerin kişi başına düşen karbondioksit emisimi üzerindeki dinamik etkileri araştırılacaktır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'de çevre ve çevre ile ilgili yapılan çalışmalarda genellikle çevresel kalite ile kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkide düşük gelir seviyelerinde yüksek çevresel bozulmalara neden olacağını ve gelir seviyesi arttıkça çevresel bozulmaların azalacağını iddia eden Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) Hipotezinin sınanması dikkat çekmektedir. Yapılan bu analizlerde çevre kirliliğini temsilen çoğunlukla kişi başına düşen karbondioksit emisyonu (CO₂) kullanılmıştır. Örneğin, Selden ve Song (1994), 30 ülke için 1979-1987 yılları arasındaki CO₂ ile gelir ilişkisini test etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, ters-U ilişkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Moomaw ve Unruh (1997), 1950-1992 yılları arasındaki kişi başına düşen gelir ve CO₂ arasındaki ilişkiyi panel veri analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, N şeklinde bir ilişkinin varlığına ulaşılmıştır.

Torras ve Boyce (1998), 42 ülke ve 1977-1991 yılları için panel veri analizini kullanarak, Suspended Particulate Matter-Asılı Partiküler Madde (SPM) ve Sülfat Oksit (SO₂) ve kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlara göre, SPM ile gelir arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken, SO₂ için N şeklinde bir ilişki bulunmuştur.

Magnani (2000), 1980-1991 yılları için OECD ülkelerinde ekonomik büyümenin kirlilik emisyonlarına etkisini incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, ekonomik büyümenin kirlilik emisyonlarına etkisi yüksek gelirli ülkeler arasında farklılık gösterebilmektedir. ÇKE hipotezinin aksine ekonomik büyüme yüksek gelirli ülkelerde erdemli bir sürdürülebilir büyüme yolunun ortaya çıkması için önemlidir.

Panayotou vd. (2000), 17 sanayileşmiş ülke için 1870-1994 yılları arasındaki veriler baz alınarak kişi başına düşen gelir ve kişi başına düşen CO2 emisyonları arasındaki ilişkinin varlığı genişletilmiş kareler yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle, değişkenler arasında anlamlı ve pozitif bir korelasyon ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır.

Dijkgraaf ve Vollenbergh (2001), OECD ülkeleri için 1960-1997 yılları dâhil edilerek panel veri analiz yöntemi ile ÇKE hipotezinin geçerliliğini test etmişlerdir. Analizde kişi başına düşen CO2 emisyonları ve kişi başına GSYİH kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ÇKE hipotezi desteklenmektedir.

Perman ve Stren (2003), 74 ülke için 1960-1990 yılları için zaman serileri analizi kullanılarak ÇKE hipotezi, çevresel bozulma ve kişi başına düşen gelir verileri kullanılarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, ters-U biçimindeki ilişkinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Lise (2004), 1980-2003 yılları için tam ayrışma analizini kullanarak CO2 emisyonları ve gelir arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, enerji azalan ekonomik yoğunlukta CO2 emisyonlarında ılımlı bir azalmadan sorumludur. Dolayısıyla ölçek etkisi ile uyumlu olarak karbon ayrıştırma emisyonları ve ekonomik büyüme arasında 1980-2003 yıllarında bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Gökalp ve Yıldırım (2004), Türkiye’de 1989-2001 yılları için Kirlilik Sığınakları Hipotezi’nin geçerliliği SO2 ve GSMH verileri ile test edilmiştir. Araştırma sonucunda, Türkiye’de ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde çevre kalitesinin azalmadığı, aksine arttığı sonucuna varılmıştır.

Başar ve Temurlenk (2007), 1950-2000 dönemi için ÇKE’nin Türkiye için geçerliliği, zaman serileri analizi ile test edilmiştir. Çalışmada, kişi başına düşen CO2 emisyonu, kişi başına düşen gelir verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ise, ÇKE’nin Türkiye için geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Gelir ile katı yakıtların ve fuel oil kullanımından dolayı açığa çıkan CO2 miktarı arasında anlamlı herhangi bir ilişki elde edilememiştir. Gelir düzeyi ile kişi başına düşen CO2 emisyonu ile fosil yakıtlarının kullanımı sebebiyle ortaya çıkan emisyon değerleri arasında N biçimli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Birinci (2010), 1970-2007 yılları için Türkiye’de ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve çevre kirliliğinin uzun dönem ilişkisi sanayi ve tarım sektörü için kointegrasyon analizi ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Modelin tahmininde, uzun dönem ilişkilerinin belirlenmesi için Johansen-Juselius kointegrasyon testi ve hata düzeltme modeli karbondioksit emisyonu, birincil enerji tüketimi ve gelir verileri temel alınarak uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye için ekonomik büyüme, enerji tüketimi ile çevre kirliliği arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Türkiye için sanayi sektöründe, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ile çevre kirliliği arasında uzun dönem ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada, sanayi sektöründe ekonomik büyüme ile enerji tüketimi ve çevre kirliliği arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Türkiye için tarım sektöründe, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ile çevre kirliliği arasındaki uzun dönem ilişkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada, tarım sektöründe ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Grunewald ve Martinez-Zarzoso (2011), CO2 emisyonlarının çevre faktörleri bağlamındaki etkisini 1960-2009 yılları için incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, Kyoto Protokolünden kaynaklanan yükümlülüklerin CO2 emisyonları üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Saatçi ve Dumrul (2011), 1950-2007 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak, CO2 ve GSMH değişkenleriyle yapısal kırılma içeren birim kök ve eş-bütünleşme testleri uygulanmıştır. Çalışma sonuçları, Türkiye’de çevre kirliliği ile ekonomik büyüme arasında niceliği değişmekle beraber uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Türkiye’de ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ters-U biçiminde bir ilişkinin varlığı kanıtlanmıştır.

Çınar, vd. (2012), Kirlilik Sığınağı Hipotezi ve ÇKE beraber incelemişlerdir. 1985-2009 yılları için panel veri analizi oluşturularak 6 gelişmiş ve 8 gelişmekte olan ülke seçilmiştir. İnceleme sonucunda ÇKE’ye göre kişi başına gelir ile CO2 emisyonu arasındaki ilişki, gelişmiş ülkelerde ters-U, GOÜ’de ise U şeklinde çıkmıştır. Ayrıca GOÜ’de, kirlilik yaratan sektörlerin ihracattaki payı arttıkça CO2 salınımının arttığı da bulgular arasında yer almaktadır.

Öztunalı (2012), 152 ülke için 1999-2007 yıllarını kapsayan bir panel veri seti ve Türkiye için 1950-2009 zaman aralığını kapsayan zaman serisi biçiminde veri seti ile ampirik analizler yapmıştır. Bu çalışma sonucunda, gölge ekonominin büyüklüğünün az ve çok olduğu durumların az miktarda, gölge ekonominin büyüklüğünün orta seviyede bulunduğu durumların ise çok miktarda çevre kirliliğine karşılık geldiğine başka bir deyişle gölge ekonomi büyüklüğü ile çevre kirliliği arasında ters U biçiminde bir ilişkinin bulunduğu dair ampirik sonuçlara ulaşılmıştır.

Stolyarova (2013), “1960-2008 yılları arasındaki CO2 emisyonları ve ekonomik büyüme ilişkisini 93 ülke için birim kök ve eşbütünleşme testleri kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, CO2 emisyonlarının artış hızı, GSYH büyüme hızına ve olumsuz enerji karması, büyüme hızına olumlu bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dam vd. (2013), Türkiye’de ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve sera gazı emisyonları arasındaki ilişki, 1960-2010 dönemi verileriyle incelenmiştir. Bu ilişki Dinamik En Küçük Kareler Yöntemiyle araştırılmıştır. Ters U şeklindeki ÇKE’nin olmadığı, kişi başı CO2 emisyonları ile kişi başı gelir arasında ters N şeklinde bir ilişki olduğu ampirik analiz sonucunda elde edilmiştir. Ayrıca, enerji tüketiminin katsayısının pozitif ve anlamlı olması beklentilerle uyumlu olarak gerçekleşmiştir.

Kılıç ve Balan (2015), CO2 emisyonu, gelir, enerji tüketimi, ticaretin açıklığı, finansal gelişme ve ÇKE hipotezine dayanan kurumsal kalite 1996-2010 dönemi seçilerek, 151 ülke için havuzlandırılmış sıradan en küçük kareler yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, ÇKE hipotezinin kübik özelliklerini desteklemektedir.

Artan vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada ekonomik büyüme ve dışa açıklığın çevre kirliliği üzerindeki etkisi araştırılarak ÇKE hipotezinin geçerliliği Türkiye ekonomisi için test edilmiştir. 1981-2012 dönemini kapsayan çalışmada, CO2 emisyonu, enerji üretimi, ekonomik büyüme ve ticari açıklık endeksi verileri zaman serisi analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye’de ekonomik büyüme ve ticari açıklık ile çevre kirliliği arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu desteklemektedir. Bununla beraber, ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasında ÇKE Hipotezi ile uyumlu olarak ters U biçiminde bir

ilişki söz konusuyken, ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasında ters U şeklinde bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Bozkurt ve Okumuş (2015), ÇKE'nin geçerliliğini test etmek amacıyla 1966-2011 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'deki CO2 emisyonu, ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticari açıklık oranı ve nüfus yoğunluğu değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. Eşbütünleşme ilişkisini belirlemek için iki yapısal kırılmaya izin veren Hatemi-J eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Test sonucunda CO2 emisyonu (bağımlı değişken) ile bağımsız değişkenler (ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticari açıklık oranı ve nüfus yoğunluğu) arasında iki yapısal kırılma ile beraber ekonomik büyüme CO2 emisyonunu pozitif etkilemektedir. Bu yüzden ÇKE Hipotezi Türkiye için geçerlidir sonucuna ulaşımlardır.

Gülmez (2015), 1981-2011 dönemine ait 31 yıllık zaman serileri kullanılarak ticari açıklık ve enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Ticari açıklık için dış ticaret hacminin GSYİH'ye oranı, enflasyon oranı ve gelir dağılımı için Gini Katsayısı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik hem kısa hem de uzun dönemde enflasyondan ve ticari açıklıktan gelir eşitsizliğine doğru bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Etki tepki fonksiyonları aracılığıyla yapılan analizde, enflasyonun ve ticari açıklığın gelir eşitsizliği üzerinde azaltıcı etkisi mevcut bulunmuştur.

Lebe (2016), Türkiye'nin 1960-2010 dönemi için ÇKE Hipotezinin geçerliliğini test etmektedir. Değişken olarak ise SO2 ve GSMH temel alınmıştır. Değişkenler arasındaki ÇKE hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu ve özellikle enerji tüketimi, finansal gelişme ve dış açıklığın karbondioksit emisyonunu arttırdığı tespit edilmiştir. Nedensellik testi sonucuna göre, kısa dönemde finansal gelişmeden karbondioksit emisyonuna, enerji tüketimine ve GSYİH'ya doğru tek yönlü nedensellik saptanmıştır. Uzun dönemde ise karbondioksit emisyonu ile finansal gelişme arasında geri-besleme hipotezini doğrulayan bulgular elde edilmiştir.

Şen (2016), 1960-2010 yıllarını kapsayan dönem için 52 GOÜ için ÇKE'nin, ticari serbestliğe olan potansiyel etkilerini incelemiştir. Değişken olarak kişi başına düşen GSYİH ve kişi başına düşen CO2 emisyonu kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ticari liberalizasyonun çevre kirliliği ve gelir arasındaki fonksiyonel ilişki üzerinde anlamlı bir ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Ticari liberalizasyon öncesi ilişkilerin doğrusal olduğunu, ticari liberalizasyon sonrasında ise ÇKE'nin öngördüğü gibi (ters U biçiminde) bir ilişkinin olmadığı, aksine ülkelerin gelir düzeyi arttıkça çevresel tahribatında da arttığına yönelik bir ilişki sonucuna ulaşılmıştır.

2. AMPİRİK UYGULAMA

2.1. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada araştırma dönemi olarak kurulan iki ayrı modelde 1970-2015 yılları arası yıllık veriler kullanılmıştır. Bu zaman döneminin kullanılmasında söz konusu dönemde analizde kullanılacak verilere ulaşılabilirlik göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmada aşağıda belirtilen model tahmin edilmiştir.

$$CO2_{i,t-1} = \varphi_1 + \beta_1 IPGDP_{i,t-1} + \beta_2 TRADE_{i,t-1} + \beta_3 FINANCIAL_{i,t-1} + u_{it}$$

Modelde kullanılan değişkenlerin tanımları ve bunların veri kaynakları aşağıda belirtilmiştir.

Kişi başına düşen gelir: Çalışmada kişi başına düşen gelir, sabit fiyatlarla kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP)'nin logaritması alınarak hesaplanmıştır. 2005 yılı baz yıl olarak kabul edilmiş olup, değişken çalışmada PGDP olarak belirtilmiştir. Veri seti Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından temin edilmiştir.

Ticari açıklık: Çalışmada ticari açıklık, ihracat ve ithalat toplamının nominal GSYİH'ye oranı ile hesaplanmış olup TRADE ile ifade edilmiştir. Veri seti Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından temin edilmiştir.

Finansal dış açıklık: Çalışmada sermaye hareketliliğinin derecesini ölçmek için Chinn-Ito tarafından geliştirilmiş finansal açıklık indeksi olan KAOPEN değişkenine yer verilmiştir. KAOPEN endeksi dört temel değişken üzerine inşa edilmiştir. Bunlar; birden fazla döviz kuru varlığını gösteren değişkenler, cari işlemler hesabına ilişkin yapılan kısıtlamalar, sermaye hesabı üzerindeki kısıtlamalar, ihracat kazancı üzerindeki kısıtlamalar (Chinn ve Ito 2008: 311'den Aktaran Özel 2012: 27). Finansal dış açıklık değişkeni modelde FINANCIAL olarak gösterilmiştir.

Kişi başına düşen CO2 emisyonu: Çalışmada çevresel kalite değişkeni olarak kişi başına düşen CO2 emisyonu değişkeni kullanılmıştır. Değişken, metro ton cinsinden olup Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından temin edilmiştir. Değişken, modelde CO2 olarak tanımlanmıştır.

Makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ve rassal şokların değişkenler sistemine olan dinamik etkisinin analizinde kullanılan VAR modelleri öngörü açısından da klasik yapısal modellemeden daha iyi sonuç verebilmektedir. İki değişkenli VAR modeli, standart şekilde aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 105):

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \quad x_t = \phi_1 + \sum_{i=1}^p \delta_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \delta_{2i} x_{t-i} + v_{2t}$$

Denklemlerde yer alan p, gecikme uzunluğunu v ise, ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini temsil eder. VAR modelinde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması varsayımı, modele kısıt getirmez. Değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokorelasyon sorunu aşılr. Hataların aralarındaki korelasyonun sıfırdan farklı olması durumunda ise, hatalardan birinde meydana gelen bir değişim, zamanın belli bir noktasında diğerini etkiler. Hata terimleri, modelin sağındaki tüm değişkenlerle ilişkisizdir. Modelin sağ tarafında, sadece içsel değişkenlerin gecikmeli değerleri yer aldığı için, eşanlılık sorunuyla karşılaşmaz. Modeldeki denklemler, klasik en küçük kareler yöntemiyle öngörülebilmektedir.

VAR modelinin tahmin edilmesiyle, sistemin tahmini neticesinde elde edilen artıkların analizine geçilerek, geleceğe yönelik yorumlar yapılabilir. Modelde yer alan değişkenlere bir standart sapmalılık şok verildiğinde, diğer değişkenlerin tepkisi, Impulse-Response (Etki-Tepki) fonksiyonları ile ölçülmektedir. Enders (1995)'de ifade edildiği gibi, modelin tahmini ile belirlenen ve öngörü hata varyansını ölçen Variance Decomposition (Varyans Ayrıştırması), artıkların analizinde kullanılan bir diğer tekniktir. Varyans Ay-

riştirması ile istatistiki şokların değişkenler üzerindeki etkileri görülecektir. Böylece, bir değişken şoklarının diğer değişkenler tarafından açıklanma oranı hesaplanarak, değişkenler arasındaki ilişkiler açıklanabilecektir (Tari ve Bozkurt, 2006: 4-5).

2.2. Birim Kök Test Sonuçları

Çalışmada ele alınan değişkenlerin düzeyde ve birinci farklarında hesaplanan test istatistiklerinin sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Düzye/Birinci Fark	ADF Test İstatistiği	PP Test İstatistiği
CO2	Düzye	-1,74 (0,40)	-1,76 (0,39)
	Birinci Fark	-5,79 (0,00)***	-5,77 (0,00)***
FINANCIAL	Düzye	-1,61 (0,46)	-1,61 (0,46)
	Birinci Fark	-7,11 (0,00)***	-7,14 (0,00)***
TRADE	Düzye	-0,97 (0,75)	-0,69 (0,83)
	Birinci Fark	-6,23 (0,00)***	-8,31 (0,00)***
PGDP	Düzye	0,78 (0,99)	-1,66 (0,99)
	Birinci Fark	-6,52 (0,00)***	-6,56 (0,00)***

ADF ve PP testinde optimal gecikme uzunluğu, Bartlettkernel (default) spectralestimation yöntemi ve Newey-West Bandwidth (automatic selection) kriterlerinden yararlanılmıştır. ***, **, *işaretleri sırasıyla % 1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 1’e göre, ADF ve PP test sonuçlarına göre modellerde yer alan değişkenlere ait seriler durağan değildir. Serileri durağan hale getirmek için uygulanan fark alma işlemi sonrasında elde edilen yeni seriler ADF ve PP birim kök sınamasına tabi tutulmuştur ve test sonuçları serilerin istatistiki olarak anlamlı derecede durağan olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla VAR analizinde modeldeki tüm değişkenlerin birinci farkları kullanılacaktır.

Eşbütünleşme analizi değişkenler arası uzun dönemli ilişkiyi ortaya koyar. Engle Granger (1987) ve Johansen (1988) tarafından geliştirilen klasik eşbütünleşme yönteminde değişkenlerin aynı derecede bütünleşik olduğu durumlar analiz edilir (Akel ve Gazel, 2014: 310-31).

İki ve daha fazla değişken içeren modellerde eşbütünleştirici vektör olma olasılığı bulunmaktadır. m sayıda değişken için m-1 sayıda eşbütünleştirici vektör bulunabilmektedir. m=1 ise eşbütünleşik vektör sayısı tekil, m>2 ise tek eşbütünleştirici vektör veya birden fazla eşbütünleştirici vektör bulunabilmektedir. Değişkenler arası birden fazla eşbütünleştirici vektör olabileceğini ortaya koyan ve Johansen (1988-95), Johansen–Juselius (1990) çalışmalarıdır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 323).

Tüm değişkenlerin içsel kabul edildiği vektör hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Z_t = \Gamma_1 \Delta Z_{t-1} + \Gamma_2 \Delta Z_{t-2} + \dots + \Gamma_{p-1} \Delta Z_{t-p+1} + \tau Z_{t-1} + \varepsilon_t$$

Burada, $\Gamma_i = -(I - A_1 - A_2 - \dots - A_i)$ ve $\tau = -(I - A_1 - A_2 - \dots - A_p)$ dir. Uzun dönem ilişkisine ait bilgi parametresi τ 'dir.

τ ; matrisinin parametreleri $\tau = \alpha\beta'$ olarak iki bileşenli biçimde yazıldığında β' ; uzun dönem katsayısını, α uzun dönem parametresinin ayarlanma hızını göstermektedir. Bu bağlamda hata düzeltme modeli yeniden yazıldığında hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Z_t = \Gamma_1 \Delta Z_{t-1} + \Gamma_2 \Delta Z_{t-2} + \dots + \Gamma_{p-1} \Delta Z_{t-p+1} + \beta' Z_{t-1} + \varepsilon_t$$

Denklemden $\beta' Z_{t-1}$ vektör hata düzeltme terimi olarak yer almaktadır. Yöntemde kullanılan hipotezler aşağıdaki gibidir.

$H_0: \Gamma = 0$ Eşbütünleşme ilişkisi yoktur. $H_1: \Gamma \geq 1$ Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Hipotezlerin sınanmasında %5 kritik değerleri ile iz istatistik ve maksimum öz değer istatistikleri karşılaştırılmaktadır. Kritik değerler iz istatistik değerleri ve maksimum öz değerlerinden küçük ise hipotezi red, hipotezi kabul edilir ve değişkenler arası en az bir eşbütünleşik vektör olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Eşbütünleşme testi uygulanmadan önce serilerin aynı dereceden durağan oldukları tespit edilen değişkenler için analizde optimum gecikme uzunluğunun bulunması gerekmektedir. Bu çalışmada optimum gecikme uzunluğu SC (Schwarz) bilgi kriteri, AIC (Akaike Bilgi Kriteri), HQ (Hannan-Quinn), FPE (Son Öngörü Hatası) ve LR test istatistikleri aracılığıyla tespit edilmektedir (Güvenek vd., 2010: 7).

Bilgi kriterlerinin yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde uygun gecikme sayısının 1 olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Uygun Gecikme Uzunluğu Tespiti

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-412.7538	NA*	13176.93*	20.83769*	21.00658*	20.89875*
1	-409.9858	4.843953	25669.03	21.49929	22.34373	21.80461
2	-396.2439	21.30000	29496.25	21.61219	23.13219	22.16178
3	-380.3293	21.48471	31658.95	21.61646	23.81201	22.41030
4	-368.1234	14.03674	43690.73	21.80617	24.67727	22.84427
5	-340.5300	26.21371	30968.74	21.22650	24.77315	22.50886

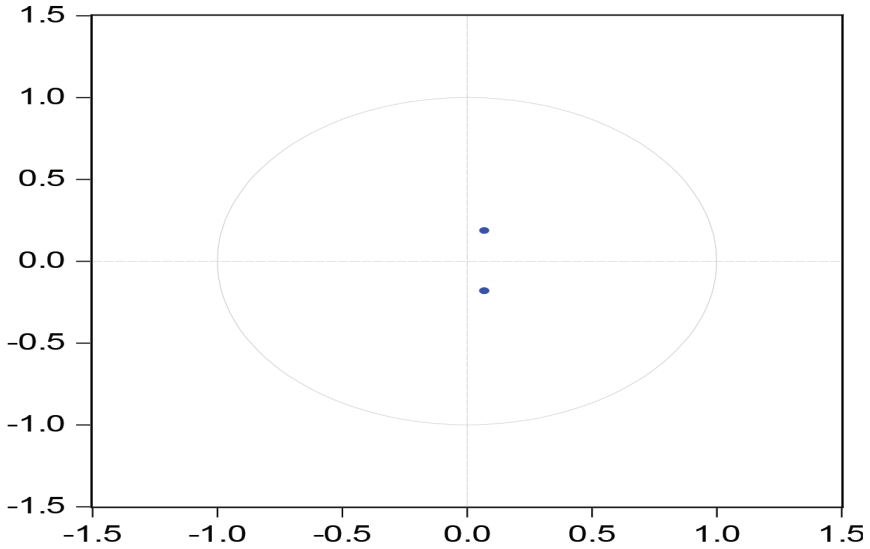
Uygun gecikme sayısı 1 olarak belirlendikten sonra çalışmada oluşturulan eşbütünleşme modeline ait istatistik sonuçları Tablo 3'de yer almaktadır. Tablo 3'e göre kritik değerler iz istatistik değerleri ve maksimum öz değerlerinden büyük olduğu için en az bir eşbütünleşik ilişkinin olduğunu belirten alternatif hipotez kabul edilememektedir. Dolayısıyla çalışmada kullanılan kişi başına düşen gelir, finansal dışa açıklık, ticari açıklık ve kişi başına CO2 emisyonu arasında uzun dönemde bir ilişkiye rastlanılmamaktadır. Bu nedenle değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin varlığı VAR analizi kullanılarak tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

H0	H1	Öz değer	İz İstatistik Değeri	%5 Kritik Değer	H1	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer
		0.323154	32.2210	47.85613		17.17368	27.58434
		0.166415	15.0473	29.7977		8.008871	21.13162
		0.141132	7.038558	15.49471		6.694171	14.26460

Şekil 1, VAR(1) modelin dinamik olarak istikrarlı olup olmadığını göstermektedir. Otoregresif ters köklerinin ikisi de birim çemberin içinde olduğundan çalışmada VAR(1) modelinin dinamik olarak istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 1. Modelin Dinamik Olarak İstikrarlılığının Tespiti

Tablo 4 ise, VAR(1) modeline ait otokorelasyon ve değişen varyans test sonuçlarını göstermektedir. Tablo 4'de sunulan bulgulara göre modelin otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarını içermediği görülmektedir.

Tablo 4. Otokorelasyon ve Değişen Varyans Test Sonuçları

VAR Otokorelasyon LM Testi		
Gecikme	LM- İst.	Olasılık Değeri
1	17.74023	0.3393
2	23.04164	0.1126
3	6.825558	0.1454
4	1.482192	0.8298
5	5.425375	0.2464
6	4.463598	0.3469
VAR Değişen Varyans Testi		
Bütünleşik Test		
Chi-sq	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
64.40297	80	0.8980

VAR analizinden elde edilen üç önemli fonksiyondan biri Granger nedensellik analizidir. 1969 yılında Granger tarafından ortaya atılan nedensellik testi sınamasına göre; eğer y değişkeninin bugünkü ve geçmiş dönemine ait bilgileri x değişkeninin öngörüsüne katkı sağlıyorsa y değişkeni x değişkeninin Granger nedenidir (Granger, 1969: 429).

Granger nedensellik testi bulgularına göre, kişi başına CO2 emisimi ticari açıklığın; finansal dışa açıklık ticari açıklığın ve kişi başına düşen gelir ticari açıklığın Granger nedenidir.

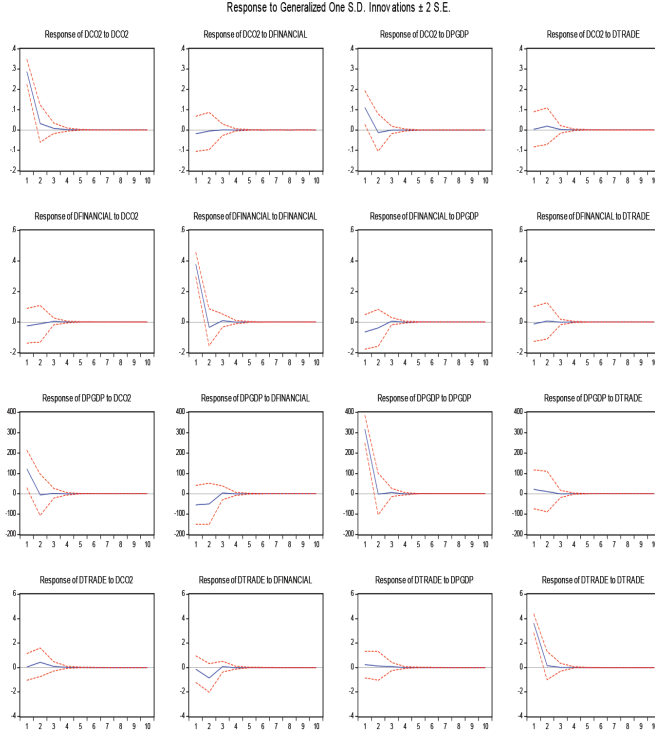
Tablo 5. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Sıfır Hipotez:	Gözlem	F-İstatistik	Olasılık Değeri
DFINANCIAL DCO2'nin Granger Nedeni Değildir	43	0.15577	0.8563
DCO2 DFINANCIAL'ın Granger Nedeni Değildir		1.29292	0.2863
DPGDP DCO2'nin Granger Nedeni Değildir	43	0.56117	0.5752
DCO2 DPGDP'nin Granger Nedeni Değildir		1.02129	0.3698
DTRADE DCO2'nin Granger Nedeni Değildir	43	0.08829	0.9157
DCO2 DTRADE'in Granger Nedeni Değildir		4.49325	0.0177
DPGDP DFINANCIAL'ın Granger Nedeni Değildir	43	1.20538	0.3108
DFINANCIAL DPGDP'nin Granger Nedeni Değildir		1.10407	0.3419
DTRADE DFINANCIAL'ın Granger Nedeni Değildir	43	0.08654	0.9173
DFINANCIAL DTRADE'in Granger Nedeni Değildir		4.34991	0.0199
DTRADE DPGDP'nin Granger Nedeni Değildir	43	0.01871	0.9815
DPGDP DTRADE'in Granger Nedeni Değildir		2.79915	0.0734

VAR analizinden elde edilen diğer ikinci önemli fonksiyon, incelenen değişkenler arasındaki dinamik etkileşimi belirlemede kullanılan etki-tepki fonksiyonlarıdır. Bir makroekonomik büyüklüğün üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğu varyans ayrıştırması ile etkili bulunan bu değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise, etki-tepki fonksiyonları ile belirlenir (Özgen ve Güloğlu, 2004:100).

Şekil 2, çalışmada kullanılan değişkenlerin her birinde meydana gelen bir standart sapmalı şoklara karşı diğer değişkenlerce bu şoklara verilen tepkileri göstermektedir.

Şekil 2. Etki-Tepki Fonksiyonları

Şekil 2'ye göre, kişi başına düşen gelirden meydana gelen bir standart sapmalı şoka karşı karbondioksit emisyonu ilk iki dönem pozitif tepki verirken ikinci dönemden sonra verdiği tepki giderek azalmaktadır. Benzer şekilde karbondioksit emisyonunda meydana gelen bir standart sapmalı şoka karşı kişi başına düşen gelir ilk iki dönem pozitif tepki verirken, ikinci dönemden sonra verdiği tepki giderek azalmaktadır.

Şekil 2 aracılığıyla ticari açıklık-karbondioksit emisyonu arasındaki dinamik ilişki incelendiğinde, ticari açıklıkta meydana gelen şoka karşı karbondioksit emisyonu ilk iki dönem pozitif yönde tepki verirken, ikinci dönemden sonra tepkinin ortadan kalktığı görülmektedir. Finansal dış açıklık-karbondioksit emisyonu arasındaki dinamik ilişkiye göre ise, finansal dış açıklıkta meydana gelen bir standart sapmalı şoka karbondioksit emisyonu yıllar itibarıyla anlamlı tepki vermemektedir.

Son olarak, VAR analizinden elde edilen üçüncü önemli fonksiyon, serilerdeki değişimin kaynağını belirlemek üzere kullanılan tekniklerden olan VAR ayrıştırmasıdır. VAR modelinin hareketli ortalamalar bölümünden elde edilen varyans ayrıştırması, değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerde meydana gelen şokların kaynaklarını yüzde olarak ifade etmektedir (Balan, 2016: 534).

Tablo 6, finansal dışa açıklık, ticari açıklık, kişi başına düşen gelir ve karbondioksit emisimi değişkenlerine ait varyans ayrıştırma analizi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 6'ya göre onuncu dönem itibarıyla finansal dışa açıklıkta meydana gelen değişimin yaklaşık % 0,15'i karbondioksit emisimi değişkeni, %0,02'si ticari açıklık değişkeni, %1.3'ü kişi başına düşen gelir tarafından açıklanırken, kalan %98'lik kısmı ise ele alınan bu üç değişken haricindeki değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 6'dan hareketle onuncu dönem itibarıyla ticari açıklıkta meydana gelen değişimin varyans ayrıştırması analizi sonuçlarına göre, değişimin %0,25'i kişi başına düşen gelir tarafından, %5,33'ü finansal dışa açıklık tarafından, %1,05'i karbondioksit emisimi tarafından açıklanırken, kalan %93'lük kısım ise dikkate alınan bu üç değişken haricindeki değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Karbondioksit emisimine ait varyans ayrıştırması analizinden elde edilen sonuçlara göre, onuncu dönem itibarıyla karbondioksit emisiminde meydana gelen değişimin %0,46'sı finansal dışa açıklık tarafından, %1,04'ü kişi başına düşen gelir tarafından, %0,42'si ise ticari açıklık tarafından açıklanırken, kalan %98'lik kısım ise dikkate alınan bu üç değişken haricindeki değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Son olarak kişi başına düşen gelir değişkenine ait varyans ayrıştırması analizi sonuçları, onuncu dönem itibarıyla kişi başına düşen gelir değişkeninde meydana gelen değişimin %0,44'ü ticari açıklık tarafından, %13,6'sı karbondioksit emisimi tarafından, %5,33'ü finansal dışa açıklık tarafından ve kalan %80'lik kısmın ise ele alınan bu üç değişken haricindeki değişkenler kaynaklı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Varyans Ayrıştırması Analizi Sonuçları

Dönem	Std. Hata	DCO2	DFINANCIAL	DPGDP	DTRADE
1	0.287182	0.000000	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.290999	0.139418	98.53637	1.300756	0.023457
3	0.291142	0.151322	98.50497	1.318870	0.024842
4	0.291148	0.151501	98.50326	1.320296	0.024945
5	0.291148	0.151520	98.50321	1.320325	0.024947
6	0.291148	0.151520	98.50321	1.320326	0.024947
7	0.291148	0.151521	98.50321	1.320326	0.024947
8	0.291148	0.151521	98.50321	1.320326	0.024947
9	0.291148	0.151521	98.50321	1.320326	0.024947
10	0.291148	0.151521	98.50321	1.320326	0.024947

Dönem	Std. Hata	DCO2	DFINANCIAL	DPGDP	DTRADE
1	0.377756	0.000000	0.123487	0.000000	99.87651
2	0.382122	0.985905	5.304800	0.230566	93.47873
3	0.382297	1.054830	5.332808	0.248901	93.36346
4	0.382303	1.054926	5.335480	0.251705	93.35789
5	0.382303	1.055030	5.335537	0.251720	93.35771
6	0.382303	1.055030	5.335539	0.251724	93.35771
7	0.382303	1.055031	5.335540	0.251724	93.35771
8	0.382303	1.055031	5.335540	0.251724	93.35771
9	0.382303	1.055031	5.335540	0.251724	93.35771
10	0.382303	1.055031	5.335540	0.251724	93.35771
Dönem	Std. Hata	DCO2	DFINANCIAL	DPGDP	DTRADE
1	317.8930	99.54433	0.448285	0.000000	0.007389
2	322.1772	98.08107	0.468727	1.030143	0.420060
3	322.2768	98.05885	0.468321	1.045816	0.427012
4	322.2804	98.05724	0.468336	1.047010	0.427416
5	322.2805	98.05720	0.468336	1.047041	0.427428
6	322.2805	98.05719	0.468336	1.047042	0.427429
7	322.2805	98.05719	0.468336	1.047043	0.427429
8	322.2805	98.05719	0.468336	1.047043	0.427429
9	322.2805	98.05719	0.468336	1.047043	0.427429
10	322.2805	98.05719	0.468336	1.047043	0.427429
Dönem	Std. Hata	DCO2	DFINANCIAL	DPGDP	DTRADE
1	3.626335	13.95002	2.974765	82.70316	0.372053
2	3.750539	13.65459	5.323515	80.58626	0.435638
3	3.752886	13.65267	5.336141	80.57469	0.436497
4	3.753008	13.65265	5.337438	80.57338	0.436534
5	3.753011	13.65264	5.337468	80.57335	0.436536
6	3.753011	13.65264	5.337469	80.57335	0.436536
7	3.753011	13.65264	5.337469	80.57335	0.436536
8	3.753011	13.65264	5.337469	80.57335	0.436536
9	3.753011	13.65264	5.337469	80.57335	0.436536
10	3.753011	13.65264	5.337469	80.57335	0.436536

Cholesky Sıralaması: DFINANCIAL DTRADE DCO2 DPGDP

3. SONUÇ

Türkiye için 1970-2015 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak finansal dışa açıklık, ticari açıklık, kişi başına düşen gelir ve karbondioksit emilimi (CO2) değişkenleri arasındaki dinamik ilişkilerin varlığını araştırılmıştır. Bunun için VAR analizi kullanılmıştır. VAR analizinden elde edilen Granger nedensellik testi, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması analizi sonuçlarına göre kişi başına CO2 emilimi ticari açıklığın; Finansal dışa açıklık ticari açıklığın ve kişi başına düşen gelir de ticari açıklığın Granger nedenidir.

Etki tepki fonksiyonlarına göre ise, kişi başına düşen gelirden meydana gelen bir standart sapmalı şoka karşı karbondioksit emiliminin ilk iki dönem pozitif tepki verdiği, ikinci dönemden sonra verdiği tepkinin giderek azaldığı; benzer şekilde karbondioksit emiliminde meydana gelen bir standart sapmalı şoka karşı kişi başına düşen gelirin de ilk iki dönem pozitif tepki verdiği ve ikinci dönemden sonra verdiği tepkinin giderek azaldığı ortaya konmuştur. İlave olarak, ticari açıklıkta meydana gelen şoka karşı karbondioksit emiliminin ilk iki dönem pozitif yönde, ikinci dönemden sonra tepkinin ortadan kalktığı da tespit edilen bulgulardandır. Çevresel kaliteyi ölçmek için kullanılan kişi başına CO2 emilimine ait varyans ayrıştırması analizi sonuçları ise onuncu dönem itibarıyla karbondioksit emiliminde meydana gelen değişimin %0,46'sının finansal dışa açıklık, %1,04'ünün kişi başına düşen gelir, %0,42'sinin ise ticari açıklık tarafından açıklandığını kalan %98'lik kısmın ise dikkate alınan bu üç değişken haricindeki değişkenler tarafından gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'de çevresel kaliteyi arttırmak için, öncelikli olarak çevre bilinci geliştirilmelidir. Ticaret, finans ve büyüme politikalarının revize edilmesi önem taşımaktadır. Çevresel kaliteyi korumak için, kamunun, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun davranması ve politikaları da bu şekilde yönlendirmesi gerekmektedir. CO2 emisyonuna neden olan kömür ve petrol gibi fosil yakıtların yerine doğalgaz, güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir kaynakların kullanımı tercih edilmelidir. CO2 emisyonunun azaltılması için, sanayi alanında yeni yöntemler geliştirilip, uygulanmaya başlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akel, Veli; Gazel Sümeýra. Döviz Kurları ve BİST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünlüme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, No:2, 2014, s. 23-41.
- Artan, S; Hayaloğlu, P ve Seyhan, B. (2015). Türkiye’de Çevre Kirliliği, Dış Açıklık ve Büyüme İlişkisi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 308-323. dergipark.ulakbim.gov.tr/yead/article/view/5000169570 (Erişim Tarihi: 17. 03. 2017).
- Balan, Feýza. Politik İstikrar ve Devlet Harcamaları İlişkisi: 1986-2013 VAR Analizi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt/Volume: 14, Sayı: 27, 2016, p. 519-537.
- Balın, Billur Engin. Çevre Politikası (İktisadi Bir Yaklaşım), Derin Yayınları, İstanbul 2011.
- Başar, S ve Temurlenk M. S. (2007). Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi, Türkiye Üzerine Bir Uygulama. 1-9, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniibd/article/viewFile/1025003715/1025003544> (Erişim Tarihi: 01.04.2017).
- Birinci, A. (2010). Türkiye İçin Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve Çevre Kirliliği Uzun Dönem İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Bozkurt, C ve Okumuş, İ. (2015). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, Ticari Serbestleşme ve Nüfus Yoğunluğunun CO₂ Emisyonu Üzerindeki Etkileri: Yapısal Kırımlı Eşbütünlüme Analizi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 23-35.
- Çetin, Mehmet. *Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2010.
- Çınar, Serkan; Yılmaz, Mine. ve Fazlılar, Tuğba. Arpa. “Kirlilik Yaratan Sektörlerin Ticareti ve Çevre: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırılması”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı: 2, İstanbul 2012, s. 212-226.
- Dam, M. M.; Karakaya, E. ve Bulut, Ş. (2013). Çevresel Kuznets Eğrisi Türkiye: Ampirik Bir Analiz, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 85-93.
- Dijkgraaf, E. ve Vollebergh, H. R. J. (2001). A Note on Testing for Environmental Kuznets Curves with Panel Data, *Fondazione Eni Enrico Mattei*, 1-24.
- Gökalp, M. F. ve Yıldırım A. (2004). Dış Ticaret ve Çevre: Kirlilik Sığınakları Hipotezi Türkiye Uygulaması, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(2), 100-112, <http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C11S22004/mfgay.pdf> (Erişim Tarihi: 01.04.2017).
- Granger, Clive. Investigating Causal Relation by Econometric Models and Cross-Spectral Methods, *Econometrica*, Vol: 37, 1969, p. 424-438.
- Grunewald, N. ve Martinez-Zarzoso, I. (2011). How well did the Kyoto Protocol work? A dynamic-GMM Approach with external instruments, *Ibero America Institute for Economic Research (IAI) Discussion Paper 212*, 1-21.
- Gülmez, A. (2015). Türkiye’de Ticari Açıklık ve Enflasyonun Gelir Dağılımına Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 33-41.
- Güvenek, Burcu; Alptekin, Volkan; Çetinkaya, Murat. “Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler Arasındaki İlişkinin Var Yöntemiyle Analizi”, *Kamu-İş*, Cilt: 11, Sayı:3, 2010, s.1-28.
- Jha, Raghendra. *Macroeconomics for Developing Countries*, 2nd Edition, *Routledge Taylor & Francis Group*, 2003, p. 380-400.
- Kılıç C., Balan, F. Is There an Environmental Kuznets Inverted-U Shaped Curve?, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1452-595X/2017%20Online-First/1452-595X1600006K.pdf>, 2015, p. 1-13, (Erişim Tarihi: 04.05.2017).
- Lebe, F. (2016). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi: Türkiye İçin Eşbütünlüme ve Nedensellik Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 177-194.
- Lise, W. (2004). Decomposition of CO₂ Emissions Over 1980-2003 in Turkey, *FEEM Working Paper*, 1-10.
- Magnani, E. (2000). The Environmental Kuznets Curve, Environmental Protection Policy and Income Distribution, *Ecological Economics*, 32, 431-443.
- Moomaw, W. R. ve Unruh, G. C. (1997). Are Environmental Kuznets Curves Misleading Us? The Case of CO₂ Emissions, *Environmental and Development Economics*, 2(4), 451-464.
- Özel, H. A. (2012). Küreselleşme Sürecinde Ticari ve Finansal Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:10, Sayı: 19, 2-35.
- Özgen, Ferhat Başkan; Güloğlu, Bülent. Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniği İle Analizi, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı:31, Haziran 2004, s. 93-114.

- Öztunalı, O. (2012). Shadow Economy and Environmental Pollution, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- Panayotou, T; Peterson, A. ve Sachs J. (2000). Is the Environmental Kuznets Curve Driven by Structural Change?, What Extended Time Series May Imply for Developing Countries, *Consulting Assistance on Economic Reform II Discussion Paper*, 80, 1-35.
- Perman, R. ve Stern, D. I. (2003). Evidence Evidence from Panel Unit Root and Cointegration Tests That The Environmental Kuznets Curve Does Not Exist, *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 47(3), 325-347.
- Saatçi, M. ve Dumrul, Y. (2011). Çevre Kirliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisinin Türk Ekonomisi İçin Yapısal Kırılmalı Eş-Bütünleşme Yöntemiyle Tahmini, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37, 65-81, iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi37/004_saatici-dumrul.pdf (Erişim Tarihi: 10.03. 2017).
- Selden, T. M. ve Song, D. (1994). Environmental Quality and Development: Is There A Kuznets Curve For Air Pollution?, *Journal of Environmental Economics and Environmental Management*, 27, 147-162.
- Serim, N. (2016). Çevre ve Doğal Kaynaklar Ekonomisi, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Bursa.
- Sevüktekin, Mustafa; Nargeleçekenler, Mehmet. *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviwes Uygulamalı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.
- Stolyarova, E. (2013). Carbondioxide Emissions, Economic Growth and Energy Mix: Empirical Evidence From 93 Countries, *Climate Economics Chair*, 1-19.
- Sümer, G. (2007). Türkiye Çevre Alanyazını ve Gelişme Aşamaları, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi.
- Şen, Ö. (2016). Environmental Kuznets Curve and Trade Liberalization, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Torras, M. ve Boyce, J. K. (1998). Income, Inequality and Pollution: Reassessment of the Environmental Kuznets Curve, *Ecological Economics*, 25(2), 147-160.

Hizmetler Sektöründe Kadın Çalışanların İş Tatmin Düzeyleri ve Pozitif Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Alan Araştırması*

Özgür TOPKAYA**
Gülşah KORUCU***

Öz

Kadınların işgücüne katılım oranlarının genel olarak gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelere nazaran yüksek olması bu alanda yapılan çalışmaların sayısının artmasına neden olmaktadır. Özellikle hizmetler sektöründe yoğun olarak çalışan kadınların iş tatmin düzeyleri ve çalışma hayatına karşı bakış açılarının belirlenmesi onların işgücü piyasasına katılımları ile ilgili yapılacak çalışmalara rehberlik etmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı dünyada ve Türkiye’de istihdamın en yoğun olduğu sektör olan hizmetler sektöründe belirlenen beş alt sektörde kadın işgücünün iş doyumu ve pozitif psikolojik sermaye birikimleri arasındaki ilişkiyi yürütülen bir saha araştırması ile Çanakkale İli özelinde ortaya koymaktır. Çalışmanın kadın işgücü ve hizmetler sektörüne yönelik olması önemini teşkil etmektedir. 422 katılımcının yer aldığı araştırmada ortaya çıkan bulgular, katılımcıların iş tatmin düzeylerinin ve pozitif psikolojik sermaye birikimlerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçları iş doyumu yüksek bireylerin pozitif psikolojik sermaye birikimlerinin de yüksek ve iş tatmini en düşük alt hizmet sektörünün ise mali hizmetler (banka çalışanları) ve sigortacılık olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Tatmini, Pozitif Psikolojik Sermaye, Hizmetler Sektörü, Çanakkale

A Research Study over the Relationship between Job Satisfaction and Positive Psychological Capital among Female Employees in the Services Industry

Abstract

Female labor force participation rate is higher in developed countries compared to the developing ones. Causes of this dilemma increase the number of scholarly studies in this field. Particularly female employment is higher in the services industry and studies over this sector would guide studies in female employees’ job satisfaction levels and their perceptions about work-life. The study aims to investigate the relationship between job satisfaction and positive psychological capital in 5 sub-industries of services industry, major employment industry in Turkey and in the world, over female employees by using a field research in the case of Çanakkale Province in Turkey. The

* Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı bünyesinde Gülşah KORUCU tarafından hazırlanan ve 2016 yılında kabul edilen “Pozitif Psikolojik Sermaye Bağlamında Hizmet Sektörlerinde Kadın İş Gücünün İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Çanakkale İli Örneği” başlıklı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ozgurtopkaya@gmail.com

© Sorumlu Yazar/Corresponding Author

*** Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Uzmanı, gulsah_korucu@hotmail.com

significance of the study arises from the research subject of the study, female employees and services industry. The research included 422 participants and findings revealed that the participants' level of job satisfaction and positive psychological capital were high. The study concluded that a positive relationship existed between job satisfaction and positive psychological capital while financial and insurance services sector employees scored the lowest job satisfaction levels.

Keywords: Job Satisfaction, Positive Psychological Capital, Services Industry, Çanakkale

GİRİŞ

Emek piyasasına girişin oldukça zorlaştığı bugünün çalışma yaşamında; iş bulmayı başaran bireylerin şanslı olduğu yönündeki görüş çeşitli akademik, iş ve sosyal çevrelerce kabul görmektedir. İşsizlik oranlarının yüksekliği, enflasyon, 2008 Küresel Ekonomik Krizinin süregelenliği, yeni iş yaratma oranlarında beklenen artışın gerçekleşmemesi ve dünyada yaşanan siyasi çalkantılar bu görüşü destekler niteliktedir. Böylesine karamsar faktörlerin yanında yeni üretim ve yönetim tekniklerinde kaydedilen gelişmeler Endüstri 4.0'a doğru yeni bir dönemin kapılarının aralanmakta olduğuna dair izler taşımaktadır. Bu yeni dönemde nitelikli işgücüne olan ihtiyacın giderek artacağı sanal üretim ağları ile fiziksel üretim ağlarının birleşeceği öngörülmektedir.

Teknolojik gelişmeler işletmelerin üretim çıktılarında kayda değer artışlara yol açarken birtakım yeni problemleri de beraberinde getirmektedir. Endüstriyel robotların üretimde kullanılmaları gün geçtikçe artarken ortaya çıkan bir problem söz konusu makinelerin insanlar kadar esnek olamamalarıdır. Özellikle müşteri beklentilerine yönelik talep bazlı üretim yapan işletmelerde bu durum büyük sorunlara yol açmaktadır. Teknolojiyi kullanan işgücünün işini yaparken motivasyonunu kaybetmemesi rekabet edebilirlik, verimlilik ve toplam kalite açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışanların motivasyon ve performanslarının verimlilik üzerine etkileri bulunmaktadır. İşletmeler sürekli olarak çalışanların motivasyon ve performanslarının yüksek düzeyde olması için gayret gösterirler. Bu şekilde teknolojik birikimlerinin beraberinde nitelikli insan kaynakları yoluyla da verimliliklerini arttırmaya çalışırlar.

İşletmeler açısından dinamik bir yapı arz eden piyasa ortamı içerisinde hayatta kalmak ve rekabet edebilirliğini korumak büyük öneme sahiptir. Bu nedenle çalışanlar örgütsel düzeyde değerlendirilmekte ve bireysel farklılıklar bahsedilen faktörler sebebiyle göz ardı edilebilmektedir. Ancak iş tatmini ve pozitif psikolojik sermaye ile ilgili yapılan araştırmalarda bu iki faktörün rekabet üstünlüğü sağlayan sermaye türlerinde belirleyici gruplardan olduğu görülmektedir. Çalışanlar sadece iş buldukları için bir süreliğine tatmin olsalar da, zaman içerisinde çalışanların işe bağlılıklarının devamının sağlanması için sadece sahip oldukları işin yeterli olmadığı görülmektedir.

1. İŞ TATMİNİ VE POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE KAVRAMLARI

İş tatmini, işgörenin çalışmakta olduğu işinde ne kadar mutlu olduğunun belirlenmesi (Erdil vd. 2004:18) aynı zamanda da, çalışanların çalışmakta oldukları işlerinden duydukları memnuniyet veya memnuniyetsizliktir (Davis, 1998:96). Öte yandan iş görenlerin çalışmakta oldukları işlerine devamlılığı, örgütüne olan bağlılığı, işini çekici bulması ve

verimliliği için önemli bir unsurdur (Baş ve Ardic, 2002: 73). İş tatmini, en genel anlamda, bireyin belirli bir işe karşı olan olumlu duygusal tepkileri şeklinde ifade edilebilir. İşten umulan ve kazanılan maddi çıkarlar çalışanın birlikte çalışmaktan mutluluk duyduğu çalışma arkadaşları ve eser meydana getirmenin sağladığı zevk iş tatmini olarak tanımlanmaktadır (Eren, 2004:202). Demirel (1989: 13)'e göre iş tatmini; ücret, yapılan iş, işin çalışma koşulları, çalışana verilen sosyal hizmetler, işçinin geleceğe yönelik güvenlik duygusu, toplumsal statü, karar verebilme, yeteneklerini kullanabilme, sahip olunan yetki ve sorumluluk, başarı ve terfi olanakları elde etme, iş arkadaşları ve yöneticileriyle ilgili iyi ya da kötü duyguların bütünüdür (Demirdağ 2015: 49). Tanımlar neticesinde iş görenin yapmakta olduğu iş ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra duygu ve değerlerini de etkiliyorsa, iş tatmini başlıyor demektir (Aksu , 1995: 46).

Pozitif psikoloji hareketi, 1990'lı yılların sonunda Prof. M. Seligman ve arkadaşları tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılmış ve örgütsel davranış konusunda büyük ilgi görmüştür. Daha sonra alan ile ilgili Prof. F. Luthans önemli katkılar sağlamıştır. Çalışmalarında çalışanların güçsüz noktalarına dikkat çekmek yerine güçlü yanlarının odak noktası yapılmasına, çalışanların güçlü yanlarının ardındaki psikolojik durumlarını ölçmeye, geliştirmeye ve yönetmeye çalışarak iş yerinde performansta iyileşmeleri amaçlayan bir yaklaşım ortaya koymuştur (Luthans and Youssef, 2004:152).

Pozitif Psikolojik Sermaye tanımı bireylerin güçlü yönlerine yönelik bir tanım ile dile getirilmiştir. Bu tanım irdelendiğinde dört boyut ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- Zorlu görevlerde başarıya ulaşmak için gerekli çabayı göstermeyi sağlayacak güvene ya da başka bir deyişle öz yeterliliğe sahip olma,
- Şu anki zamanda ve gelecekte başarılı olabilme ihtimaline dair pozitif beklenti ya da iyimser olma,
- Belirlenen hedeflere ulaşma yolunda azim gösterme ve başarı elde etmek için yeni yollara yönelme başka bir deyişle umut,
- Yaşanılan problemlerle ya da olabilecek sıkıntılarla karşı karşıya kalındığında toparlanabilme ve ısrarcı bir tutumda olma yani dayanıklılık

şeklinde (Keser ve Kocabaş 2014: 5; MacInnis ve Melo, 2005).

Umut; gelecekte ulaşılması istenilen fakat henüz ulaşılmamış hedeflere ulaşılacağına dair beklenti düzeyini ifade etmektedir. Dayanıklılık, istenilmeyen durumların yanı sıra, sıra dışı pozitif bir durumla karşı karşıya gelindiği zamanlarda diğerlerinin beklenmedik tepkileriyle yüz yüze gelirse dahi baskı ve stres oluşma ihtimallerini de göğüsleyerek belirlenen hedefler doğrultusunda kararlı biçimde yürümektir (Keser ve Kocabaş, 2014: 5). İyimserlik, iş hayatında ki iyi motive edici, moral veren, fazla beklentili olan ve olumlu amaçlara sahip, zorluklar karşısında daha dik duran, kişisel yeterlilikleri daha az, fiziksel olarak ve ruhsal açıdan daha canlı bireylerin ruh halini açıklamaktadır (Çalışkan ve Erim, 2010:265). Öz yeterlilik ise, motivasyonunu ve bilişsel kaynaklarını, hayatındaki olayları kontrol edecek şekilde kanalize etmesi ve yaşamında karşılaştığı sorunları çözebileceğine dair inancıdır (Stajkovic and Luthans, 1998: 66). Kendine olan inancıyla ilişkilidir.

Bireyler, farklı duygulara ve davranışlara sahiptir. Bu sebeple içinde buldukları durumları algılama biçimleri ve ortaya koyacakları davranışlar farklılık göstermektedir. Örgütlerde bireylerin sahip oldukları psikolojik birikimin üretimi ve verimliliği olumsuz etkile-

memesi üzerine odaklanır. Dolayısıyla psikolojik sermaye, örgütlerde çalışanların güçlü ve olumlu yönlerinin tespit edilmesi ve bunların nasıl su yüzüne çıkarılıp geliştirileceği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bakımdan psikolojik sermaye iş görenlerin çalışmakta oldukları işlerine yönelik tutum ve tavır geliştirme süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Luthans, 2002: 59 ve Gohel, 2012: 35 'den aktaran Biçkes vd 2014, 103). Çalışanların sahip oldukları psikolojinin pozitif yönlü olması işletmede verimlilik ve üretkenlik ile doğrudan ilişkilidir.

İş tatmini iş görenin çalışmakta olduğu işini ve işindeki tecrübesini değerlendirmesi sonucunda sahip olduğu pozitif his veya memnuniyetlik durumu olduğundan ve iş tatmininin bilişsel ve duygusal yanlarının ikisini de barındırması bakımından oldukça kapsamlı bir unsurdur. İnsan psikolojisinde, biliş ile duygular arasında bir bağ vardır ve bunun neticesinde yapılan işin değerlendirilmesinde hem duyguları hem de bilişi yani düşünceleri bu değerlendirmeye katmak gerekmektedir. İş tatminini etkileyen faktörler arasında pozitif ve negatif duygu durumu ve ruh hali gibi duygusal faktörler özellikle son zamanlarda oldukça geniş bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. Son yıllarda yapılan birçok araştırma, duyguların çalışma yaşamındaki rolüne odaklanmıştır. Ashforth ve Humphrey (1995) duyguların örgütsel yaşamla iç içe olduğunu ve örgüt yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğunu, bu nedenle de çalışanların duygusal durumlarına daha fazla önem verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Gürbüz ve Yüksel, 2008, 174). Bu nedenle iş tatmini olgusu oldukça önem kazanmıştır. İş tatmininin, çalışanların motivasyon ve performansları, işyeri devamsızlığı, işgören devri ve örgütsel vatandaşlık davranışı ile olan anlamlı ilişkisi, örgütlerin ve akademisyenlerin bu kavrama olan ilgilerini artırmıştır. Bireyin kişiliği ile ilgili etmenler ve değerler de iş tatmini araştırmalarında etkisi incelenen faktörler arasındadır. Bireyin kişisel özellikleri; bilişsel, davranışsal ve duygusal süreçler üzerinden tavır ve tutumlarını etkilediği için, kişilik özelliği etmeni ile iş tatmini ilişkisinin incelenmesi anlamlı ve önemli hale gelmiştir (Akçay, 2012:217).

2. HİZMETLER SEKTÖRÜNDE KADIN ÇALIŞANLARA YÖNELİK İŞ TATMİNİ VE PSİKOLOJİK SERMAYE ÇALIŞMALARI ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI

Sanayileşme sürecine paralel olarak tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam oranları değişme göstermektedir. 1800'li yıllarda tarım sektöründe yoğun olan istihdam bir süre sonra sanayi sektörüne doğru kaymış ve 1950'li yıllara gelindiğinde ise hizmetler sektörü en fazla istihdam kapasitesine sahip sektör olarak öne çıkmıştır. Kadınların iş gücüne katılımı da hizmetler sektörünün gelişimine paralel bir seyir göstermiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde kadınların hizmetler sektöründe yoğun olarak istihdam edildikleri görülmektedir. İş tatmininin çalışanlar üzerindeki etkileri ve sonuçları önemli bir araştırma konusu olmaktadır. Günümüzde iş tatmini ve pozitif psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar mevcuttur.

Topçu ve Ocak (2012) çalışmalarında iş tatmini ve pozitif psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bosna Hersek örnekleminde 268 kişi, Türkiye örnekleminde 125 kişi ankete iştirak etmiştir. Ankete katılan Bosna Hersek örnekleminde yer alan çalışanların cinsiyete göre dağılımları %50 kadın ve %50 erkek, yaşlarının ortalaması 42,5 ve kıdemleri ortalaması 20,3 tür. Yazarlar, çalışmada kuramdan yola çıkarak oluşturdukları yapısal eşitlik modelini ölçmek için Ergin'in (1992) çalışmasında Türkçeye uyarlanan mesleki tükenmişlik ölçeğini, Çetin ve Basım'ın (2011) çalışmalarında Türkçeye uyarla-

nan psikolojik sermaye ölçeğini ve Şeşen'in 2010 tarihli çalışmasında Türkçe'ye uyarlandığı iş tatmini ölçeğini kullanmışlardır. Elde edilen bulgularda, psikolojik sermaye ile tükenmişlik algısının ters yönlü bir ilişki içinde bulunduğu belirtilmiştir. Psikolojik sermaye ile iş tatmininin ise genelde aynı yönlü ilişki sergilerken Bosna Hersek örneğinde ters yönlü bir ilişki bulunduğu, iş tatmini ile tükenmişlik algısı arasında herhangi bir etkiye rastlanılmadığı, bu nedenle aracılık etkisinden de bahsedilemeyeceği ortaya koyulmuştur.

Akçay'ın (2012) çalışmasında pozitif psikolojik sermayenin ve dört bileşenin her birinin ayrı ayrı iş tatmini arasındaki ilişkisi araştırılmıştır. Ana kütle olarak kamuda çalışan 450 kişi belirlenmiştir. Yazar çalışanların iş tatmin düzeylerini, T. Oshagbemi tarafından 1999 tarihli çalışmasında kullandığı ölçekle ve psikolojik sermaye ölçümünü ise Luthans, Avolio, Avey ve Norman'ın (2007a) tarihinde geliştirdikleri ölçekle yapmıştır. Çalışma sonucunda çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeyi ile iş tatmini düzeyi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Özer, Topaloğlu ve Timurcanday, Özmen (2013) psikolojik sermaye ve iş doyumu konulu çalışmalarında ana kütleli sağlık sektöründe faaliyet gösteren bir hastanenin tüm çalışanları olarak belirlemişlerdir. 390 kişiyle anket yapılmıştır. Psikolojik sermaye düzeyini belirlemek amacıyla, Luthans ve arkadaşları (2007b) tarafından geliştirilmiş olan PsyCap Questionnaire (PCQ) araştırmacılardan izin alınarak ve Türkçeye aktardıkları 12 ifadenin çevirisi kullanılmıştır. Araştırmanın ana hipotezi olarak belirledikleri, destekleyici iklimin, psikolojik sermaye ve iş doyumu ilişkisindeki düzenleyici rolünü sorgulamak için hiyerarşik regresyon analizi yapmışlardır. Çalışmada psikolojik sermaye ile iş doyumu ve performans gibi sonuç değişkenleri arasında pozitif ilişkiler olduğu yönünde bulgular sunulmuştur. Bununla birlikte, araştırmanın esas amacına teşkil eden destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile doyum ilişkisini kısmi düzeyde düzenlediği ortaya koyulmuştur.

Kaplan ve Bıçkes (2013) Türkiye'de Turizm Bakanlığı tarafından ruhsatlı beş yıldızlı otel işletmelerinin çalışanlarını evren olarak belirlemişlerdir. Çalışmada Nevşehir Şehrindeki yedi otelin çalışanları ana kütle olarak seçilmiştir. Otellerde çalışan 181 kişi ile görüşülmüştür. İş tatmini bu çalışmada bağımlı değişken olarak belirlenmiştir, Psikolojik sermaye boyutları bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. Çalışmada psikolojik sermaye ve iş tatmini kavramlarının çalışanlar için büyük önem taşımakta olduğu ve pozitif psikoloji ile iş tatmini arasında olumlu bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Duygusal emek ile iş tatmini arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolü çalışması yapan Bıçkes, Yılmaz, Demirtaş, Uğur (2014), çalışmalarının verilerini lise ve dengi okullarda görev yapan eğitimcilerle yüz-yüze görüşme yöntemiyle uygulanan anket sonrasında elde etmişlerdir. Katılımcıların psikolojik sermaye düzeylerini ölçmek için Luthans ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilen psikolojik sermaye ölçeği kullanılmış ve katılımcıların iş tatmin düzeylerini ölçmek için Minnesota İş Tatmin Ölçeğinin kısa versiyonu kullanılmıştır. Sonuç olarak psikolojik sermayenin bütün alt boyutları (öz yeterlilik, umut, dayanıklılık ve iyimserlik) ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkilerin bulunduğunu göstermişler ve bu ilişki, psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan çalışanların iş tatminini olumlu ve olumsuz yönde etkileyebilecek bireysel ve örgütsel faktörler üzerinde diğer çalışanlara nazaran daha belirleyici olabilmeleriyle, olumsuzluklara göğüs gerebilmeleriyle ve başarıya odaklanmalarıyla açıklanabilir olduğunu söylemişlerdir.

Şen, Mert ve Aydın (2015) çalışmalarında Ankara ve Malatya bölgelerinde görev yapan çalışanların katılımıyla bir saha araştırması gerçekleştirip hazırladıkları soru formunu 298 katılımcıya uygulamışlardır. Araştırmada beş bölüm 51 sorudan oluşan soru formu kullanılmıştır. Formun ilk bölümü psikolojik sermaye ölçeği ve ikinci bölümde stres ölçeği bulunmaktadır. İş tatmini ölçeği üçüncü bölümü oluşturmaktadır. Son bölümde ise altı sorudan oluşan demografik özellikleri ölçmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Katılımcılar cinsiyet bakımından incelendiğinde %81.2'sinin erkek, %18.8'inin kadın olduğu görülmektedir. Araştırmanın bulguları, bireyin pozitif psikolojik durumunu geliştirmek olarak tanımlanabilen psikolojik sermayenin; örgütsel bağlamda başarı ve performansla ilişkilendirilen temel değişkenlerden olan iş tatmini ve örgütsel bağlılık değişkenleri ile arasında orta düzeyde, pozitif; stres düzeyi ile arasında ise orta düzeyde, negatif yönde bir ilişkinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır

Uygungil (2017), Adana ilinde faaliyet gösteren kamu ve özel sektör hastanelerinde çalışanların pozitif psikolojik sermayeleri ile iş tatmin düzeylerini incelemektedir. Çalışmada 400'ü kamu hastanelerinde, 400'ü özel hastanelerde olmak üzere toplam 800 çalışana anket gönderilmiş, ancak bunların sadece 500 tanesi toplanabilmiştir. Katılımcıların pozitif psikolojik sermayelerinin ölçülmesi için, Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilen "Psikolojik Sermaye Anketi (PCQ-24)" ve iş tatmini düzeylerinin belirlenmesine yönelik, Churchill, Ford ve Walker (1974) tarafından geliştirilen iş tatmini ölçeğinin kısa versiyonu (Comer, Machleit ve Lagace, 1989) kullanılmıştır. Verilerin analizinde ise yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, pozitif psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu buna karşın örgütsel sinizm üzerinde negatif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu şeklindedir. Pozitif psikolojik sermaye ile işten ayrılma niyeti arasında bir ilişki ise tespit edilememiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı Çanakkale İli'nde hizmetler sektöründe istihdam edilen kadın işgücünün iş tatmin düzeylerinin ve pozitif psikolojik sermaye birikimlerinin araştırılmasıdır. Bu kapsamda bir anket çalışması yürütülmüştür. Araştırma ile aşağıdaki hipotezlere cevap aranmaktadır. Araştırmanın hipotezleri;

H1 Çanakkale İli'nde hizmetler sektöründe istihdam edilen kadın işgücünün iş tatminleri ile pozitif psikolojik sermayeleri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

H2 Çanakkale İli'nde hizmetler sektöründe istihdam edilen kadın işgücünün bu buldukları hizmet alanına göre iş tatmin düzeyleri ve pozitif psikolojik sermaye birikimleri değişmektedir.

H3 Çanakkale İli'nde hizmetler sektöründe istihdam edilen kadın işgücünün demografik özelliklerine göre iş tatmin düzeyleri ve pozitif psikolojik sermaye birikimleri değişmektedir.

3.2. Sınırlılıkları

1. Bu çalışma Çanakkale ilinde hizmetler sektöründe faaliyet gösteren kurumları kapsamakta olup, bu kurumlarda istihdam edilen kadınların görüşleri ile sınırlandırılır.
2. Çalışma sonuçları veri toplama aracı ile sınırlandırılır.

3. Anketin sonuçları uygulandığı dönemde elde edilen veriler göz önünde bulundurularak yorumlanmaktadır.

4. Araştırma sonuçları iş tatmini ve pozitif psikolojik sermaye arasındaki ilişki incelenerek elde edilmektedir. Farklı değişkenler çalışmanın sonucunu değiştirebilir.

3.3. Yöntem ve Evren:

Araştırmanın evrenini Çanakkale ilinde hizmetler sektöründe çalışan kadınlar oluşturmaktadır. 2017 Ocak verilerine göre Türkiye’de 15 yaş ve yukarı çalışan kadın sayısı 8 milyon 928 bin kişidir (TÜİK, 2018). Çanakkale ve Balıkesir illerini kapsayan TR22 Bölgesi’nde istihdam edilen 15 yaş ve üzeri kadın çalışan sayısı ise 194 bin kişidir. (TÜİK, 2018). Hizmetler sektöründe çalışan kadın sayısı ile ilgili güncel veriye ulaşılamamıştır. Ancak Anderson (1990) örneklem- evren tablosuna göre %5 güven aralığında 100 bin kişilik bir evrende 382 ve 1 milyon kişilik bir evrende 384 kişiye ulaşılması gerekmektedir (Anderson’dan aktaran Balcı, 2005:95). Buna göre Çanakkale ve Balıkesir illerinde çalışan 194 bin kadın çalışanın evren olduğu varsayılrsa da bu çalışmada 422 kişiye ulaşılmış olması ulaşılabilen örneklemin yeterli olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmada ulaşılabılır örneklem metodu kullanılmıştır.

Çanakkale ilinde hizmet sektörlerinde sağlık sektöründe çalışmakta olan 100 kadın iş gören, Eğitim sektöründe çalışmakta olan 100 kadın iş gören, konaklama ve yiyecek sektöründe çalışmakta olan 75 kadın iş gören, mali hizmetler ve sigorta sektöründe çalışmakta olan 75 kadın iş gören, ve mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler sektöründe çalışmakta olan 75 kadın iş gören oluşturmaktadır. 425 kişiye dağıtılan anketlerden üç tanesi çıkarılmıştır. Çanakkale ilinde toplam 422 anket toplanmıştır. Elde edilen bulgular SPSS programına aktarılmıştır. Bu kapsamda Minnesota İş Tatmini Ölçeği ve Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği, kullanılmıştır. Ölçekler hakkındaki bilgi kısaca aşağıda sunulmuştur:

Minnesota İş Tatmini Ölçeği: Bilimsel araştırmalarda daha çok tercih edilen Minnesota iş tatmini ölçeği 1967 yılında Wiess, Dawis, England ve Lofquist tarafından geliştirilmiştir. Ölçek içsel tatmin, dışsal tatmin ve genel iş tatminini ölçebilmektedir. Minnesota İş Tatmini Ölçeği 1-5 arasında puanlanan likert tipi bir ölçektir. Ölçek puanlamasında, 1- hiç memnun değilim; 5- çok memnunuz; olarak değerlendirilmektedir. Ölçekte ters soru bulunmamaktadır. Minnesota iş tatmini ölçeği Baycan (1985) tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır (Aşan ve Özyer, 2008: 74).

Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği: Çalışanlarının pozitif psikolojik sermaye algılarını ölçmek için Luthans vd. (2007a: 237- 238) tarafından geliştirilen 24 ifadeli olan ölçek (PCQ-24) kullanılmıştır. Ölçekte öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık olmak üzere dört boyut bulunmaktadır. Her bir boyutta 6 madde bulunmaktadır. Araştırmada ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının Çetin ve Basım (2012) ile Erkuş ve Afacan-Fındıklı (2013: 309-310) tarafından yapıldığı Türkçe hali kullanılmıştır.

3.4. Örneklem:

Araştırmaya konu olan verilerin toplanması ve değerlendirilmesi Nisan 2016- Temmuz 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çanakkale ili ve ilçelerindeki hizmet sektörlerinden olan, sağlık, eğitim, konaklama ve yiyecek, mali hizmetler ve sigorta sektörlerinde çalışan kadın iş görenlere yönelik olarak anket uygulaması yapılmıştır. Anket, Çan-

nakkale ilinde rastgele seçim yöntemiyle, başta merkez ve Biga ilçesi olmak üzere diğer ilçelerinde de uygulanmıştır. 430 kadın çalışan anket uygulamasına katılmıştır. 422 tane anket formu örnekleme dahil edilmiştir.

Tablo 1: Örnekleme Katılan İşgörenlerin Çalıştıkları Sektörlere Göre Dağılımı

Sektör Türü	Katılımcı Sayısı	Yüzde
Mesleki Bilimsel Teknik	75	17,8
Eğitim	101	23,9
Konaklama ve Yiyecek	74	17,5
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	97	23
Mali Hizmetler ve Sigorta	75	17,8
Toplam	422	100

3.5. Verilerin Analizi:

Elde edilen 422 anket formu kontrol edildikten SPSS 22.0 istatistik paket programına aktarılmıştır. Verilerin analizi SPSS 22.0.dayatılmıştır. İlk olarak örneklem grubunu oluşturan bireylerin frekans ve yüzdelik dağılımları incelenmiştir. Pozitif psikolojik sermaye ölçeğinin; Çetin ve Basım (2012) tarafından önerilen dört faktörlü bir yapıya (iyimserlik, psikolojik dayanıklılık, umut, özyeterlilik) uyum gösterip göstermediği Doğrulayıcı Faktör Analizi aracılığıyla incelenmiştir. Veriler doğrulayıcı faktör analizinin varsayımlarını karşılamaktadır.

Minnesota iş tatmin ölçeğinin Baycan (1985) tarafından önerilen tek faktörlü bir yapıya uyum gösterip göstermediği Doğrulayıcı Faktör Analizi aracılığıyla incelenmiştir. Veriler doğrulayıcı faktör analizinin varsayımlarını karşılamaktadır. Doğrulayıcı faktör analizinde test edilen modelin veriyle uyumu, uyum iyiliği indeksleri aracılığıyla incelenmektedir.

İş tatmini ölçeğinin iç tutarlılık (güvenilirlik) düzeyine gösteren Cronbach Alpha Değeri, 0,86 olarak hesaplanmıştır. Pozitif psikolojik sermaye ölçeğinin iç tutarlılık (güvenilirlik) düzeyine gösteren Cronbach Alpha Değeri, 0,79 olarak hesaplanmıştır.

3.6. Bulgular

Araştırmada çalışma grubuna dahil edilen çalışan bayanlara ilişkin betimsel istatistikler verilmiş, ikinci olarak katılımcıların psikolojik dayanıklılık düzeyleri ve iş doyumları düzeyleri hakkında bilgi sağlanmış, üçüncü olarak, katılımcıların araştırma kapsamında ele alınan değişkenlere (medeni durum, yaş, eğitim durumu, çalışılan yıl, sektör, meslek ve ortalama gelir) göre psikolojik dayanıklılık düzeyleri ve iş doyumları düzeyleri arasındaki farklılıklar incelenmiş ve son olarak demografik değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile iş doyumları düzeylerini arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri (%)

Medeni Durum	Evli	Bekar			
%	68,5	%31,5			
Yaş	20-25	26-30	31-35	36-40	41 +
%	12,1	19,9	15,9	33,4	18,7
Eğitim	Orta	Lise	MYO	Üniversite	Y. Lisans
%	11,6	13,5	11,1	54,5	9,2
Kıdem	3 ve daha az	4-7 yıl	8-11 yıl	12-15 yıl	16 ve üzeri
%	23,9	22,7	19	19	15,4
Meslek	Yönetici	Çalışan	Akademisyen	Bankacı	Hemşire Öğretmen
%	13	24,6	7,1	16,8	19,9 18,5
Gelir	1000-1500TL	1501-2000	2001-2005TL	2501 +TL	
%	23	14,5	16,8	45,7	

Tablo 2’de katılımcıların demografik özelliklerine yer verilmektedir. Veriler değerlendirildiğinde hizmetler sektöründe çalışan ve ankete katılan kadınların çoğunluğunun evli olduğu görülmektedir. Yaş ortalaması ise 36-40 aralığında %33,4 ile en yüksektir. Çalışan kadınların büyük çoğunluğu üniversite mezunudur. Kıdem durumları değerlendirildiğinde büyük çoğunluğunun 3 yıl ve az ve 4-7 yıl arasında yoğunlaştıkları görülmektedir. Gelirler ise %45,7 ile en fazla 2501 TL ve üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Tablo 3: İş Doymu ve Psikolojik Sermaye Ortalama ve Standart Sapmaları

	Ort.	S.s.
İş Doymu	3.93	.50
Psikolojik Sermaye	3.98	.36

Tablo 3’de katılımcıların iş doymu ve psikolojik sermaye ortalama ve standart sapmaları görülmektedir. Her iki ölçekte beşli Likert tipi bir ölçek olduğundan ölçekte alınabilecek en düşük puan 1 iken en yüksek puan 5’ tir. Her iki ölçekten alınan puanların 4’ e yakın olduğu görülmektedir. Bu nedenle, araştırma örneklemini oluşturan bireylerin psikolojik sermaye ve iş doymu düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Katılımcıların iş doymu puanlarında medeni duruma göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı bağımsız örneklem için t-testi aracılığıyla incelenmiştir. Bağımsız örneklem için t-test sonucunda medeni duruma göre iş doymunun değişmediği bulunmuştur. Katılımcıların iş doymu puanlarında yaşa göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) aracılığıyla incelenmiştir. Tek Yönlü ANOVA testi sonucunda yaşın iş doymu puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmüştür. Farklılığın hangi grup ya da gruplar arasındaki puan farklılığından kaynaklandığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Games-Howell testi sonucunda 41 yaş ve üzeri olan bireylerin

(Ort: 4.11), 20-25 yaş (Ort: 3.80), 26-30 yaş (Ort: 3.85), 31-35 yaş (Ort: 3.83) arasındaki bireylerden iş doyumunun anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tek Yönlü ANOVA testi sonucunda eğitim durumunun iş doyumunu puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmüştür. Games-Howell testi sonucunda lise mezunlarının (Ort: 4.09) iş doyumunu puanlarının lisans mezunlarından (Ort: 3.88) anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Katılımcıların iş doyumunu puanlarında çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı Tek Yönlü ANOVA aracılığıyla incelenmiştir. Tek Yönlü ANOVA testi sonucunda çalışma süresinin iş doyumunu puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmüştür. Farklılığın hangi grup ya da gruplar arasındaki puan farklılığından kaynaklandığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Scheffe testi sonucunda, çalışma süresi 12-15 yıl (Ort:4.07) ve 16 yıl ve üzeri olan (Ort: 4.11) bireylerin iş doyumunu puanlarının çalışma süresi 0-3 yıl (Ort: 3.83) ve 4-7 yıl (Ort: 3.84) bireylerden anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Katılımcıların iş doyumunu puanlarında sektöre göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı Tek Yönlü ANOVA aracılığıyla incelenmiştir. Tek Yönlü ANOVA testi sonucunda sektörün iş doyumunu puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmüştür. Farklılığın hangi grup ya da gruplar arasındaki puan farklılığından kaynaklandığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Games-Howell testi sonucunda sırasıyla şu bulgulara ulaşılmıştır; Eğitim sektörü çalışanlarının (Ort: 4.26), mesleki bilimsel ve teknik (Ort: 3.97), konaklama ve yiyecek (Ort: 4.07), sağlık ve sosyal hizmetler (Ort: 3.77), mali hizmetler ve sigorta (Ort: 3.52) sektörü çalışanlarından iş doyumlarının anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür. Mesleki teknik ve bilimsel sektörde çalışanların ise iş doyum puanları sağlık ve sosyal hizmetler (Ort: 3.77), mali hizmetler ve sigorta (Ort: 3.52) sektörü çalışanlarından anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Benzer şekilde konaklama ve yiyecek (Ort: 4.07) sektöründe çalışanların iş doyum puanları sağlık ve sosyal hizmetler (Ort: 3.77), mali hizmetler ve sigorta (Ort: 3.52) sektörü çalışanlarından anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Sağlık ve sosyal hizmetler sektöründe çalışanların ise (Ort: 3.77), mali hizmetler ve sigorta (Ort: 3.52) sektörü çalışanlarından iş doyumunu anlamlı bir şekilde yüksektir. Mali hizmetlerin iş doyumunu (Ort: 3.52) diğer tüm sektörlerin iş doyumundan daha düşüktür.

Katılımcıların psikolojik sermaye puanlarında mesleklere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı Tek Yönlü ANOVA aracılığıyla incelenmiştir. Tek Yönlü ANOVA testi sonucunda mesleklerin psikolojik sermaye puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmüştür ($F(5, 152.90) = 18.94, p < .001$). Farklılığın hangi grup ya da gruplar arasındaki puan farklılığından kaynaklandığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Games-Howell testi sonucunda sırasıyla aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır. Üst düzey yöneticilerin (Ort: 4.16), psikolojik sermaye puanlarının çalışanlardan (Ort: 3.94), bankacılar (Ort: 3.74) ve hemşirelerden (Ort: 3.91) anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Benzer şekilde, akademisyenlerin (Ort: 4.23) psikolojik sermaye puanları, çalışanlardan (Ort: 3.94), bankacılar (Ort: 3.74) ve hemşirelerden (Ort: 3.91) anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Çalışanların (Ort: 3.94) psikolojik sermaye puanları, bankacılar (Ort: 3.74) anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Son olarak öğretmenlerin (Ort: 4.06) psikolojik sermaye puanları bankacılar (Ort: 3.74) anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Yukarıda belirtilmeyen, diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Katılımcıların psikolojik sermaye puanlarında aylık gelire göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı Tek Yönlü ANOVA aracılığıyla incelenmiştir. Tek Yönlü ANOVA testi sonucunda aylık gelirin psikolojik sermaye puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmüştür ($F(3, 418) = 4.12, p < .01$). Farklılığın hangi grup ya da gruplar arasındaki puan farklılığından kaynaklandığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Scheffe testi sonucunda aylık geliri 2501 tl ve üzeri olan bireylerin (Ort: 404) psikolojik sermaye puanlarının 1501-2000tl arasında olan bireylerden (Ort: 3.90) anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Son olarak, sosyo demografik değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde psikolojik sermaye ile iş doyumunu arasında nasıl bir ilişki olduğunu belirlemek için Spearman korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analize dahil edilen kontrol değişkenleri medeni durum, yaş, eğitim, durumu, çalışılan yıl, sektör, meslek ve ortalama gelir düzeyidir.

Tablo 4: Pozitif Psikolojik Sermaye ile İş Doyum Arasındaki İlişki

	İş Doyumu
Psikolojik Sermaye	.49
P	.001*
Sd	413

Sosyo-demografik değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde psikolojik sermaye ve iş doyumunu arasında orta düzeyde pozitif yönde bir ilişki vardır ($r(413) = .49, p < .001$). Başka bir ifadeyle sosyo-demografik değişkenler kontrol edildiğinde, psikolojik sermayesi yüksek olan bireylerin iş doyumunu yüksek, psikolojik sermayesi düşük olan bireylerin iş doyumunu düşüktür.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İş tatmini ile bağlantısı olan pozitif psikolojik sermaye iş hayatında çalışanların davranışlarının yalnızca olumsuz ve sorunlu yanlarına değil, aksine olumlu ve iyi taraflarına odaklanılmasını vurgulayan bir alandır. Pozitif psikolojik sermaye çalışanların verimliliklerini ve hayata bakış açılarını olumsuz etkileyen yönlerinin bir şekilde ortadan kaldırılarak, güçlü yanlarının geliştirilmesi ve göz önünde bulundurulmasını vurgulamaktadır. Pozitif psikolojik sermaye Luthans tarafından “bireyin olumlu yönde gelişmesi” olarak tanımlanmaktadır (Luthans ve diğerleri, 2007a). Pozitif psikolojik sermaye, bireyin kendisini tanıması ve umut, öz yeterlilik, iyimserlik ve dayanıklılık ile kendisini tanımlaması ile ilgili olmaktadır. Çalışma hayatı bireyi iç dünyasında çeşitli yollara yönlendirebilmektedir. İş stresi yüksek, olumsuz çalışma koşullarının ve ortamların olduğu iş yerlerinde bireyin umudunu, öz yeterliliğini, iyimserliğini ve dayanıklılığını koruması da çok zor olmaktadır. İşletmeler açısından işyerlerinin çalışanlar üzerinde yarattığı psikolojik etkiyi ortaya çıkarmanın bir yolu, çalışanların pozitif psikolojik sermayelerini ölçmekten geçebilir. Çalışanlarda pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin düşük çıkması işverenlerin işyerinde bir sorun olduğu yönünde fikir sahibi olmalarını da sağlayabilir. Yapılacak bu çalışmalar, işgören, meslek, işkolu ve sektör düzeyinde gerçekleştirilebilir.

Çalışmada hizmetler sektöründe belirlenen alt sektörlerde kadın çalışanlara yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçları Akçay (2012) ve Özer, Topaloğlu ve

Timurcanday, Özmen (2013)'in çalışmalarında elde edilen bulgulara benzer olacak şekilde iş tatmini ile pozitif psikolojik sermaye arasında olumlu ilişki olduğu şeklindedir.

Alt sektörler içerisinde en düşük iş doyumunun mali hizmetler alanında olması çalışanların bu alt sektörde karşılaştıkları bir takım zorluklardan kaynaklanmaktadır. Bu sektörde görülen çalışma sürelerinin uzunluğu, satış hedefleri ve meslek hastalıkları kadın çalışanların işe bakış açısını olumsuz yönde etkilemektedir. Kadınların hizmetler sektöründe yoğun olarak buldukları göz önünde bulundurulduğunda, mali hizmetler alt sektöründe kadın çalışanlara yönelik pozitif ayrımcılık yönünde uygulamalara gidilebilir.

Çalışmada pozitif psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında olumlu ilişkinin olduğu ve sosyo-demografik değişkenler kontrol edildiğinde, psikolojik sermayesi yüksek olan kadın çalışanların iş doyumunun yüksek, psikolojik sermayesi düşük olanların ise iş doyumunun düşük olduğu saptanmıştır. Birbirleriyle doğru ilişkili olduğu saptanan iki kavramın çalışma hayatına yansımaları da paraleldir. Yeni üretim ve yönetim teknikleri kapsamında çalışanları iç müşteri olarak gören ve mutluluklarını en üst düzeye çıkarmaya çalışan toplam kalite yönetimi gibi teknikler önem kazanmaktadır. İşletmeler; çalışanlarının iş tatminlerini ve psikolojik sermayelerini geliştirmeye odaklı programlar ve uygulamalar gerçekleştirmelidir. Bu sayede onların niteliklerini ve işe bakış açılarının olumlu yönde değiştirebileceklerdir. Çalışanların pozitif psikolojik sermaye alanı kişinin geliştirilebilir yönlerini ortaya koyarak bu yönlerinden hareketle bireyin vasıf ve verimlilik düzeyini arttırmayı hedeflemektedir. Mali hizmetler ve sigortacılık sektöründe kadın çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeyleri, diğer sektörlerle göre daha düşük çıkmaktadır. Bu alana yönelik gelecekteki araştırmalarda bunun sebeplerinin ortaya konması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akçay, V. Hilal. (2012). Pozitif Psikolojik Sermayenin İş Tatmini İle İlişkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1.
- Aksu, Akın (1995). Otel işletmelerinde işgören Devir Hızının Verimlilikle Olan İlişkisinin Değerlendirilmesi ve Antalya Yöresinde Bir Uygulama, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Antalya.
- Anderson, Gary (1990). Fundamentals of Educational Research, London et al: *The Farmer Press*.
- Ashforth, Blake E. ve Humphrey, Ronald H. (1995), Emotion in the Workplace: A Reappraisal, *Journal of Human Relations*, Volume 48, Issue: 2, pp. 97-125.
- Aşan, Öznur ve Özyer, Kubilay (2008). Duygusal Bağlılıkları ile İş Tatmini ve İş Tatmininin Alt Boyutları Arasındaki İlişkileri Analiz Etmeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 129-151.
- Balci, Ali (2005). Sosyal Bilimlerde Araştırma, *Pegem Yayıncılık*, Ankara.
- Baş, Türker ve Ardic, Kadir (2002). Yükseköğretimde iş tatmini ve tatminsizliği. *İktisat İşletme ve Finans*, 17, Eylül, 72-81.
- Baycan, F.A. (1985). "Farklı Gruplarda Çalışan Kişilerde İş Doyumunun Bazı Yönlerinin Analizi", *Boğaziçi Üniversitesi, Bilim Uzmanlığı Tezi*, İstanbul.
- Biçkes, Mehmet Durdu ve Yılmaz, Celal; Demirtaş, Özgür; Uğur, Aşegül (2014). "Duygusal Emek ile İş Tatmini Arasındaki İlişkide Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü: Bir Alan Çalışması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Ağustos, 9(2), s.s.: 97-121.
- Çalışkan, S. Cihan. ve Erim, A. (2010). Pozitif Örgütsel Davranış (POD) Değişkenleri İle Yeni Araştırma Modelleri Kurma Arayışları: POD'ün İşe Adanmışlık, Tükenmişlik Ve Sinizm Üzerindeki Etkileri. *18. Yönetim Organizasyon Kongresi Kitabı*, 658-671.
- Çetin, Fatih ve Basım, H. Nejat (2012). "Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 1, ss. :121-137.
- Churcill Jr., G.A; Ford, N.M., and Walker Jr., O.C. (1974). Measuring the Job Satisfaction of Industrial Salesmen, *Journal of Marketing Research*, 11, pp. 254-260.
- Comer, J.M.; Machleit, K.A.; Lagace, R.R. (1989). Pschometric Assessment of a Reduced Version of INDSALES", *Journal of Business Research*, Vol. 18, June, pp. 291-332.
- Davis, Keith (1998). İşletmede İnsan Davranışı. Arizona State University, 5. Baskı, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayını, No:199, 96.
- Demirdağ, Şerif Ahmet (2015). Örgütsel Güven ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Demirel, Reyhan (1989). "Yaş, Cinsiyet ve Mesleki Deneyimin Üniversite Kütüphanelerinde Çalışan Kütüphanecilerin İş Tatminine Etkisi", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Erdil, Oya; Keskin, Erdal; İmamoğlu S. Zeki; Erat, Serhat (2004). Yönetim Tarzı ve Çalışma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu İle İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektörlerinde Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 17-26.
- Eren, Erol (2004). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi. İstanbul: *Doğuş Üniversitesi İİBF*.
- Ergin, C. (1992). Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması, *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Erkuş, Ahmet ve Afacan Fındıklı, Mine. (2013). "Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrıma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 42, Sayı: 2, ss.: 302- 318.
- Gohel, Kirti (2012). Psychological Capital as a Determinant of Employee Satisfaction", *International Referred Research Journal*, 3, (36), pp. 34-37.
- Gürbüz, S., Yüksel, M. (2008). Çalışma Ortamında Duygusal Zeka: İş Performansı, İş Tatmini, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bazı Demografik Özelliklerle İlişkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:2, 174-190.
- Kaplan, Metin ve Biçkes Mehmet Durdu. (2013). "The Relationship Between Psychological Capital and Job Satisfaction: A Study of Hotel Businesses In Nevşehir", *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:20 Sayı:2, s.s.: 233-242.

- Keser, Sitar ve Kocabaş, İbrahim (2014). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Otantik Liderlik ve Psikolojik Sermaye Özelliklerinin Karşılaştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Cilt 20, Sayı 1, 1-2.
- Luthans, Fred; Avolio, Bruce J.; Avey, James. B; Norman, Steven M. (2007a). "Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction", *Published in Personnel Psychology*, p.p. 541-572.
- Luthans, Fred; Vogelgesang, Gretchen R; Lester, Paul (2007b). Developing the Psychological Capital of Resiliency. *Human Resource Development Review*, 5, 25-44.
- Luthans, Fred; Youssef, Caroline M. (2004). Human, Social and now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage. *Organizational Dynamics*, Vol. 33, 143-160.
- Luthans, Fred (2002). The Need for and Meaning of Positive Organizational Behavior, *Journal of Organization Behavior*, Vol. 23, Issue 6, September, pp. 695-706.
- MacInnis, D. J. ve Mello, G. E. (2005). The Concept Of Hope And Its Relevance To Product Evaluation And Choice, *Journal of Marketing*, 69, 1-14.
- Oshagbemi, Titus (1999). Overall Job Satisfaction: How Good are Single Versus Multiple-Item Measures, *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 14, Issue: 5, pp. 388-403.
- Özer, P.S.; Topaloğlu, T.; Özmen, Ö.N.T. (2013), Destekleyici Örgüt İkliminin, Psikolojik Sermaye ile İş Doyumu İlişkisinde Düzenleyici Etkisi, *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 13, Sayı 4, Ekim, ss. 437-447.
- Stajkovic, Alexander D. ve Luthans, Fred (1998). Self- Efficacy and Work-Related Performance: A Meta-Analysis, *Psychological Bulletin*, Vo.124, No:2, s.s. 240-261.
- Şen, Cemal; Mert, İ. Sani; Aydın, Oğuz B., (2015) "Psikolojik Sermayenin Çalışanın Stresle Başa Çıkmasına, İş Tatminine ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi", *23.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 14-16 Mayıs, Muğla.
- Topçu, Mustafa Kemal ve Ocak, Metin (2012). Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Algısı Üzerine Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü: Türkiye ve Bosna-Hersek Sağlık Çalışanları Örneği , *20. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, 24-26 Mayıs, ss.: 685-690.
- TÜİK (2018a). İşgücü İstatistikleri, Ekim 2017, *Haber Bülteni*, Sayı: 27691, Yayınlanma Tarihi: 15 Ocak 2018, Saat: 10.
- TÜİK (2018b). Cinsiyete Göre İşgücü, TÜİK Veri Tabanı, <<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=102&locale=tr>>, Erişim Tarihi: 31 Ocak.
- Uyungil, Selen (2017). Pozitif Psikolojik Sermaye ile Çalışan Tutumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Adana İlinde Bir Uygulama, *T.C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1-275.

Türkiye’de Kentlere İlişkin Bazı Göstergelerin Öğrenci Başarısına Etkisinin Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon ile Modellenmesi

Aygülen KARAKUL*

Öz

Bu çalışmada Türkiye’deki en yaygın merkezi sınav olan üniversiteye giriş sınavlarındaki başarıda, öğrencilerin yaşadığı yere ilişkin çeşitli göstergelerin etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak öğrencilerin 2016 Lisans Yerleştirme Sınavlarındaki Türkçe-Matematik, Türkçe-Sosyal ve Matematik-Fen Puanları; bağımsız değişkenler olarak İllerde Yaşam Endeksi değişkenleri ele alınmış ve çok değişkenli doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Türkçe-Matematik alanındaki başarı üzerinde yaşanan kente ilişkin eğitim, altyapı hizmetleri ve yaşam memnuniyeti değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır. Bu değişkenlerdeki değişim kentteki öğrencilerin ortalama puanlarındaki değişimin % 70,2’sini açıklamaktadır. Türkçe-Sosyal alanındaki başarı üzerinde gelir ve servet, eğitim, altyapı hizmetleri değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır. Bu değişkenlerdeki değişim kentteki öğrencilerin ortalama puanlarındaki değişimin % 62,1’ini açıklamaktadır. Matematik-Fen alanındaki başarı üzerinde ise eğitim değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır ve bu değişimdeki değişim öğrencilerin Matematik-Fen alanı puanlarındaki değişimin % 55,1’ini açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İllerde Yaşam Endeksi, Öğrenci Başarısı, Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon Analizi.

Modelling of the Impact of Some Indicators about Cities in Turkey on Student Achievement by Multivariate Linear Regression Analysis

Abstract

In this study it is aimed to examine the effects of some indicators about the city on the achievement of students in the entrance exams to universities which is the most proliferated central exam in Turkey. The dependent variable is the scores of students in Undergraduate Placement Exam-2016 in the fields of Turkish-Mathematics; Turkish-Social and Mathematics-Science. The independent variables are the variables in Life Indexes in Provinces. The multivariate linear regression analysis has been employed. According to findings, education, infrastructure and life satisfaction variables have a statistical meaningful impact on the success in the field of Turkish Mathematics. Change in these variables explains the 70,2% of change of the student achievement in the Mathematics-Turkish branches in a city. Income and wealth, education, infrastructure services have statistically meaningful impact on the success of students in the Turkish Social branch. Change in these variables explains the 60,1% chance of the students achievement in the Turkish-Social branches in a city. Education has a statistically meaningful effect to the success of students in Mathematics-Science branches. Change in this variable explains the 55,1% of the change of students achievement in the Mathematics- Science branch.

Keywords: The Life Index in Provinces, Student Achievement, Multivariate Linear Regression Analysis.

* Yrd. Doç. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, aygulen.kayahan@ikc.edu.tr

GİRİŞ

Başarı, “Kişinin yetenek ve yetiştirmeye bağlı olarak gösterdiği ansal ya da eylemsel etkinliklerinin olumlu ürünü” olarak tanımlanabilir (TDK, 2016). Ayrıca önceden kararlaştırılmış bir görev ya da ölçüte göre bireyin yaptığı iş ya da ürün olarak tanımlanabilir (Balci, 2005). Başarı sayısal ya da sayısal olmayan göstergelerle ölçülür. Gündelik yaşamda en önemli başarı göstergesi olarak kullanılan okul başarısı okulların amaçlarına dönük olarak öğrenciye kazandırılması hedeflenen davranışları kazandırabilme düzeyi olarak ifade edilmekle birlikte pratikte sayısallaştırılmış olan ölçütler kümesindeki hedeflere ulaşma düzeyine işaret eder. Okul başarısı aynı zamanda öğrencinin öğrenme durumunun gerçekleşmesi olarak ele alındığında öğrenci başarısı olarak ifade edilir.

Öğrenci başarısının ölçülmesi ve öğrenci başarısını etkileyen faktörlerin araştırılması eğitim bilimciler açısından uzun bir geçmişe dayanan bir sorunsaldır. Bu anlamda çeşitli öğrenme kuramları, modelleri ve yaklaşımları ortaya atılmış, öğrenmenin nasıl gerçekleştiği ve daha etkili bir şekilde gerçekleşmesi için neler yapılması gerektiği uzun çalışmalar sonrasında ortaya konmuştur. Tam Öğrenme Modeli, Programlı Öğrenme Modeli, Okulda Öğrenme Modeli, Probleme Dayalı Öğrenme Modeli, Yapılandırmacı Öğrenme Modeli, İşbirliğine Dayalı Öğrenme Modeli, Anlamlı Öğrenme Modeli, Bireyselleştirilmiş Öğrenme Modeli, Sosyal Öğrenme Modeli, Yaşantısal Öğrenme Modeli, Temel Öğretim Modeli, Öğrenme Stilleri Modeli, Kaynaştırma Yeteneği Modeli, Etkili Öğretim Modeli, Proje Tabanlı Öğrenme Modeli geliştirilmiştir (Taşpınar, 2012; Dağlı, 2014; Köksal ve Atalay, 2015).

Tüm bu modeller ve yaklaşımlar öğrenmenin ve öğretimin amaçlarına bağlı olarak nasıl gerçekleştiğini, öğrenme çıktılarının değerlendirilmesi aşamasındaki başarı göstergelerinin neler olduğunu, başarının artırılması için neler yapılması gerektiğini içermektedir. Öğrenci başarısının ölçülmesindeki nihai amaç kontrol edilebilen girdi değişkenleri üzerinde değişiklik yapılarak başarının yükseltilmesidir.

Öğrenci başarısını etkileyen faktörlere ilişkin yapılan çalışmalarda ele alınan değişkenler sınıf mevcudu, sınıfın ve okulun fiziki özellikleri, öğretmenin nitelikleri ve yeterlikleri gibi eğitim sürecine ilişkin girdilerdir (Kurul, 2002). Girdi odaklı yapılan inceleme, girdilerin niteliğini arttırmak suretiyle başarının artacağı varsayımı ile araştırmacılara iyimser gelecek tahmini yapma şansı vermektedir. Benzer olarak eğitim politikalarına dönük hedeflerin belirlenmesinde girdilerin kalitesinin artırılması ile sistemin toptan bir iyileşme sağlayacağı düşüncesi eğitim alanına devlet yatırımlarını artırma anlayışını rasyonel olarak desteklemektedir.

1. BAŞARI KAVRAMI

Girdi odaklı yaklaşımda eğitim sistemi üretim fonksiyonu ile ifade edilebilen bir sistemdir. Üretim fonksiyonu girdiler ve çıktılar arasındaki iktisadi anlamdaki ilişkiyi ifade eder. Üretim fonksiyonu, (Ç) bağımlı değişken çıktı, (E) emek, (S) sermaye, (T) toprak olmak üzere

$$\text{Ç} = f(E, S, T)$$

olarak ifade edilir (Parasız, 2014). Üretim fonksiyonunu eğitim sistemindeki başarı üzerine uyarlayınca da başarı fonksiyonu;

$$\text{Başarı} = f(\text{Okul kaynakları, Aile özellikleri, Akran grubu özellikleri})$$

olarak ifade edilebilir (Katzman, 1971'den Aktaran: Kurul, 2002: 41). Bu modelde okul kaynakları okula başlayan birey için kullanılan fiziki kaynakları, aile özellikleri kalıtımla gelen gizil güçleri, akran grubu özellikleri ise kişinin yaşamındaki akran gruplarının özelliklerini temsil etmektedir. Bu modele göre kontrol edilebilir ve iyileştirilebilir bir değişken olarak okul kaynaklarına yapılacak yatırımlar başarıyı arttıracaktır. Model, kısaca eğitime devlet yatırımlarının yapılmasının bir alt yapısını oluşturmuş, böylece temel eğitimin geniş kitlelere yaygınlaştırılmasına katkı sağlamıştır.

Ancak başarının bu iktisadi modelde görülenden daha fazla etkene bağlı olup olmadığı konusu gündeme gelmiştir. Özellikle 20.yüzyılın son çeyreğinde yapılan hem nicel hem de nitel araştırmalar başarının toplumsal köken, ailenin ekonomik altyapısı, cinsiyet ve diğer pek çok sosyal değişkenle kuvvetli ilişkisi olduğunu göstermektedir. Böylece okulları başarının yetenek ve motivasyona bağlı olduğu meritokratik kurumlar olarak mı, yoksa başarının sosyal sınıf, etnik köken ve okul dışı diğer sosyal değişkenlerle bağlı olduğu kurumlar olarak mı görmek gerektiği sorgulanmaya başlamıştır.

Başarıda okul dışı değişkenlerin etkisi üzerine yapılan araştırmalar girdi odaklı yaklaşımın beraberinde getirdiği iyimserlik bakışını sarsmıştır. Girdilerin ekonomik pozisyonuna ilişkin bir düzenleme yapılmadığı sürece ya da sosyal değişkenlerin etkisini eşitleyici politikalar hayata geçirilmediği sürece, eğitim sistemi içindeki kalite artırıcı çalışmaların ancak toplam başarıya etki edeceği, ancak başarılı olan kesimlerin hep aynı kesimlerden, başarısız olanların yine hemen hemen hep aynı kesimlerden olacağını ortaya koymuştur (Willis, 1977; Everheart, 1983; McRobbie, 1978; Sayılan & Özkazanç, 2008; McLaren, 2003; Apple, 2006). Aynı zamanda bu araştırmalar, öğrenci başarısını arttırmak için asıl yapılacak olanın okul girdilerine yapılacak yatırımlar olmadığını göstermektedir. Bu durum her çocuk öğrenebilir gibi iyimser yaklaşımı altüst ettiği için, ana akım iktisat araçlarından üretim fonksiyonunun da içinde bulunduğu eğitimel girdilerin öğrenmedeki rolüne ilişkin inancı sarsmış, başarıda sosyal değişkenlerin rolünün ne olduğunun, başarıyı arttırmak için bu sosyal değişkenlerle ilgili ne gibi eğitim politikalarının geliştirilmesi gerektiğinin yeniden düşünülmesini sağlamıştır.

Bugün öğrenci başarısı notlar, karneler, takdir ve teşekkür belgelerinin yanı sıra 12 yıllık eğitim sisteminin sonunda yapılan üniversiteye giriş sınavları ile de belirlenmektedir. Bu sınavlar aslında üniversitedeki başarının yordayıcısı olarak yapılmakta ancak bir yandan da geçmiş eğitim sistemi içindeki başarının göstergesi olarak ele alınabilmektedir.

2. BAŞARI GÖSTERGESİ OLARAK LİSANS YERLEŞTİRME SINAVLARI

Türkiye'de üniversiteye giriş sınavları 2010-2017 yılları arasında her yılın üçüncü ya da dördüncü aylarında birinci basamak, altıncı ayında ise ikinci basamak olmak üzere iki basamaklı olarak yapılmıştır. Birinci basamak sınavı Yükseköğretime Geçiş Sınavı (YGS) ismini taşımaktadır ve tek oturumda gerçekleştirilmiştir. İkinci basamak sınavı ise Lisans Yerleştirme Sınavı (LYS) ismini taşımaktadır ve iki hafta sonunda toplamda 4 günde, 5 oturumda gerçekleştirilmiştir. YGS'den önceden belirlenen baraj puanının üstünde puan alan öğrenciler LYS'ye girebilmekte ve girmek istedikleri üniversite bölümünün öğrenci aldığı puan türüne göre beş farklı oturumdan hangilerine gireceklerine kendileri karar vermektedir.

Üniversiteler ise Türkçe Matematik (TM), Türkçe Sosyal (TS), Matematik Fen (MF) veya

Yabancı Dil Alanı olarak dört puan türüne göre öğrenci seçmekte, dolayısıyla LYS sınavlarının herhangi bir oturumundan birine giren her öğrencinin TM, TS veya MF puan türlerine göre puanı hesaplanmaktadır. Yabancı Dil Puanı ise sadece Yabancı Dil Alanından sınava giren öğrenciler için hesaplanmaktadır.

Çizelge1’de 2013-2016 yılları arasındaki LYS’ye katılan öğrencilerin TM, TS ve MF puan türlerindeki ortalamaları verilmiştir.

Çizelge 1: Öğrencilerin LYS Puan Ortalamalarının Yıllara ve Puan Türlerine Göre Dağılımı

	TM	TS	MF
2013	244,463	248,68	244,25
2014	233,792	242,33	236,015
2015	232,099	245,359	230,017
2016	219,415	215,343	208,652

Kaynak: OSYM, 2013a; OSYM, 2014a; OSYM, 2015a; OSYM, 2016a

Çizelge 1’e göre 2016 yılında TM, TS ve MF türündeki LYS puanları son dört yılın en düşük ortalamasına sahip olmuştur. Her yıl gerek YGS sonuçları açıklandığında gerekse LYS sonuçları açıklandığında özellikle her alandan birincilerle birlikte sınavda derece yapan öğrenciler medyada yer almakta, hangi şehirden, hangi tür okuldan yetiştikleri, ailelerinin meslekleri ve benzeri özel bilgilerinin yanı sıra, başarıya ulaşmak için neler yaptıkları da medyada gündem konusu olmaktadır.

Bireysel başarı göstergesi olarak ele alınabilen üniversiteye giriş sınavları için aynı zamanda iller arası bir kıyas da yapılmakta ortalamada en yüksek puan alan iller ile en düşük puan alan iller gündeme gelmekte, kentler de başarılı veya başarısız olarak gruplanabilmektedir. Çizelge-2 de sırasıyla 2013-2016 yılları arasında yapılan LYS’lere göre TM, TS ve MF puanlarında ortalaması en yüksek ve en düşük olan 5 il verilmiştir.

Çizelge 2: Yıllara Göre LYS Puanları Ortalaması En Yüksek ve En Düşük İller

2013					
TM		TS		MF	
En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük
Kilis	Ardahan	Bartın	Hatay	Karabük	Hakkâri
Ankara	Hakkâri	Ardahan	Hakkâri	Kırşehir	Van
Isparta	Batman	Bilecik	Van	Eskişehir	Ağrı
Kırıkkale	Şırnak	Bolu	Adıyaman	Isparta	Şırnak
Bartın	Van	Sinop	Tunceli	Ankara	Ardahan
2014					
TM		TS		MF	
En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük
Kilis	Hakkâri	Kastamonu	Hakkâri	Karabük	Hakkâri
Ankara	Ardahan	Bartın	Osmaniye	Yalova	Ardahan
Burdur	Ağrı	Edirne	Şırnak	Isparta	Ağrı
Kırıkkale	Mardin	Bilecik	Batman	Eskişehir	Artvin
Kırşehir	Muş	Denizli	Hatay	Burdur	Van

2015

TM		TS		MF	
En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük
Burdur	Hakkâri	Edirne	Hakkâri	Kırşehir	Hakkâri
Bilecik	Şırnak	Eskişehir	Ardahan	Bilecik	Şırnak
Bingöl	Ardahan	İstanbul	Şırnak	Bingöl	Yalova
Kütahya	Batman	Bursa	Muş	Denizli	Kars
Sinop	Mardin	İzmir	Mardin	Bayburt	Ardahan

2016

TM		TS		MF	
En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük
Burdur	Mardin	Edirne	Mardin	Bayburt	Mardin
Niğde	Batman	Eskişehir	Muş	Kırşehir	Kars
Bilecik	Ardahan	Niğde	Şırnak	Niğde	Şırnak
Kütahya	Şırnak	İstanbul	Ardahan	Bilecik	Hakkâri
Sinop	Hakkâri	Bursa	Hakkâri	Denizli	Ardahan

Kaynak: OSYM, 2013b; OSYM,2014b; OSYM, 2015b; OSYM, 2016b.

Çizelge 2'ye göre genellikle üç puan türünde de ortalaması en düşük kentler benzerlik göstermekte, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinden illeri içermektedir. Ortalaması en yüksek iller de benzerlik göstermekte, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesi dışından illeri içermektedir. Bu durum başarıda yaşanan ilin bulunduğu coğrafi bölgenin özelliklerinin, bu ile ilişkin çeşitli değişkenlerin etkisinin olup olmadığını gündeme getirmektedir.

3. İLLERDE YAŞAM ENDEKSİ

Türkiye'de ilk defa 2015 yılında iller arasında bir karşılaştırma yapabilmek ve farklı değişkenlere göre illeri sıralayabilmek için TÜİK tarafından İllerde Yaşam Endeksi çalışması yapılmıştır. OECD'nin yaptığı ve ülkelerarası bir karşılaştırmayı içeren Daha İyi Yaşam Endeksi baz alınarak Türkiye'deki iller arasında bir karşılaştırmayı içeren İllerde Yaşam Endeksi çalışmasının sonuçları 2016 yılında kamuoyu ile paylaşılmıştır (TÜİK, 2016). Çalışmadaki genel amaçlar birey, hanehalkı ve sonuç odaklı, "o ilde" yaşayanların yaşam düzeyini ölçmeye ve zaman içinde izlemeye olanak sağlayan, iyi yaşamı oluşturan alt boyutları tek bir boyuta indirgeyen bileşik bir endeks elde etmektir (TÜİK, 2016).

Genel olarak ülkelerin, bölgelerin karşılaştırılmasında kullanılan bileşik endekslerin hesaplanmasında gösterge değişkenlerinin normalleştirilmesi, ağırlıklandırılması ve toplulaştırılması aşamaları bulunmakta olup TÜİK İllerde Yaşam Endeksi'ni hesaplarken normalleştirme aşamasında göstergelerin (0,1) aralığında normalize eden min-maks yöntemini kullanılmıştır.

Endekse katkı yönü negatif olan (işsizlik oranı, cinayet oranı gibi) göstergeler endeks hesabına ters kodlanmış olarak katılmıştır (TÜİK, 2016). TÜİK tarafından gerçekleştirilen tüm bu işlemler sonucunda elde edilen bileşik endekse göre Türkiye'deki illerde Yaşam Endeksi sıralaması Çizelge 3'de verilmiştir:

Çizelge 3: İllerde Yaşam Endeksine Göre İllerin Sıra Değerleri

İl	Sıralama	İl	Sıralama	İl	Sıralama
Isparta	1	Kırşehir	28	Ordu	55
Sakarya	2	Giresun	29	Çorum	56
Bolu	3	Tekirdağ	30	Yozgat	57
Kütahya	4	Manisa	31	Elazığ	58
İstanbul	5	Kırklareli	32	Mersin	59
Uşak	6	Samsun	33	Gaziantep	60
Balıkesir	7	Erzincan	34	Adana	61
Artvin	8	Edirne	35	Tunceli	62
Kırıkkale	9	Kastamonu	36	Bingöl	63
Afyonkarahisar	10	Nevşehir	37	Hatay	64
Sinop	11	Bartın	38	Siirt	65
Karabük	12	Tokat	39	Osmaniye	66
Bilecik	13	Sivas	40	Kilis	67
Rize	14	Zonguldak	41	Bitlis	68
Eskişehir	15	Kayseri	42	Adıyaman	69
Yalova	16	Burdur	43	Kars	70
Ankara	17	Antalya	44	Van	71
Konya	18	Muğla	45	Iğdır	72
Bursa	19	Aydın	46	Şanlıurfa	73
Trabzon	20	Bayburt	47	Ardahan	74
İzmir	21	Kahramanmaraş	48	Diyarbakır	75
Çankırı	22	Düzce	49	Hakkari	76
Kocaeli	23	Gümüşhane	50	Batman	77
Çanakkale	24	Niğde	51	Şırnak	78
Karaman	25	Erzurum	52	Ağrı	79
Denizli	26	Malatya	53	Mardin	80
Amasya	27	Aksaray	54	Muş	81

Kaynak: TÜİK, 2016

Çizelge 3'te verilen, sıralamaya bakılırsa ilk 5'te yer alan iller Isparta, Sakarya, Bolu, Kütahya ve İstanbul olmak üzere genellikle batı illeridir. Son 5 sırada yer alan iller ise Batman, Şırnak, Ağrı, Mardin ve Muş olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeridir. Bu durum son dört yılın LYS puan ortalamalarının verildiği Çizelge 2 ile paralellik göstermektedir. Dolayısıyla öğrenci başarısı üzerinde yaşanan yere ilişkin çeşitli sosyal değişkenlerin etkisi olup olmadığı konusu araştırılmalıdır.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Öğrenci başarısını etkileyen değişkenleri betimlemeyi amaçlayan araştırmalarda ele alınan değişkenleri okul içi ve okul dışı değişkenler olarak gruplamak mümkündür. Okul içi değişkenler olarak çoğunlukla hazırbulunuşluk düzeyi, öğretmenlerin yeterlik durumları, eğitim öğretimde kullanılan yöntem ilke ve teknikler, öğrencilerin derslere, okula veya öğretmenlere dönük algıları ve tutumları, öğrenmeye ayrılan zaman, okul yöneticilerinin yönetim becerileri, devam edilen okulun türü gibi değişkenler ele alınmıştır. Okul dışı değişkenler ise ebeveynlerin eğitim durumu, ebeveynlerin gelir grubu, öğrencinin cinsiyeti, etnik kökeni, evde öğrenciye sağlanan olanaklar gibi sosyal değişkenler ele alınmıştır. Ancak öğrencilerin yaşadığı şehirlerin gelişmişlik düzeyinin ya da sosyo kültürel yapısının kentin ortalama öğrenci başarıya etkisine ilişkin bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Aksine, yaşanan yere ilişkin farklılıkların sonuçları etkilemesi istenmediğinden tabakalı örnekleme ya da amaçlı örnekleme yolu ile değişik yaşam alanlarından veriler elde edilerek araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla yaşanan yerin başarıya etkisi konusu başarıya etki eden sosyal değişkenler kümesi içinde ele alınmış ve literatür araştırması bu kapsamda gerçekleştirilmiştir.

4.1. Başarıda Sosyal Değişkenlerin Etkisi Üzerine Yapılmış Nicel Araştırmalar

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren okul başarısını etkileyen faktörlerin araştırıldığı pek çok çalışmada, ailenin sosyo ekonomik ve kültürel durumu, cinsiyet, etnik köken gibi sosyal değişkenlerin önemine odaklanılmıştır. Bu çalışmalardan ilki James Coleman'ın öğrenme ve başarıda değiştirilemez değişkenler olarak sınıfsal aidiyet ve aile kökeninin başarıya etkisine ilişkin yaptığı araştırmasıdır. Coleman (1966) ABD'de 600.000 öğrenciden elde ettiği verileri doğrusal regresyon yöntemi kullanarak analiz etmiş ve okulun niteliğiyle başarıyla ilgili ölçümler arasında neredeyse hiçbir ilişki olmadığını göstermiştir. Literatüre "Coleman Raporu" olarak geçen bu çalışmadan sonra alanda pekçok araştırmacının önü açılmıştır.

Jencks ve diğerleri (1973) yaptıkları araştırmada öğrencilerin başarıları üzerinde okullar arası farklılıkların değil, ailelerinin gelir düzeyleri arasındaki farklılıkların etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmacılar yaş ve yaşanan bölge değişkenlerini kontrol altına alarak kullandıkları istatistiksel analiz yöntemleri sonucunda eğitimde fırsat eşitliğini sağlamanın yolu olarak okullardaki girdileri düzenlemek yerine, toplumdaki gelir dengesizliğini gidermek gerektiği sonucunu elde etmişlerdir.

Heyneman ve Loxley (1983) tarafından 29 gelişmiş ve az gelişmiş olan ülke üzerinde yapılan araştırmada eğitimin ülke geliri ile istikrarlı ilişkisi ve gelir düştükçe okul kaynaklarının başarı üzerindeki etkisi ortaya konmuştur. Literatüre "Heyneman ve Loxley etkisi" olarak geçen araştırma sonuçlarına göre gelişmiş ülkelerde ailenin öğrenci başarısında çok etkisi olurken az gelişmiş ülkelerde ise öğrenci başarısında okulun etkisinin fazla olduğu elde edilmiştir.

Clark (1993) Los Angeles'daki 71 okulda, yüksek başarılı ve düşük başarılı olan 1.141 öğrenci üzerinde yaptığı araştırmasında öğrenci başarısındaki aile değişkeninin rolüne odaklanmış, başarılı öğrencilerin, onlara yüksek standartlar oluşturabilen ailelerden geldiğini göstermiştir. Araştırmasında düşük başarılı öğrencilerin ailelerinin çoğunlukla düşük gelirli, işsiz, üniversite mezunu olmayan, devletten sosyal yardım

alan ve ikiden fazla çocuğu olan aileler olduğunu bulmuştur. Araştırmacının elde ettiği sonuçlara göre öğrenci başarısında aile içinde geçirilen süreçler, ebeveynlerin kişilik özellikleri ve ailenin gelir düzeyi, etnisitesi ve eğitim düzeyi gibi sosyoekonomik ve sosyo kültürel kimliği etkili olmaktadır.

Clark (2002) önceki araştırmasını (Clark, 1993) genişleterek ABD'deki 13 eyaletten 1.058 öğrenciden oluşan dokuz veri seti üzerinde öğrenci başarısında sosyal değişkenlerin rolüne odaklanmıştır. Yüksek başarılı öğrencilerin çoğunlukla okula daha çok gelebilen, okul dışındaki saatlerde daha çok hobiler edinme, birbirleri ile oyunlar oynama, konuşma, iletişim kurma gibi okul başarısına olumlu katkılar sağlayan etkinlikler yapabilen, daha çok uyuyabilen ve sağlığını daha çok düşünebilen öğrenciler olduğunu bulmuştur. Buna karşın düşük başarılı öğrencilerin ise çoğunlukla "arkadaşlarla takılma", telefonla konuşma, televizyon izleme ve dinlenme, ev işleri yapma veya ücretli bir işte çalışma faaliyetlerini yapan öğrenciler olduğu sonucunu elde etmiştir. Bu sonuçlara göre de öğrenci başarısının öğrencinin okul dışında yaptığı/yapabildiği sosyal alışkanlıklar ve etkinlikler gibi sosyal değişkenlere bağlı olduğu sonucunu elde etmiştir.

Hoffman, Llagas & Snyder (2003: 62-64) araştırmalarında Afrikalı Amerikan öğrencilerle Beyaz öğrencilerin başarıları üzerine odaklanmışlardır. Amerika'daki üniversiteye giriş sınavı olarak kullanılan Scholastic Assessment Test (SAT) ve bu sınava benzer olan diğer bir seçim sınavı olan American College Testing (ACT)'deki farklı etnik gruplardan gelen öğrencilerin sınav başarılarını incelemişlerdir. 2001'de SAT'a giren öğrencilerin % 66'sı beyazlardan, % 11'i siyahlardan, % 10'u Asyalı Amerikan öğrencilerden, % 9'u Hspaniklerden, % 1'i Amerikan Hintlisi/Alaska yerlilerinden oluşmuştur. Siyah öğrenciler tüm etnik gruplara göre en az puanları elde etmiş, Hispanik öğrenciler de SAT'ın sözel ve matematik bölümlerinde en az puanları elde etmiştir. Ortalamada, siyah öğrenciler beyaz öğrencilere göre sözel bölümde 96 puan, matematik bölümünde 105 puan daha az almıştır. ACT'deki sonuçlar da benzer çıkmış, siyah öğrenciler ortalama beyaz öğrencilere göre 16,9 puan daha az almıştır. Bu sonuçlar etnisitenin öğrenci başarısı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Yıldırım (2006) Ankara'da dershaneye devam eden 962 sekizinci, dokuzuncu, onuncu ve onbirinci sınıf öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında öğrenciler üzerinde anket çalışması yapmış, anket sonuçlarını manidarlık düzeyi 0,5 olacak şekilde Pearson korelasyon katsayıları ve adimsal regresyon analizi tekniği kullanarak yorumlamıştır. Elde ettiği bulgulara göre aile içinde sıkıntı yaşamak, arkadaşlar arasında sıkıntı yaşamak, öğretim yaşamı ile ilgili sıkıntıları olmak, geniş çevrede sıkıntı yaşamak, aileden destek almak, arkadaşlardan destek almak ve öğretmenlerden destek almak ile cinsiyet değişkenlerinin öğrencilerin akademik başarılarının yordanmasında etkili olduğu sonucunu elde etmiştir.

Gelbal (2008) Türkiye'deki ilköğretim okullarından seçilen 30.714 öğrenciden oluşan bir örneklem üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında, sekizinci sınıf öğrencilerinin Türkçe dersi başarısındaki sosyoekonomik değişkenlerin etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırma kapsamında hazırlanan bir Türkçe testi ve öğrencilerin demografik özelliklerinin ve görüşlerinin sorulduğu bir anket uygulanmış, veriler betimleyici ve yorumlayıcı istatistikler kullanılarak analiz edilmiştir. Cinsiyet, anne ve babanın eğitim düzeyi, kardeş sayısı ve

evdeki olanakların Türkçe başarısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Evdeki olanaklar başlığı altında öğrencinin kendine ait çalışma odası, çalışma masası bulunup bulunmadığı, evde bilgisayar, internet bağlantısı olup olmadığı, telefon, televizyon ve televizyona bağlanan diğer aletler ile beyaz eşya olup olmadığı gibi ailenin sosyo ekonomik düzeyi hakkında bilgi veren sorular sorulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre cinsiyetin, anne eğitim düzeyinin, evdeki olanakların ve kardeş sayısının öğrenci başarısı üzerinde etkili olduğu bulunmuştur.

Anıl (2009) Uluslararası Öğrenci Başarılarını Değerlendirme Programı'nda (PISA) Türkiye'deki öğrencilerin fen bilimleri alanlarındaki başarılarını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçladığı araştırmasında 15 yaş grubundaki 4.942 öğrenci üzerinde anket çalışması yapmıştır. Araştırma kapsamında öğrencilerin Fen Bilimleri başarıları üzerinde ebeveynlerin eğitim durumu, evde bilgisayar bulunup bulunmaması, ailenin kültür zenginliği değişkenlerinin etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Ailenin kültür zenginliği başlığı altında evde edebi eser, şiir kitapları ve yağlıboya tablo gibi sanat eserleri bulunup bulunmadığı gibi sorular sorulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre öğrenci başarısını en çok babanın eğitim durumu etkilemekte ve başarıdaki değişimin % 9'u babanın eğitim durumu ile açıklanmaktadır. Ayrıca Fen Bilimlerine karşı olumlu tutum, evde bilgisayar ortamına sahip olma, ailenin kültür zenginliği de başarıyı etkileyen faktörler olarak bulunmuştur.

Bahar (2010) Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesine 2009-2010 öğretim yılında kayıtlı olan 274 dördüncü sınıf öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında öğrenci başarısında cinsiyetin, algılanan sosyal desteğin ve sosyometrik statünün etkisini belirlemeyi hedeflemiştir. Araştırmadan elde ettiği verileri çok değişkenli doğrusal regresyon tekniği ile analiz etmiştir. Araştırma bulgularına göre cinsiyet, algılanan sosyal destek ve sosyometrik durum öğrenci başarısının % 15'ini açıklamaktadır.

Pokropek, vd. (2015) sosyoekonomik eşitsizliklerin akademik başarı üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçladıkları çalışmalarında 2012 yılında 33 OECD ülkesinde uygulanan Uluslararası Öğrenci Başarılarını Değerlendirme Programı (PISA) kapsamında toplanan verileri kullanmışlardır. PISA'ya katılan öğrencilerin ailelerinin sosyoekonomik, kültürel ve öğrenme ile ilgili olabilecek diğer değişkenlerinin elde edildiği anket sonuçlarını doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli kullanarak analiz etmişlerdir. Araştırmadan elde ettikleri sonuçlara göre ebeveynlerin meslekleri ile eğitim durumları eğitimsel kaynakların ve kültür varlıklarının evde daha çok bulunmasına etki etmektedir. Bu değişkenler ise ailenin eğitime dolaylı olarak katkı yapmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla aile mesleği ile eğitim durumu matematik, okuma ve fen alanında öğrenci başarısını arttırmaktadır. Evde eğitim ile ilgili kaynaklara erişebilen öğrencilerin bu üç alanda da daha başarılı oldukları sonucu elde edilmiş, böylece ailenin sosyoekonomik ve sosyo kültürel durumunun öğrenci başarısında etkili olduğu görülmüştür.

Sarıer (2016) Türkiye'deki öğrencilerin akademik başarılarını etkileyen değişkenleri belirlemeyi amaçladığı araştırmasında, 2000-2015 yılları arasındaki 15 yıllık sürede Türkiye'de yapılmış olan 62 çalışmayı meta analiz yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Araştırmadan elde ettiği sonuçlara göre öğrencilerin akademik anlamdaki başarılarını en çok etkileyen etmenlerin, öğrencinin ailesinin sosyo-ekonomik durumu, öğrencinin kendisinin yeterli olduğuna ilişkin olumlu düşünceleri ve başarmaya dönük istekliliği olduğunu elde etmiştir.

Sanjurjo vd. (2017) İspanya'daki iki dilli eğitim programındaki öğrencilerin fen alanının

daki başarıları üzerinde sosyal, kültürel ve ekonomik arkaplan değişkenlerinin etkisini araştırdıkları çalışmalarında 709 ilköğretim altıncı sınıf öğrencisinden oluşan ve amaçlı örnekleme yöntemi ile seçtikleri okullardaki öğrenciler üzerinde anket çalışması yapmışlardır. Sosyoekonomik düzeylerini, ailedeki kültürel arkaplanı (evdeki kitap sayısı, kültürel aktivitelere katılım, başka ülkelere seyahat) değişkenlerini kullanarak öğrencileri düşük, orta ve yüksek sosyoekonomik köken olarak üç gruba ayırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre sosyoekonomik düzeyi orta ve yüksek olan öğrencilerin ortalama başarısı diğer öğrencilerin başarısından yüksek olarak bulunmuştur.

4.2. Başarıda Sosyal Değişkenlerin Etkisine İlişkin Yapılmış Nitel Araştırmalar

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başarıyı etkileyen sosyal değişkenlerin nicel yöntemler kullanılarak araştırılmaya başlanması, başarı kavramının kendisinin çoğunlukla sayısallaştırılmış göstergelerle ifade edilmesi ile ilişkilendirilebilir. Bu araştırmalar eğitim bilimciler için ufuk açıcı olmuş, başarıyı etkileyen pek çok sosyal değişken bu sayede ortaya çıkarılmış ve başarıyı artırıcı eğitim politikalarının geliştirilmesine katkı sağlamıştır.

Öte yandan, bu araştırmalarla eş zamanlı olarak, başarının göstergesi olarak daha geniş bir ölçütler kümesi tanımlayarak başarının altında yatan etkenleri ortaya koyan pek çok nitel araştırma da yapılmıştır. Creswell'e (2003: 48) göre nitel araştırma bir problemi keşfetmek, nicel araştırmaları izlemek, nedensel teori ve modellerin bağlantılarıyla, mekanizmalarını açıklamak için kullanılır. Birbirini tamamlayıcı iki yöntem olarak ele alındığında başarıyı etkileyen sosyal değişkenleri açıklayan nicel araştırmaların alanda açtığı yeni ufukları kullanan nitel araştırmalar da burada anılmalıdır.

Bu nitel araştırmalardan ilki Willis'in (1977) İngiltere'de bir sanayi bölgesi olan West Midlands kentinde alt sosyoekonomik düzeydeki erkek öğrencilerin 11 yaşından itibaren devam ettiği bir okulda gerçekleştirdiği etnografik çalışmasıdır. Bu çalışma eğitim sisteminin vaatlerinden biri olan sosyal tabakalar arasındaki mobilitenin çalışan sınıfların çocukları için neden gerçekleşmediğine odaklanmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre alt sosyoekonomik düzeydeki çocukların, müfredat dışı ancak okul içi pratiklerde aileden getirdikleri sosyal statüyü koruyacak rolleri edindiğini, okul içindeki pratiklerin bu rolleri pekiştirdiğini, öğretmenlerin, müfredatın ya da başka okul değişkenlerinin mobiliteyi sağlayıcı bir etkisi olmadığını bulmuştur. Dolayısıyla bu araştırma okul başarısının sosyal statü ile sıkı bağlarına dikkat çekmiştir.

McRobbie (1978), İngiltere'nin Birmigham kentinde benzer bir araştırma yürütmüş, yaşları 14 ile 16 arasında değişen ve aileleri genellikle düşük statülü işler yapan kız öğrencilerin bulunduğu bir gençlik klübünde etnografik bir araştırma yürütmüştür. Öğrencilerin babaları genellikle işsiz, çalışıyorsa otomotiv sanayinde çalışan işçiler, anneleri ise genellikle işsiz, çalışıyorsa da part time temizlik işlerinde çalışan ya da garsonluk, sekreterlik yapan işçilerdir. McRobbie araştırmasında bu çocukların eğitim yolu ile sosyal tabakalar arasında geçiş yapmadığını, yani teoride okul başarısının yordayıcı bir değişkeni olan sosyal mobilitenin gerçekleşmediğini göstermiştir. Bizzat okul içindeki tüm pratiklerin bu geçiş yapamama durumunu pekiştirdiğini göstermiştir. Dolayısıyla bu araştırma da başarının sınıfsal köken ile bağlarına dikkat çekmektedir.

Everheart (1983) ABD'deki bir ortaokulda katılımcı gözlem yolu ile gerçekleştirdiği çalışmasında öğretmenler tarafından "tembel" olarak nitelenen ancak gündelik yaşamlarında okula devam etmenin yanısıra çeşitli ücretli işlerde çalışan "çalışkan" yoksul öğrencilerin okul yolu ile sosyal statülerinin değişmeyeceğinin farkında olduklarını belirtmiştir. Böylece bu farkındalık öğrenilmiş çaresizliğe dönüşmekte, okulda başarı elde edemeyen öğrenciler başarının sosyal statü ve sosyo ekonomik gelir düzeyi ile bağlarına örnek teşkil etmektedir.

Sayılan ve Özkazanç (2008) tarafından Ankara'daki bir ortaöğretim okulunda beş ay süresinde gerçekleştirilen etnografik araştırmada, 20 kız ve 20 erkek öğrenci ile ve 15 öğretmen ile derinlemesine görüşme gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacıların elde ettikleri bulgulara göre eğitimden beklentisi düşük olan yoksul öğrenciler okula, öğretmenlere ve okulda verilen değerlere karşı tepki duymaktadır, bu sebeple okulda başarıya odaklanmak yerine okul değerleri ile çatışmacı bir role bürünerek, dersleri sabote etmek üzerine bir anlayış inşa etmişlerdir. Bu çalışmada başarının ya da başarısızlığın altında yatan etmenleri okulun orta sınıfların eril değerlerini öğrencilere kazandırma çabasının öğrencilerin sosyoekonomik gerçekliklerini değiştirici bir rolü olmaması gibi sosyal boyutlar altında gösterilmiştir.

McLaren'in (2003) ABD'de siyah ve yoksul öğrencilerin devam ettiği bir getto mahallesindeki okulda yaptığı öğretmenlik deneyimlerini paylaştığı çalışması tipik bir etnografik araştırma olup, yoksul ve dezavantajlı kesimlerden gelen öğrencilerin okul başarısı elde edememeleri altında yatan etkenlere ışık tutmaktadır. Bu öğrenciler toplum içinde uğradıkları ayrımcılığın eğitim sisteminin içinde ve ondan geçtikten sonra ortadan kalkacağı varsayımının geçersiz olduğunu düşünmektedir ve okul yaşamları "başarı" ya odaklanarak değil okulun temsil ettiği değer ve vermeye çalıştığı sosyal rollere ve kimliklere karşı çıkarak, bu rol ve kimliklerin tersi yönünde davranışlar sergileyerek geçmektedir. Araştırmacı, çalışmasında öğrencilerin okullardaki bilginin sokaklarda hissedilen somut gerçek bilgidan farklı olduğunu deneyimledikçe okuldaki öğretilen bilginin pasif alıcıları olmayı reddettiklerini ortaya koymuş, böylece "başarısızlığın" altındaki etmenleri okulda verilen bilgilerin öğrencilerin gündelik yaşamdaki gereksinimlerini karşılamayacak olması nedeniyle öğrencilerin öğrenmeye karşı gösterdikleri direnç olarak belirlemiştir (McLaren, 2003).

Başarıya etki eden sosyal değişkenlerden birisi de yaşanılan yerdir. Yaşanılan yere yapılan devlet ve özel sektör yatırımları, kentteki insanların sivil toplum yaşamına katılım düzeyleri, mutluluk düzeyleri, algılanan ve gerçekte olan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, etnik aidiyet durumları, kentin bulunduğu coğrafyanın özellikleri gibi pek çok değişken yaşanılan yerin betimlenmesinde kullanılabilir. Tüm bu değişkenlerin o kentteki insanların tercihlerine, tutumlarına ve davranışlarına, dünyaya, olaylara ve olgulara bakış açlarına etkisi vardır. Aynı zamanda da o kentteki yaşam kalitesi hakkında bilgi vermektedir.

5. AMAÇ MODEL VE YÖNTEM

5.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı okul başarısında yaşanan yerin etkisinin olup olmadığının varsa bu etkinin ne şekilde olduğunun belirlenmesidir. Okul başarısının göstergesi olarak üniversiteye giriş sınavında alınan puanlar ele alınmıştır. Yaşanan yeri betimleyici ölçüt

olarak ise TÜİK tarafından yapılan İllerde Yaşam Endeksi göstergeleri ele alınmıştır. Bu göstergeler toplamda 41 alt göstergeden oluşan 11 başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar ise şunlardır: Konut, Çalışma Hayatı, Gelir ve Servet, Sağlık, Eğitim, Çevre, Güvenlik, Sivil Katılım, Altyapı Hizmetlerine Erişim, Sosyal Yaşam, Yaşam memnuniyeti.

5.2. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi

Bu çalışma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmış olan bir araştırmadır. Tarama türünde gerçekleştirilen araştırmalarda ölçülen değişkenler arasındaki ilişkiler incelenebilmektedir (Büyüköztürk vd., 2013). İlişkisel tarama tipi araştırmalarda değişkenlerdeki değişimin ne kadarının diğer değişkenler tarafından açıklanabileceği belirlenebilmektedir (Can, 2017: 12).

Çalışmada verilerin analizi çok değişkenli regresyon yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çok değişkenli regresyon yöntemi bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi matematiksel modellerle açıklayan değişkenler arasındaki karmaşık yapıyı tanımlayan, verileri özetleyen, bağımsız değişkenler yardımıyla bağımlı değişken değerini kestiren, “bağımsız değişkenlerden hangisi ya da hangilerinin bağımlı değişken değerini daha çok etkilediğini gösteren bir istatistiksel araştırma yöntemidir” (Alpar, 2011: 407).

k sayıda bağımsız değişkenin bağımlı değişken ile aralarındaki ilişki araştırılırken kurulan çok değişkenli doğrusal regresyon modeli aşağıdaki eşitlik 1’deki gibidir.

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_k x_k + \varepsilon \quad (1)$$

Bu modelde β_j , $(j = 0, 1, \dots, k)$, $(j = 0, 1, \dots, k)$ parametreleri regresyon katsayıları, x_j bağımsız değişkenler, ε hata terimi ve y de bağımlı değişkendir. Çok değişkenli regresyon analizinde tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken ile aralarındaki ilişkiler eşanlı olarak belirlenmektedir.

Kurulan modelin anlamlılığı t ve F testleri ile test edilir. Bu testlerde H_0 hipotezi tüm regresyon katsayılarının sıfıra eşit olması olarak kurulur. H_1 hipotezi ise en az bir regresyon katsayısının sıfırdan farklı olması üzerine kurulur. Bu testteki hipotez aşağıdaki eşitlik 2’de verilmiştir.

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_k = 0 \quad \text{ve} \quad H_1 : \beta_j \neq 0 \quad (2)$$

Bu test sonrası H_0 hipotezi kabul edilirse bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında doğrusal modelde bir ilişki olmadığı ya da bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimi doğrusal modelde açıklayamadığı sonucu elde edilir. Eğer H_1 hipotezi kabul edilirse bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında doğrusal modelde bir ilişki kurulabileceği kabul edilir ve regresyon katsayılarından en az birinin sıfırdan farklı olduğu sonucu elde edilir. Hangi regresyon katsayısının sıfırdan farklı olduğu test edilebilir. Bu kez kurulacak hipotezler ve t değeri aşağıdaki eşitlik 3’de verilmiştir

$$H_0 : \beta_j = 0 \quad \text{ve} \quad H_1 : \beta_j \neq 0 \quad t = \frac{\beta_j - \beta_j^0}{S\beta_j} \quad (3)$$

(Burada $S\beta_j$ j. Regresyon katsayısına ilişkin standart hatadır.)

Bu test sonucunda eğer H_0 hipotezi kabul edilirse ilgili regresyon katsayısının modele katkısının önemli olmadığı ve istenirse modelden çıkarılabileceği söylenebilir. H_1 hipotezi kabul edilirse ilgili değişkenin regresyon modeline yapacağı katkının anlamlı olduğu söylenir. F testi ile modeldeki tüm bağımsız değişkenlerin eş anlı olarak bağımlı değişkendeki değişimi açıklayabilip açıklayamadığını yani modelin bütünsel olarak anlamlılığı ölçülür. F testleri ve t testleri sonrası bulunan F ve t istatistiklerinin büyüklüklerine bakarak hangi değişkenlerin modele daha fazla katkı yaptığı konusunda bir yorum elde edilebilir (Montgomery vd., 2013: 84-90).

Her parametrenin üstünün "1" olduğu, parametrelerin modellerde üs olarak yer almadığı ve parametrelerin diğer parametrelerle çarpılıp bölünmediği modeller doğrusal regresyon modelleri olarak adlandırılmakta, bu şekilde ifade edilemeyen modeller için ise doğrusallaştırmayı sağlayan dönüşümler uygulanır. Birçok regresyon modeli grafiksel olarak bir eğri belirtse de bu tanıma göre model olarak doğrusal bir yapıya örnek teşkil eder. Doğrusal olmayan ilişkiler ise değişkenler üzerinde çeşitli dönüşümler yapılarak doğrusallaştırılabilir (Alpar, 2011: 439-441). Değişkenler üzerinde dönüşüm yapma verileri farklı birimlerle yeniden ifade etme işlemidir (Mertler ve Vannatta, 2005).

Çok değişkenli regresyon analizlerinde bağımsız değişkenler arasında güçlü ilişkilerin olması modelin açıklayıcılık etkisini düşürmekte, bu tür ilişkiler varsa bunu giderici yollar uygulanmalıdır (Çokluk vd., 2016: 35). Bu tür ilişkilere çoklu bağlantı problemi adı verilmektedir. Çoklu bağlantının olup olmadığının tespiti için Varyans Patlama Faktörünün (Variance Inflation Factor, VIF) ve Koşul İndeksinin (Condition Index-CI) hesaplanması ve önerilen alt sınır değerleri ile karşılaştırılması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidel, 2013). Çok değişkenli regresyon analizlerinde çoklu bağlantı probleminin oluşması için VIF değerlerinin alt sınırı 10'dur (Tabachnick ve Fidel, 2013; Alpar, 2011; Çokluk vd., 2016). Çoklu bağlantı probleminin olup olmadığının tespiti için uygulanan diğer bir yöntem bağımsız değişkenlerin korelasyon matrisine ilişkin öz değerlerin incelenmesi ile elde edilen Koşul İndeksinin hesaplanmasıdır. Çoklu bağlantı probleminin varlığı için Koşul İndeksinin alt sınırınının 30 olması gerekmekte, değeri 30'un üzerinde olan koşul indeksi sayısı kadar bağımsız değişken arasında çoklu bağlantılı olma problemi oluşmaktadır (Tabachnick ve Fidel, 2013; Alpar, 2011; Çokluk vd., 2016).

Bu çalışmanın H_0 hipotezi çalışmada ele alınan değişkenler arasında doğrusal modelde bir ilişki olmadığı yani tüm regresyon katsayılarının 0 olduğu olarak kurulmuş, H_1 hipotezi ise bağımsız değişkenler arasında doğrusal modelde bir ilişki olduğu şeklinde kurulmuştur. Çalışmada elde edilen verilerin analizinde SPSS 24 Paket programı kullanılmıştır. Analizler sonucu elde edilen p değerlerinin 0.05'den küçük olması bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında kurulmuş olan doğrusal ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

6. BULGULAR

Çalışmadaki analizler TM (Türkçe-Matematik), TS (Türkçe-Sosyal) ve MF (Matematik-Fen) alanlarında sınava girmiş olan öğrencilerin LYS puanları için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Şehirlere göre farklılık gösteren illerde Yaşam Endeksi değerleri 81 il için ele alınmıştır. Analizlerde 11 değişkenden 7 değişkenin bağımlı değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir doğrusal model oluşturacak etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ve anlamlı etkisi olduğu görülen 4 bağımsız değişken ile analize devam edilmiştir. Bu dört

bağımsız değişken Eğitim Hizmetleri, Altyapı Hizmetleri, Yaşam Memnuniyeti, Gelir ve Servet değişkenleridir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında doğrusal ilişkilerin kurulabilmesi için bazı değişkenlere 1 sayısı toplanarak 10 tabanına göre logaritması alınmıştır. Logaritmik dönüşümlerde her bir veriye 1 sayısının toplanması sıfırın logaritmasının tanımsız olması; ve 0 ile 1 arasındaki sayıların logaritmalarının negatif olması nedeniyle gereklidir (Menard, 2010:13; Tabachnich ve Fidel, 2013). Çok değişkenli doğrusal modellerdeki ilişkiler eşitlik 4, 5 ve 6'da verilmiştir.

$$\log(TM \text{ puanı})=2.302+0.256 \log(1+\text{eğitim endeksi})+0.061\log(1+\text{altyapı hizmetleri endeksi})+ 0.038\log(1+\text{yaşam memnuniyeti endeksi})(R2= 0,702) \quad (4)$$

$$\log(TS \text{ puanı})=2.368+0.028(\text{Gelir ve servet endeksi})+0,019(\text{Eğitim endeksi})+ 0.012\log(\text{Altyapı hizmetleri endeksi})(R2= 0,621) \quad (5)$$

$$\log(MF \text{ puanı})=2.304+0.346 \log(1+\text{eğitim endeksi}) (R2=0,551) \quad (6)$$

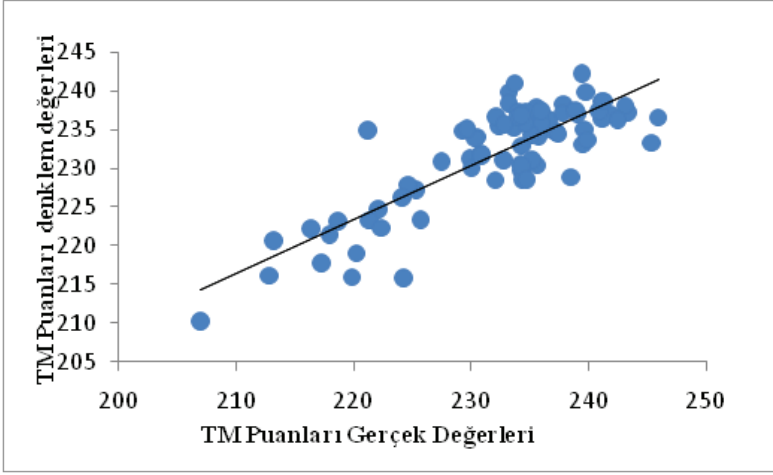
Eşitlik 4'e göre TM puanları üzerinde eğitim, altyapı hizmetleri ve yaşam memnuniyeti değişkenlerinin pozitif yönlü etkisi vardır. Katsayılar incelenirse en çok etkisi olanın eğitim değişkeni olduğu, sonrasında altyapı hizmetleri değişkeni olduğu görülmektedir. En az etkisi olan ise yaşam memnuniyeti değişkenidir. Ayrıca eğitim, altyapı hizmetleri ve yaşam memnuniyetindeki değişim öğrencilerin TM alanındaki başarılarındaki değişimin % 70,2'sini açıklamaktadır.

Eşitlik 5'e göre TS puanları üzerinde gelir, eğitim ve altyapı hizmetleri değişkenleri pozitif yönlü etkiye sahiptir. Katsayılar incelenirse en çok etkisi olanın eğitim değişkeni olduğu, sonrasında gelir ve servet değişkeni olduğu görülmektedir. En az etkisi olan ise altyapı hizmetleri endeksi değişkenidir. Gelir-servet, eğitim ve altyapı hizmetlerindeki değişim öğrencilerin TS alanındaki başarılarındaki değişimin % 62,1'ini açıklamaktadır.

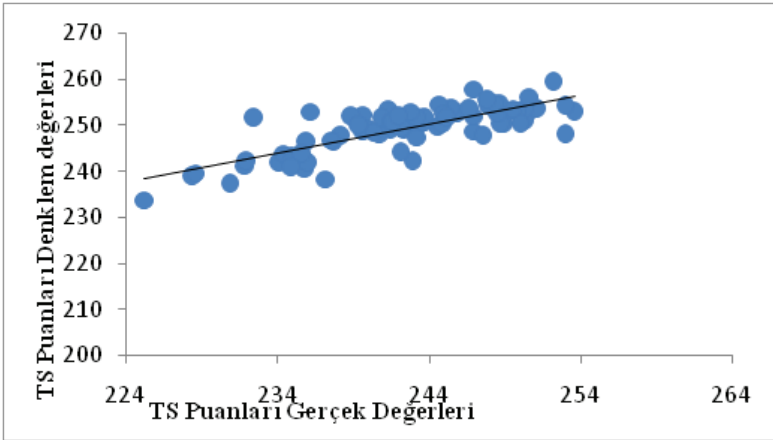
Eşitlik 6'ya göre MF puanları üzerinde sadece eğitim değişkeninin pozitif yönlü bir etkisi vardır. Eğitim değişkenindeki değişim öğrencilerin MF alanı başarılarındaki değişimin % 55,1'ini açıklamaktadır.

Aşağıdaki Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3'te yukarıdaki eşitliklerden tahmin edilen LYS puanları ile gerçek LYS Puanları aralarındaki uyum gösterilmiştir.

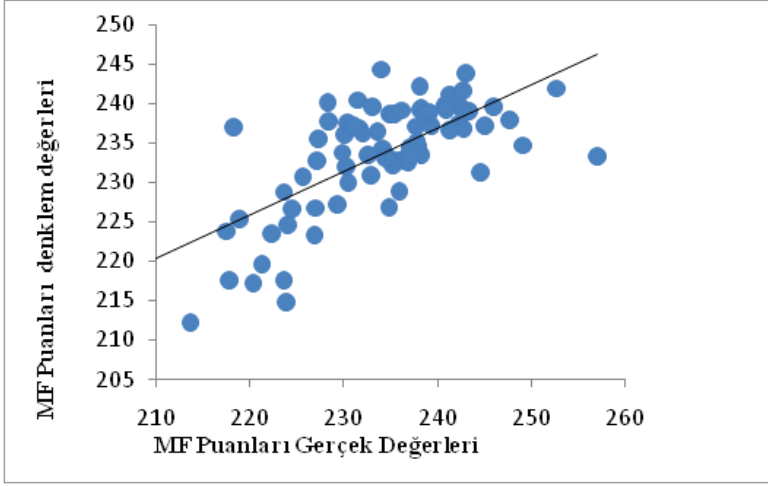
Şekil1: LYS-TM Puanlarının Tahmin Edilen Değerleri ile Gerçek Değerleri Arasındaki İlişkiler

Şekil 2: LYS-TS Puanlarının Tahmin Edilen Değerleri ile Gerçek Değerleri Arasındaki İlişkiler

Şekil 3: LYS-MF Puanlarının Tahmin Edilen Değerleri ile Gerçek Değerleri Arasındaki İlişkiler

Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3'ten görüleceği gibi çok değişkenli regresyon analizi ile elde edilen eşitliklerle tahmin edilen LYS puanları ile gerçek LYS puanları arasında iyi bir uyum vardır ve çok değişkenli analizlerle elde edilen kestirim eşitliklerinin kestirim performansı yüksektir.

Eşitlik (4) , (5) ve (6) da verilen ilişkilerdeki regresyon katsayılarının önemlilik dereceleri $\alpha = 0,05$ önem düzeyinde t ve F testleri ile incelenmiştir. Bu testler çok değişkenli regresyon analizinin bir parçasıdır. Yapılan t testine ilişkin sonuçlar her bir puan türü için Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4: Regresyon Modellerinin t testi Sonuçları

(a)					
TM Puanları					
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		p (Anlamlılık)
	B	Standart Hata	Beta	T	
Sabit	2,302	,005		438,043	,000
Log(1+Eğitim)	,256	,029	,696	8,870	,000
Log(1+Altyapı)	,061	,025	,192	2,422	,018
Log(1+Yasam_ Mem)	,038	,016	,150	2,375	,020
(b)					
TS Puanları					
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		t p (Anlamlılık)
	B	Standart Hata	Beta	t	
Sabit	2,368	,006		403,861	,000
Gelir ve Servet	,028	,007	,425	3,975	,000
Eğitim	,019	,009	,233	2,205	,030
Log(Altyapı)	,012	,005	,225	2,236	,028
(c)					
MF Puanları					

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		t p(Anlamlılık)
	B	Standart Hata	Beta		
Sabit	2,304	,007		348,879	,000
Eğitim	,346	,035	,742	9,845	,000

Çizelge 4'ten görüleceği gibi regresyon analizindeki t değerleri için elde edilen anlamlılık düzeyleri $\alpha = 0,05$ hata düzeyinden küçüktür. Bu nedenle TM, TS ve MF puanlarının kestirimi için kurulan çok değişkenli görgül ilişkilerdeki regresyon katsayıları sıfırdan farklı olup bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasında doğrusal ilişkilerin var olduğu anlaşılmaktadır.

Modelin genel olarak anlamlılığıyla ilgili olarak tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenle doğrusal bir ilişkiye sahip olup olmadığının değerlendirildiği F testi sonuçları Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5: Regresyon Modellerinin F testi Sonuçları

(a) TM Puanları					
Model	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p (Anlamlılık)
Regresyon	,013	3	,004	60,509	,000
Artık	,006	77	,000		
Toplam	,019	80			
(b) TS Puanları					
Model	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p (Anlamlılık)
Regresyon	,006	3	,002	42,117	,000
Artık	,004	77	,000		
Toplam	,010	80			
(c) MF Puanları					
Model	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p (Anlamlılık)
Regresyon	,016	1	,016	96,932	,000
Artık	,013	79	,000		
Toplam	,030	80			

Çizelge 5'e göre TM, TS ve MF puanları için yapılan çok değişkenli doğrusal regresyon analizleri sonucu sırasıyla $F = 60,509$; $F = 42,117$ ve $F = 96,932$ değerleri hesaplanmıştır. Bu F değerleri için elde edilen anlamlılık düzeylerinin tümü $\alpha = 0.05$ hata düzeyinden düşük olduğu için regresyon katsayılarının tümünün sıfır olduğu hipotezi reddedilerek en az bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etki sahibi olduğu sonucu elde edilir.

Çoklu regresyon modelinde kurulmuş olan değişkenler arası ilişkilerde bağımsız değişkenlerin kendi aralarında çoklu bağlantı problemi olup olmadığını teşhisi için Tolerans ve VIF değerleri kontrol edilmiştir. Hesaplanan Tolerans ve VIF değerlerine ilişkin veriler Çizelge 6'da verilmiştir:

Çizelge 6: Çoklu Bağlantı Problemi Teşhisi için Tolerans ve VIF Değerleri

(a) TM Puanları			(b) TS Puanları		
Model	Tolerans	VIF	Model	Tolerans	VIF
Sabit			Sabit		
Log (1+Eğitim)	,627	1,594	Gelir ve Servet	,430	2,323
Log (1+Altyapı)	,616	1,623	Eğitim	,439	2,280
Log (1+Yasam_Mem)	,965	1,037	Log (Altyapı)	,488	2,051

VIF değerlerinin 10'un altında olması çoklu bağlantı problemi olmadığına işaret etmektedir (Alpar, 2011; Çokluk, vd., 2016; Tabachnick ve Fidel, 2013). Böylece Çizelge 6'da verilen analiz sonuçlarına göre VIF değerinin ölçümüne dayalı çoklu bağlantı problemi olmadığı sonucu elde edilmiştir. Çalışmada çoklu bağlantının olup olmadığını tespiti için ayrıca Koşul indeksine de bakılmıştır. Koşul indeksi, analizine ilişkin veriler Çizelge 7'de verilmiştir.

Çizelge 7: Çoklu Bağlantı Problemi Teşhisi için Koşul İndeksine İlişkin Veriler

(a) TM Puanları			(b) TS Puanları		
Model	Özdeğer	Koşul İndeksi	Model	Özdeğer	Koşul İndeksi
1	3,838	1,000	1	3,611	1,000
2	,112	5,844	2	,343	3,245
3	,029	11,455	3	,034	10,328
4	,020	13,859	4	,012	17,301

Çizelge 7'ye göre kurulan doğrusal regresyon modelindeki bağımsız değişkenlerin korelasyon matrisinin özdeğerleri ve bu özdeğerlere ilişkin koşullu indeksleri verilmiştir. Koşullu indeksi değerleri 30'un altında olduğunda bağımsız değişkenler arasında doğrusal bağımlılık ilişkisi olmamaktadır (Alpar, 2011; Çokluk, vd., 2016; Tabachnick ve Fidel, 2013). Çizelge 7'de görüldüğü gibi modelde kullanılan bağımsız değişkenlere ait koşullu indeksi değerlerinin hepsi 30'un altındadır. Böylece değişkenler arasında koşullu indeksi ölçümlerine göre de çoklu bağlantı problemi yoktur.

Kurulan regresyon modellerinde otokorelasyon problemi olup olmadığını araştırılması da modelin anlamlılığının testi için önem arz etmektedir. Çizelge 8'de otokorelasyon probleminin teşhisi için yapılan Durbin Watson testi sonuçları yer almaktadır:

Çizelge 8: Otokorelasyon Problemi teşhisi için Durbin Watson Testi Sonuçları

Model	R	R Kare	Ayarlanmış Rkare	Tahminin Standart Hatası	Durbin Watson
TM puanları	,838	,702	,691	,00848893	1,826
TS Puanları	,788	,621	,607	,00715864	1,904
MF Puanları	,742	,551	,545	,01303927	1,674

Çizelge 8’de üç model için de Durbin Watson test istatistikleri verilmiştir. TM ve TS puanları için $n=81$ ve bağımsız değişken sayısı $k=3$ olarak ele alındığında % 95 güven düzeyindeki Durbin Watson kritik değerleri tablosuna göre $dl = 1,57$ ve $du = 1,72$ dir. Her iki model için de Durbin Watson test istatistiği olan sayılar du ve $4-du$ arasındadır. MF puanları için oluşturulan üçüncü modelde $n =81$ ve $k=1$ için % 95 güven düzeyindeki Durbin Watson kritik değerleri tablosuna göre $dl= 1,62$ ve $du=1,66$ ’ dir. Durbin Watson test istatistiği $1,674$ sayısı du ile $4-du$ arasında olduğundan bu modelde de otokorelasyon problemi yoktur. (Sastedt Mooi, 2014: 217; Alpar, 2011: 537).

Tüm bu analizler neticesinde modelin anlamlılığının ölçüldüğü t ve F testleri ile çoklu bağlantılı olma durumunun test edildiği VIF ve Koşul İndekslerinin hesaplanarak uygunluk durumunun değerlendirilmesi sonucunda araştırmanın H1 hipotezi kabul edilmiştir. Yani çalışma kapsamında bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında kurulan ve eşitlik (4), (5) ve (6) da verilen doğrusal modellerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucu elde edilmiştir.

7. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada ele alınan bağımlı değişkenler üzerinde etkili olduğu belirlenen bağımsız değişkenlerin her bir puan türünde farklı oldukları görülmüştür. Öncelikle öğrencilerin LYS puanları üzerinde etkisi olduğu görülen yaşanan kente ilişkin 4 değişkenin alt göstergeleri aşağıda verilmiştir:

Gelir ve servet: Kişi başına düşen tasarruf mevduatı, orta ve üstü gelir grubundaki hanelerin oranı, temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin oranı.

Eğitim: Üç ve beş yaş aralığını kapsayan okul öncesi eğitimdeki okullaşma oranı, TEOG (Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sınavı) sistemi yerleştirmeye esas puan ortalaması, YGS Puan ortalaması, fakülte veya yüksekokul mezunlarının oranı, kamunun eğitim hizmetlerinden memnuniyet oranı.

Yaşam memnuniyeti: Mutluluk düzeyi.

Altyapı Hizmetlerine Erişim: İnternet abone sayısı(yüz kişide), kanalizasyon ve şebeke suyu erişim oranı, havalimanına erişim oranı, belediyenin toplu taşıma hizmetlerinden memnuniyet oranı.

Bu dört değişkene ilişkin bileşenler incelenirse okul başarısında etkisi olan sayısallaştırılmış sosyal değişkenler ortaya çıkmaktadır. Gelir ve servet değişkeninin bileşenleri kent sakinlerinin sosyoekonomik yapısına ilişkin bilgiler vermektedir. Eğitim değişkeni kent sakinlerinin sosyo kültürel yapısına ve sosyal sermayesine ilişkin bilgiler içermektedir. Altyapı hizmetlerine erişim değişkeni kente merkezi ve yerel kaynaklardan sunulan

imkânlar hakkında bilgiler içermektedir. Yaşam memnuniyeti değişkeni ise kent sakinleri üzerinde yapılan mutluluk düzeyi anketleri ile belirlenen kişilerin algıları ile ilgili bilgiler vermektedir.

7.1. Gelir ve Servet Değişkenin Etkisine İlişkin Tartışmalar:

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre gelir ve servet değişkeni TS öğrencilerinin LYS puanları üzerinde etkilidir. TS puanları lisedeki Türkçe-Sosyal alanı öğrencilerinin üniversiteye girişte kullandıkları puan türüdür. Bu öğrenciler 10. Sınıfta, yani lisenin ikinci yılında yaptıkları alan tercihi sonucunda Türkçe-Sosyal alanına girmiştir. TS alanı matematik ve fen derslerinin olmadığı, genellikle tarih, coğrafya, felsefe, sosyoloji gibi özel derslerle desteklenmesi pek de gerekmeden derslerin yer aldığı bir alandır. Lisedeki alan seçiminde sosyoekonomik düzeyi düşük olan yoksul öğrencilerin TS alanını tercih ettikleri ya da tercih etmek zorunda kaldıklarına ilişkin çeşitli görüşler vardır. Gelir ve servet değişkeninin TS puanları üzerinde etkili olması bu öğrencilerin önündeki önemli bir sorun olarak yoksulluğun bulunması ile açıklanabilir. Maslow'un temel ihtiyaçlar hiyerarşisine göre üst düzey ihtiyaçların karşılanması için öncelikle barınma-beslenme gibi daha alt düzey ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir. TS öğrencilerinin, üst gelir gruplarına ait olarak görülen ve teşvik edilen, fen ve matematik derslerindeki başarısızlıkları sonucu ilgi ve yeteneklerinin sözel derslere kaydığı böylece fen ve matematik alanındaki derslerdeki başarısızlığın kendini gerçekleştiren kehanete dönüştüğü söylenebilir. Böylece yoksul ve alt gelir gruplarından ailelerin çocuklarının bu alanları tercih ettiği varsayımı kuvvetle muhtemeldir.

Gelir ve servet değişkeninin alt göstergeleri kişi başına düşen mevduat oranı, orta ve üst gelir grubundaki hanelerin oranı, temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden ailelerin oranıdır. Bir kentte kişi başına düşen mevduat oranı, o kentteki ailelerin ortalama tasarruflarını göstermektedir, bu değer yüksek olması kentin gelir durumunun ortalama yüksekliğine işaret eder. Benzer olarak endekste orta ve üst gelir grubundaki hanelerin oranının yükselmesi ve temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden aile oranlarının az olması¹ kentin ortalama gelir düzeyine ilişkin veriler sağlamaktadır. Kentin ortalama gelir düzeyinin yüksek olması TS öğrencilerinin başarısını arttırmaktadır.

7.2. Eğitim Değişkeninin Etkisine İlişkin Tartışmalar:

Eğitim değişkeni her üç puan türündeki başarıda etkili olmaktadır. Bu durum eğitim değişkeninin alt değişkenlerinin öğrencilerin öncelikle yaşamlarındaki eğitim düzeylerindeki sınav başarılarına ilişkin veriler (TEOG ve YGS) içermesi, ayrıca ailelerinin eğitim düzeyine ilişkin veriler (Fakülte ve yüksek okul mezuniyet oranı) içermesi ile açıklanabilir. Bu ikisi dışında diğer alt değişkenler okul öncesi eğitim basamağındaki okullaşma oranı ve kamunun eğitim hizmetlerinden memnuniyet oranıdır.

Bu sonuçlara göre Türkiye'de zorunlu olmayan okul öncesi eğitim almanın LYS puanları üzerindeki olumlu etkisinden bahsedilebilir. Bunun arka planında ise çalışan anne yani dolayısıyla sosyoekonomik statüsü yüksek olan anneler olabilir.

1 İllerde Yaşam Endeksindeki "temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden ailelerin oranı" gibi endeks değerine olumsuz katkı yapacak olan göstergelerin katsayısı negatif olarak alınarak bu etki pozitif döndürülmüştür. Dolayısıyla olumsuz göstergelerin oranının artması değil, azalması endekse pozitif etki etmektedir.

Fakülte ve yüksekökol eğitimi kişilere daha nitelikli işler sağlayıp bir yandan da onların kültürel sermayesine katkı sağlamaktadır. Böylece üniversite mezunu ailelerin çocuklarının her üç alanda da başarısı artmaktadır.

Kamunun eğitim hizmetlerinden memnuniyet oranı bu hizmetlerden nispeten yararlanabilen kişi sayısının yani sosyal ve toplumsal kurumlardan dışlanmayan (sosyal dışlanma) kişi sayısının çokluğuna işaret eder. Bu durum da kentteki ortalama yaşamın kalitesinin yüksekliği ile ifade edilebilir.

7.3. Yaşam Memnuniyeti Değişkeninin Etkisine İlişkin Tartışmalar:

Yaşam memnuniyeti değişkeni TM öğrencilerinin aldığı LYS puanları üzerinde etkilidir. TM puanları Matematik ve Türkçe ağırlıklı puanlar olup bu puan türü ile tercihte bulunacak olan yani lise eğitiminin ikinci yılı olan 10. Sınıfta Türkçe-Matematik Alanını seçip bu alandan üniversiteye girmeyi hedefleyen öğrencilerin kullandığı bir puan türüdür. Bu öğrenciler lise eğitimlerinin son üç yılında ağırlıklı olarak bu alandan dersler almışlardır. Eğer lisedeki alan tercihlerinin bu alandaki ilgi ve yeteneklerini yordamış olduğuna ilişkin bir varsayım kabul edilirse bu puan türü ile tercih yapacak öğrencilerin matematiksel becerilerinin yanısıra çoğunlukla sosyal yönleri de güçlü olan toplumsal çevre ile ilgilenen bireyler olduğundan hareket edilebilir. Bu bireylerin okul başarısında çevrelerinde kendisini mutlu olarak algılayan bireylerin oranının yükselmesi onların kendi algılarını da etkilemiş ve başarıları üzerine olumlu etki göstermiştir.

7.4. Altyapı Hizmetlerine Erişim Değişkeninin Etkisine İlişkin Tartışmalar:

Altyapı hizmetlerine erişim değişkeni TM ve TS puan türlerindeki başarı üzerinde etkili olmaktadır. TM ve TS puan türlerindeki öğrencilerin ortak yönleri ortak aldıkları sözel derslerle şekillenmektedir. Bu dersler ise Türkçe, Edebiyat ve Dil Anlatım, Felsefe, Coğrafya, Tarih, Psikoloji, Demokrasi ve İnsan Hakları gibi derslerdir. Ayrıca okuldaki öğretmen kapasitesine bağlı olarak Mantık, Bilgi Kuramı, Sosyoloji, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi, İslam Bilim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, İşletme Ekonomi, Girişimcilik, Yönetim Bilimi, Uluslararası İlişkiler gibi dersler de alabilmektedirler (MEB, 2017). Bu öğrencilerin de sosyal çevrelerine duyarlı, sosyal çevrelerindeki politikanın bir sonucu olarak kamu hizmetlerinin sunumuna duyarlı olmaları beklenen bir durumdur. Bu değişken internet abone sayısı, kanalizasyon ve şebeke suyuna erişim oranı, havalimanına erişim oranı, belediyenin toplu taşıma hizmetlerinden memnuniyet oranı alt değişkenlerini içermektedir. Bu alt değişkenlerdeki artış bu öğrencilerin başarısında etkili olmuştur.

7.5. Doğrusal Modele Etkisi Olmayan Değişkenlere İlişkin Tartışmalar:

Analizler sonucunda 11 değişkenden oluşan İllerde Yaşam Memnuniyeti endeksindeki diğer 7 değişkenin öğrencilerin LYS Puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı doğrusal bir model oluşturacak bir ilişkisi olmadığı bulunmuştur. Bu yedi değişken ise şunlardır:

Konut: Kişi başına düşen oda sayısı, evde tuvalet bulunan hanelerin oranı, evin kalitesinde sorun yaşayanların oranı

Çalışma Hayatı: İstihdam oranı, işsizlik oranı, ortalama günlük kazanç, işinden memnuniyet oranı,

Sağlık: Bebek ölüm hızı, doğuştan beklenen yaşam süresi, hekim başına düşen müraca-

at sayısı, sağlığından memnuniyet oranı, kamunun sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı

Çevre: PM10 İstasyon değerleri ortalaması (hava kirliliği), km²'ye düşen orman alanı, atık hizmeti verilen nüfusun oranı, sokaktan gelen gürültü problemi yaşayanların oranı, belediye'nin temizlik hizmetlerinden memnuniyet oranı

Güvenlik: cinayet oranı (bir milyon kişide), ölümlü ve yaralanmalı trafik kazası sayısı (bin kişide), gece yalnız yürürken kendini güvende hissedenlerin oranı, kamunun asayiş hizmetlerinden memnuniyet oranı

Sivil katılım: Mahalli idareler seçimlerine katılım oranı, siyasi partilere üyelik oranı, sendika/dernek faaliyetleri ile ilgili olanların oranı

Sosyal Yaşam: Sinema ve tiyatro seyirci sayısı (yüz kişide), bin kişi başına düşen alışveriş merkezi alanı, sosyal ilişkilerinden memnuniyet oranı, sosyal hayatından memnuniyet oranı

Bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre bu 7 değişkenin öğrencilerin LYS puanlarını etkilemediği söylenemez. Sadece bu değişkenlerle öğrencilerin LYS puanları arasında doğrusal matematiksel bir model oluşturacak bir ilişki olmadığı söylenebilir. Zaten yukarıda verilmiş olan ilgili nitel araştırmalar sayısal olarak ifade edilemeyen pek çok değişkenin okul başarısındaki etkisini göstermiştir.

7.6. Sonuçlar ve Öneriler

Bu araştırmada kentlere ilişkin veriler kenti betimleyen göstergelerle ifade edilmiştir. İllerde Yaşam Endeksi bireylerin ve hanehalkının yaşamını objektif ve bireylerin öznel algıları gibi sübjektif ölçütler kullanarak her ilde yaşayanların yaşam kalitesini ölçmeyi amaçlayan bir göstergedir.² İllerde Yaşam Endeksi 11 boyut altında toplam 41 göstergeden oluşmaktadır: Çizelge 3'te de verilmiş olan, hesaplanan endeks değerlerine göre en üst sıradaki ilk 5 il: Isparta, Sakarya, Bolu, Kütahya, İstanbul'dur. Liste sonndan başlanarak okunursa Muş, Mardin, Ağrı, Şırnak Batman olarak Endeksin sonundaki sıralama görülür.

Bu araştırmada sosyo ekonomik ve sosyo kültürel göstergelerin başarı üzerinde etki etmesine ilişkin yapılmış olan pek çok araştırma ile benzer bulgular elde edilmiştir. Araştırmanın yöntemi olarak seçilmiş olan çok değişkenli doğrusal regresyon analizinin ve bu analizin bir parçası olarak logaritmik dönüşümlerin kullanılmasının, sosyal olayları etkileyen pekçok değişkenin bir arada analiz edilmesini sağladığı, böylece sosyal gerçekliğin açıklanmasına katkı sağladığı görülmüştür.

Araştırma sonuçları yaşanan mekânın insan yaşamının kalitesi üzerinde yapacağı etkiye ilişkin çeşitli göstergelerin iyileştirilmesinin başarıya olumlu katkısının olacağını göstermektedir. Kentteki gelir ve servete ilişkin alt değişkenler olarak kişi başına düşen tasarruf mevduatının; orta ve üstü gelir grubundaki hanelerin oranının artırılmasının, temel ihtiyaçlarını karşılayamayan hanelerin oranının azaltılması yönünde üretilcek politikaların o kentteki öğrencilerin başarısı üzerinde olumlu etkisi olacaktır. Tasarruf mevduatının artırılması demek hanelerin kendi geçimlerini sağlayacak maddi kaynakları elde

2 TÜİK, OECD'nin Daha İyi Yaşam Endeksi'ni baz alarak yaptığı İllerde Yaşam Endeksinin ikinci yayınına 2017 de, bundan sonrakileri de her üç yılda bir yapacağını açıklamıştır.

ettikten sonra arttırması, yani ihtiyacından çok kazanması anlamına gelmektedir. Bu durum mümkün olmadığında gerek geçim sağlanamamakta gerekse hanenin okula devam eden çocuğunun başarısı düşmektedir. Okul öncesi eğitimdeki okullaşma oranının arttırılmasının, TEOG sistemindeki puan ortalamasının, YGS puan ortalamasının, fakülte ve yüksekokul mezunlarının oranının arttırılmasının, kamunun eğitim hizmetlerinden yararlananların ve bundan memnun olanların oranının arttırılmasının öğrencilerin okul başarısı üzerinde olumlu etkileri olacaktır.

Kentte internet erişim oranının arttırılmasının, belediyenin toplu taşıma hizmetlerinin kalitesinin arttırılmasının, bu hizmetlerden yararlananların memnuniyet düzeyinin yükseltilmesinin kanalizasyon ve şebeke suyunun erişim oranı ile havalimanına erişim oranının yükseltilmesinin öğrencilerin okul başarılarına olumlu etkisi olacaktır. Dolayısıyla gerek yerel yönetimlerce gerekse merkezi yönetim tarafından yapılacak hizmetlerin ve bu hizmetlerin kalitesinin arttırılması o kentin öğrencilerinin başarısının arttırılmasını sağlayacaktır.

Kentteki insanların mutluluk düzeyinin arttırılmasının öğrencilerin ailelerinde ya da çevrelerinde mutlu insanları görmelerinin okul başarısına olumlu etkisi olacaktır. Mutluluk algılanan ve öznel olan bir kavramdır. Ancak temel ihtiyaçların karşılanması, sosyal ve ekonomik kurumlardan dışlanmama, bir gruba ya da topluluğa aidiyet duygusu taşıma, eşitsizliğe ve adaletsizliğe uğramış hissine sahip olmama ve nihayetinde kendi ideal ve amaçlarına ulaşma-kendini gerçekleştirebilecek potansiyele sahip olma gibi somut olarak ifade edilebilen bir altyapısı vardır. Yurttaşlara tüm bunları gerçekleştirebilecekleri bir potansiyelde yaşama fırsatının sağlanması, yaşam kalitesini yükseltecek, toplumun algıladığı mutluluk düzeyini yükseltecek ve dolayısıyla öğrencilerin başarı düzeyini yükseltecektir.

Bu sonuçlar sosyo ekonomik ve sosyo kültürel pek çok değişkenin öğrenci başarısı üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Başarı sadece okul içi süreçlere kısıtlanamaz. Okulun ait olduğu topluma ilişkin pek çok sosyal değişkenin okuldaki başarıyı arttıracak etkisi vardır. LYS sonuçları açıklandığında en başarılı-başarısız iller ifade edilirken, bu olayın nedenleri, sonuçları ve çözülmesi için gereken politika önerileri de gündeme getirilmelidir. Eğitimcilerin, eğitime ilişkin politika yapıcıların ve eğitim alanıyla ilgili alanlarda karar verici pozisyonlarda çalışan yöneticilerin, başarıyı arttırmaya dönük ilke ve hedefleri belirlerken, yaşanan kentteki yaşam kalitesini yükseltici unsurları da iyileştirmeye dönük politikaları ve politika önerilerini de içerecek geniş bir perspektiften durumu ele almaları öğrenci başarısının arttırılmasında etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alpar, R. (2011). *Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Anıl, D. (2009). Uluslararası Öğrenci Başarılarını Değerlendirme Programı'nda (PISA) Türkiye'deki Öğrencilerin Fen Bilimleri Başarılarını Etkileyen Faktörler. *Eğitim Bilim*. Cilt 34. Sayı152. ss.87-100.
- Apple, M.(2006). *Eğitim ve İktidar*. İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Bahar, H.H. (2010). The Effects of Gender, Perceived Social Support and Socioeconomic Status on Academic Success. *Procedia Social and Behavioral Sciences* Vol: 2. pp. 3801–380.
- Balci, A. (2005). Açıklamalı Eğitim Yönetimi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Tekeğaç Yayınevi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2017). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. 5. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Coleman, J.S. (1966). *Equality of Educational Opportunity*. Washington: U.S. Government Printing Office.
- Clark, R. (1993). *Homework-Focused Parenting Practices That Positively Affect Student Achievement*. In Chavkin, Nancy Feyl (Ed.), *Families and Schools in a Pluralistic Society* Albany, NY: State University of New York Press, pp. 85–105.
- Clark, R. (2002). Ten hypotheses about what predicts student achievement for African American students and all other students: What the research shows, in Walter R. Allen, Margeret Beale Spencer, Carla O'Connor (ed.) *African American Education: Race, Community, Inequality, and Achievement a Tribute to Edgar G. Epps (Advances in Education in Diverse Communities: Research, Policy and Praxis, Volume 2)*. Emerald Group Publishing. pp.155 – 177.
- Creswell, J.W. (2003). Nitel araştırma Yöntemleri. (Çeviri Editörleri: Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu G., Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve Lisrel Uygulamaları*.4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Dağlı, S. (2014). KPSS Eğitim Bilimler Öğretim Yöntem ve Teknikleri. www.gelecekreherber.net. Adresinden 24.11.2017 tarihinde alınmıştır.
- Everheart, R. B. (1983). *Reading, Writing and Resistance: Adolescence and Labor in a Junior High School*. Boston: Routledge Publications.
- Gelbal, S. (2008). Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Sosyoekonomik Özelliklerinin Türkçe Başarıları Üzerinde Etkisi. *Eğitim ve Bilim*. Vol:33.No:150.ss.1-13.
- Heyneman, S.P. ve Loxley, W. (1983). The Distribution of Primary School Quality within High- and Low-Income Countries. *Comparative Education Review*. Vol:27(1). pp.108-118.
- Hoffman, K., Llagas, C. & Snyder, T.D.(2003). Status and Trends in the Education of Blacks. National Center for Education Statistics. <https://nces.ed.gov/pubs2003/2003034.pdf> Adresinden 01.11.2017 tarihinde alınmıştır.
- Jencks, C., Smith, M., Acland, H., Bane, M., Cohen, D., Gintis, H., Heyns, B. & Michelson, S.(1973). Inequality: A Reassessment of the Effect of Family and Schooling in America. *American Journal of Sociology*.Vol:78 (6). pp.1523-1544.
- Katzman, M. T. (1971). *The Political Economy of Urban Schools*. Cambridge: Harvard University Press.
- Köksal, O. ve Atalay, B.(2015). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Eğitim Yayınevi.
- Kurul, N. (2002). Öğrenci Başarısında Etkili Okul Değişkenleri ve Eğitimde Verimlilik. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. Cilt 35. Sayı: 1-2.ss. 39-54.
- McLaren, P. (2003). *Life in Schools: An Introduction to Critical Pedagogy*. Boston: Pearson Education.
- McRobbie, A. (1978). Working Class Girls and the Culture of Femininity. *Women Take Issue*. pp.96-108.
- MEB (2017). Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Programları. <http://ttkb.meb.gov.tr/www/haftalik-ders-cizelgeleri/kategori/7> Adresinden 01.07.2017 tarihinde alınmıştır.
- Menard, S. (2010). *Logistic Regression: From Introductory to Advanced Concepts and Applications*. California: Sage Publications.
- Mertler, C.A. & Vannata, R.A. (2005). *Advanced and Multivariate Statistical Methods: Practical Application and Interpretation*. Grendale, CA: Pyrczak Publishing.
- Montgomery, D.C., Peck, E. & Vinning, G.G. (2013). *Doğrusal Regresyon Analizine Giriş*. Çeviri Editörü: M. Aydın Erar. Ankara: Nobel Yayınevi.
- OSYM (2013a). 2013 Lisans Yerleştirme Sınavı Sonuçları.
- OSYM (2013b). Ortaöğretim Kurumlarına Göre 2013 Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Sonuçları Kitabı.

- OSYM (2014a). 2014 Lisans Yerleştirme Sınavı Sonuçları.
- OSYM (2014b). Ortaöğretim Kurumlarına Göre 2014 Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Sonuçları Kitabı.
- OSYM (2015a). 2015 Lisans Yerleştirme Sınavı Sonuçları.
- OSYM (2015b). Ortaöğretim Kurumlarına Göre 2015 Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Sonuçları Kitabı.
- OSYM (2016a). 2016 Lisans Yerleştirme Sınavı Sonuçları.
- OSYM (2016b). Ortaöğretim Kurumlarına Göre 2016 Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Sonuçları Kitabı.
- Parasız İ. (2014). İktisada Giriş. Ezgi Kitabevi.
- Pokropek, A., Boronovi, F. ve Jakubowski, M. (2015). Socio-Economic Disparities in Academic Achievement: A Comparative Analysis of Mechanisms and Pathways. *Learning and Individual Differences Vol.42*. pp. 10–18
- Sanjurjo, S. F., Blanco, J.M.A ve Costales, A.F. (2017). Assessing the Influence of Socio-Economic Status on Students' Performance in Content and Language Integrated Learning. *System*. In Press.<http://dx.doi.org/10.1016/j.system.2017.09.001>.
- Sasttedt, M., Mooi, E. (2014). A Concise Guide to Market Research: The Process Data and Methods Using IBM Statistics. London: Springer
- Sarier, Y. (2016). Türkiye'de Öğrencilerin Akademik Başarısını Etkileyen Faktörler: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 31(3). ss. 609-627.
- Sayılan, F. ve Ozkazanç, A. (2008). Gendered Power Relations in the School: Construction of Schoolgirl Femininities in a Turkish High School. *International Journal of Social Sciences*, vol.3, n.1.pp.1-12.
- Tabachnick, B.G. ve Fidel, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston MA: Pearson.
- Taşpınar, M. (2012). Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri. Ankara: Pegem
- TDK (2016). Güncel Türkçe Sözlük. <http://www.tdk.gov.tr/> Adresinden 10.01.2017 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK (2016). İllerde Yaşam Endeksi. Haber Bülteni. Sayı: 24561. Açıklanma Tarihi: 22 Ocak 2016.
- Yıldırım, İ. (2006). Akademik Başarının Yordayıcısı Olarak Gündelik Sıkıntılar ve Sosyal Destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 30. ss.258-267.
- Willis, P. (1977): *Learning to Labor: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. New York: Columbia University Press.

Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri*

Cansu GÜLEÇ**

Öz

Dış Politika Analizi (DPA) alanında çalışmalar yapan araştırmacılar, karar alma sürecini etkiledikleri sürece bütün analiz düzeylerinden elde edilebilecek açıklayıcı değişkenlerden faydalanmaktadır. DPA'nın ilgi alanı başta devletler olmak üzere çeşitli coğrafyalarda karşımıza çıkan çeşitli aktörlerin birbirleriyle etkileşimini incelemek olarak tanımlanabilir. Bu bakış örgütleri, kurumları, partileri, kültürel oluşumları ve bunları oluşturan insanları odağa yerleştirmektedir. DPA bakımından bu etkileşimin en önemli unsuru olarak karar vericiler, başka bir ifadeyle bireyler, kabul edilmektedir. Ancak, söz konusu bireylerin rasyonel varsayılması, sosyal bağlam, inanç, algılama, istek gibi niteliklerin görmezden gelinerek mekanik bir sürece oturtulması sonucunu da beraberinde getirebilir. Bu sebepten bu çalışmada, birey odaklı analiz temele alınmakla beraber, sosyal yapıları da bir ölçüde analize dahil eden bir yaklaşım ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu makalede, temel olarak birey, devlet, sistem olmak üzere üç analiz düzeyine değinildikten sonra, DPA'da Karar Verme Modelleri'ne ilişkin bir analiz ortaya koyulacaktır. Söz konusu inceleme, siyasal karar alma konusunda hangi modellerin geliştirildiğini ve hangi modelin uygulanabilir olup olmadığını çeşitli yönleriyle anlayabilmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Dış Politika Analizi, Analiz Düzeyi, Karar Verme Modelleri

Decision Making Processes and Decision Making Models in Foreign Policy Analysis

Abstract

Scholars studying in the field Foreign Policy Analysis (FPA) make use of explanatory variables that can be obtained from all levels of analysis as long as they influence the decision making process. The field of interest of the FPA can be defined as analyzing the interactions of the various actors, primarily states, in various geographies. This perspective mainly focuses on organizations, institutions, parties, cultural formations and human beings who give life to them. In that sense, FPA regards decision makers, in other words individuals, as the most important component of this interaction. However, the assumption of the individual as a rational actor can bring about a result of fitting into a mechanical process through ignoring such qualities as social context, belief, perception and desire. Therefore, in this study although individual level of analysis will be centered on, it would also be sought to put forward an approach involving analytical analysis of social structures in a certain extent; and institutions will not be excluded through examining the bureaucratic processes of foreign policy making. In this article, after mentioning three levels of analysis as individual, state, and system, Decision Making Models in FPA would be analyzed. The purpose of this study is to understand which models have been developed about political decision making and which model is feasible in various aspects.

Keywords: Foreign Policy, Foreign Policy Analysis, Level of Analysis, Decision Making Models

* Bu makale Cansu Güleç'in Prof. Dr. Ayşegül Sever danışmanlığında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı için hazırlamakta olduğu doktora tezinden üretilmiştir.

** Araştırma Görevlisi, MEF Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, cansu.gulec@mef.edu.tr.

GİRİŞ

Dış politika kavramı ister yönelimler kümesi, ister taahhütler seti ve isterse eylemler planı olarak tanımlansın, karar verme süreçlerinde devletlerin dış politika çıktılarından söz etmek gerekmektedir. Bu çıktılar açısından sözü edilebilecek en genel kategoriler ise amaçlar, stratejiler ve araçlardır. Dış politika analizlerinde bu kategorilere verilen ağırlık ise sözü edilen dış politikanın farklı anlayış biçimleriyle yakından ilişkilidir. Dış Politika Analizi temel olarak ampirik araştırmalarla temellendirilmiş bilimsel bir girişimdir ve bilginin en azından bir bölümünün belirli sınırlar dahilinde genelleştirilebilir ve geçerlilik dahilinde oluşturulması önem teşkil etmektedir. Tarihsel olarak incelendiğinde ise, Uluslararası İlişkiler disiplini içinde Dış Politika Analizi araştırmalarının II. Dünya Savaşı sonrasında belirgin bir alan olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Genel bir ifadeyle, DPA çalışmaları bir devletin başka bir devlete ya da genel olarak uluslararası ortama karşı izlediği politikaları inceleyen bir disiplin olarak adlandırılmaktadır. Bu türden tanımlar, DPA çalışmalarında temel çözümleme birimi olarak devleti ele alırken, alanın ilgi odağını devletlerin başka devletlerle ilişkileri üzerine yöneltilmektedir. Bu koşullar altında dış politika, doğrudan devletin varoluşunu ilgilendiren, öteki devletlere karşı güvenliğini sağlayan faaliyetlerin en önemlisi olarak tanımlanırken, devlet de bu faaliyetlerin tek öznesi olarak görülmektedir. Dış ilişkilerin devletin güvenliğinden sorumlu askerler ve diplomatlar tarafından yürütülmesi, ilgili kararların olağan siyasal karar alma süreçlerinin dışında tutulması da aynı döneme özgü olgulardır.

Ancak devletler, küreselleşen dünya ekonomisinin yarattığı koşullara uyum sağlayabilmek için dönüşmekte, kurulan yeni yapılar karar alma süreçlerindeki ağırlıklarını arttırmakta, küreselleşmenin dinamiklerinden beslenen yeni aktörlerle rekabete girmektedirler. Bu koşullarda DPA'nın ilgi alanı başta devletler olmak üzere çeşitli coğrafyalarda karşımıza çıkan çeşitli aktörlerin birbirleriyle etkileşimini incelemek olarak belirtilebilir. Bu bakış örgütleri, kurumları, partileri, kültürel oluşumları ve bunlara hayat veren insanları odağa yerleştirmektedir.

Dış politikada, bir sosyal olgu, olay veya fikri, kendisini etkileyen tüm faktörleri aynı anda ele alarak analiz etmek son derece zordur. Bunun en önemli sebebi, sosyal bilimlerin konusunun son derece karmaşık bir varlık olan insan ile ilgili olmasıdır. Temelinde bu karmaşık varlığın yer aldığı bir sosyal olgu, olay veya fikri, bu analizi zorlaştıran karmaşıklığından kurtarmak ise belirli bir soyutlama düzeyine tekabül eden modeller aracılığı ile gerçekleştirilmeye çalışılır. Tüm modeller, sosyal gerçekliğe oranla bir basitleştirmeyi ifade etmektedirler. Ayrıca, analiz edilen, olgu, olay veya fikirlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin betimlenmesi, açıklanması ve tahmin edilmesinde çoğunlukla bu modellerden faydalanılmaktadır. Diğer taraftan, uluslararası politika analizlerinde genel geçerliliği konusunda herkesin üzerinde anlaşıldığı bir teoriden bahsetmek oldukça zordur. Bu sebeple, alana ilişkin olarak çeşitli yaklaşımların varlığından söz etmek daha doğru olacaktır.

Tüm bu hususlar dahilinde bu makalenin amacı, temel olarak birey, devlet, sistem olmak üzere üç analiz düzeyine değinildikten sonra, DPA'da Karar Verme Modelleri'ne ilişkin bir analiz ortaya koymaktır. Bu noktada öncelikle, Rasyonel Aktör Modeli açıklandıktan sonra, Örgütsel Model, Bürokratik Model ve Bireysel Karar Alıcıların üzerinde durulacaktır. Söz konusu incelemenin siyasal karar alma konusunda hangi modellerin geliştirildiği ni ve hangi modelin uygulanabilir olup olmadığını çeşitli yönleriyle anlayabilmek adına

önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, karar alıcıların hem uluslararası sisteme ait gelişmelere yönelik karar alma süreçlerini anlama, hem de karar alıcıların devletin iç örgütlenmesiyle olan etkileşimini anlamak adına söz konusu modellere ilişkin bir araştırma ortaya koyulacaktır. Ancak, söz konusu bireylerin rasyonel varsayılması, sosyal bağlamdan kopuk, inanç, algılama, istek gibi nitelikleri görmezden gelinerek mekanik bir sürece oturtulması sonucunu da beraberinde getirebilir. Bu sebepten, DPA'da bireysel karar alıcılar modelinin daha kapsamlı bir açıklama ortaya koyduğu düşünülmektedir.

1. ANALİZ DÜZEYİ

Uluslararası ilişkiler disiplininde çalışan akademisyenler teoriyle ilgili daha ileri soruları cevaplamaya geçmeden önce, disiplinin ele aldığı alanın genişliğinden hareketle, ilk olarak kendilerine araştırma çabalarının odak noktasının nerede olması gerektiğini sormalıdır. Diğer bir ifadeyle araştırmacı temelde, analizini oturtacağı temeller ve analizini sürdüreceği düzey hakkında bazı seçimler yapmak zorundadır. Dış politika analizlerinde bir analiz türü olarak karar verme yaklaşımında temel olarak Synder, Bruck ve Sapin'in çalışmalarının göze çarptığı görülmektedir.¹ Sözü edilen yazarlar devletlerin davranışlarını, o devletin resmi karar alıcılarının davranışları olarak tanımlamış ve analiz için önemli olan unsurun bu karar alıcıların durumu nasıl gördüklerini anlamak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yazarlar tarafından öne sürülen bu temel argümanda dış politika analizinde bireyler, bu bireylerin içinde çalıştığı gruplar ve bu grupların dış politika kararlarını oluşturmak üzere içinde çalıştıkları örgütsel süreçler vurgulanmıştır.

Diğer bir ifade ile kullanılan en önemli varsayım, dış politikanın temelde karar vericiler olarak adlandırılabilir bir grup insan tarafından alındıklarıdır. Bundan hareketle, dış politika davranışlarının dışsal bir uyarıcıya karşılık olarak kendiliklerinden ortaya çıkmadıkları, aksine devlet içinde tanımlanabilir ve tanınabilir bir mekanizma tarafından üretildiği sonucuna ulaşılabilir.² Bu yaklaşımın benimsenmesi, dış politika analizinde kişilerin veya hangi davranışın seçileceğine karar veren bir grubun davranışlarının altını çizmektedir. Böylece araştırmanın ana hedefi artık, devlet adına karar vererek tanımlı gereği devletin kendisi haline gelen bireylerin davranışları olmaktadır. Sonuç olarak da, devletlerin dış politika davranışlarını uluslararası ortam açısından açıklamak yerine, Synder ve arkadaşlarının ileri sürdükleri gibi, bunları en iyi şekilde karar vericilerin algılamalarıyla açıklamak düşüncesine varılmaktadır.

Ortaya konulan bu temelden yola çıkarak geçen süreçte, çalışmanın "analiz düzeyi" sorsunlarını açıklamak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Zira, DPA alanında yapılan çalışmalarda rasyonalist uluslararası ilişkiler teorilerinin vurgu yaptığı güç dağılımı gibi maddi faktörler hiçbir zaman tümünden belirleyici olarak görülmemiş ve karar vericilerin algılarına ve bu algıları etkileyen psikolojik, bireysel ve kültürel faktörlere her zaman önem verilmiştir.

Analiz düzeyi sorunu Uluslararası İlişkilerde ilk defa Kenneth Waltz tarafından 1950'lerde açıkça tartışmaya açılmıştır.³ Waltz'un savaşın nedenleri üzerine yaptığı çalışmasının

1 Detaylı bilgi için: Richard C. Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin, "The Decision-Making Approach to the Study of Relations", in James A. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research*, (New York: The Free Press, 1969).

2 Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, No.1, (1996): 96.

3 Detaylı bilgi için: Kenneth N. Waltz, *Man, The State, and War: A Theoretical Analysis*, (New York: Columbia University Press, 1959).

da, ortaya koyduğu analiz düzeyleri mikro düzeyden makroya doğru; birey, devlet ve toplum ile uluslararası sistemden oluşmaktadır. Bu analiz düzeyleri halen geçerliliklerini koruyorlarsa da, uluslararası ilişkiler çalışmalarının bugün geldiği seviye ve uzmanlaşma düzeyi göz önüne alınarak, bu sıralamaya belki birtakım eklemeler de yapılmaktadır. Bu durumda alternatif bir analiz düzeyleri listesi yine mikrodan makroya olmak üzere; bireyler, ulusal-ulusaltı gruplar (örneğin: politik partiler, basın, çıkar grupları, vb.), ulus-devletler, uluslar-üstü veya ötesi gruplar (çok uluslu şirketler, hükümetler-dışı örgütler), devletlerarası grup ve örgütler ile uluslararası sistem şeklinde olabilir.⁴

Analiz düzeyi sorununun uluslararası politika disiplini içerisinde inceleme başlığı olarak yer alması ise ilk defa David Singer'in "The Level of Analysis Problem in International Relations"⁵ adlı makalesi ile gerçekleşmiştir. Singer çalışmasında, uluslararası ilişkiler açısından önemli gördüğü "uluslararası sistem" ve "ulus devlet" olmak üzere iki analiz düzeyi belirlemiştir. O tarihten günümüze kadar konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan birçok çalışmada çeşitli analiz düzeyi sınıflandırmaları yapılmıştır. Örneğin, alanla ilgili diğer çalışmalarda James N. Rosenau, Ronald J. Yalem ve L. Cantori - S. Spigel örneklerinde de "ulusal", "bölgesel" ve "küresel" olmak üzere başlıca üç düzey ele alınmaktadır. Handelman, Shapiro ve Vasquez ise "aktör", "karşılıklı ilişki" ve "sistem" olmak üzere başlıca üç analiz düzeyi sıralamaktadırlar.⁶ Sönmezoğlu ise, günümüz uluslararası politika alanında genel olarak kullanılan beş analiz düzeyinden bahsetmektedir. Bunlar "birey/grup", "devlet", "uluslararası kuruluşlar", "alt sistem" ve "küresel sistemdir". Ancak yazar, söz konusu düzeyleri "aktör düzeyi" (birey/grup, devlet, uluslararası kuruluşlar) ve "sistem düzeyi" (alt sistem ve küresel sistem) olmak üzere başlıca iki grupta toplamıştır.⁷ K.J. Holsti ve J. Frankel ise uluslararası politika incelemelerinde "birey", "devlet" ve "sistem" olmak üzere başlıca üç analiz düzeyinden söz etmektedirler.⁸

Marijke Breuning de birey, devlet ve sistem olmak üzere üç farklı analiz düzeyinden bahsetmektedir.⁹

Tablo 1. Analiz Düzeyi ve Dış Politika Çalışmaları

Analiz Düzeyi	Dış Politika Odağı
Birey	Seçenekler/Kararlar
Devlet	Davranışlar
Sistem	Sonuçlar

Kaynak: Marijke Breuning, *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*, (NewYork: Palgrave Macmillan, 2007), s. 12.

4 Aydın, 74-75.

5 Detaylı bilgi içinFbwe: J. David Singer, "The Level-of-Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, Vol. 14, No. 1, *The International System: Theoretical Essays*. (Oct., 1961): 77-92.

6 Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, (İstanbul: Der Yayınları, 2012), 81.

7 Age. , 82-83.

8 Detaylı bilgi için: K. J. Holsti, "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, Vol. 14, No. 3 (Sep., 1970): 233-309; Joseph Frankel, *The Making of Foreign Policy*, London: Oxford University Press, 1968.

9 Marijke Breuning, *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*, (NewYork: Palgrave Macmillan, 2007), 12-13.

Hem analitik bir şema oluşturma, hem de genel ve kapsayıcı bir açıklama sunma açısından analiz düzeyi ve kapsamına ilişkin temel çerçeve birey, devlet ve sistem olmak üzere şu şekilde ortaya konabilir:

Tablo 2. Analiz Düzeyleri ve Kapsamları

Analiz Düzeyi	Kapsamı
Birey	Liderlerin dünyayı algılama şekilleri, liderlik özellikleri, kişiliği, inançları, dürtüleri, kişisel değerleri vb.
Devlet	Devlet kurumları (parlamento, bakanlar kurulu, devlet rejimi, siyasal partiler, bürokratik birimler vb.), devlet dışı birimler (medya, sivil toplum, çıkar grupları, kamuoyu, etnik gruplar, iş adamları vb.) ve sosyolojik faktörler (siyasal kültür, ekonomik koşullar, tarih, din, milliyetçilik vb.)
Sistem	Devlet ve devlet-dışı uluslararası aktörler, uluslararası sistemin yapısı ve uluslararası sistemin benimsediği değerler

Kaynak: Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi*, (Nobel Yayın Dağıtım, 2012), s. 22.

Genel olarak incelendiğinde birey düzeyi, liderlere ve karar vericilere odaklanmaktadır. Bu düzey, dış politikanın bireyler tarafından şekillendirildiğini varsaymaktadır. Buna göre, dış politika kararları bireylerin ve liderlerin tercihleridir. Söz konusu düzey, liderlerin dünyayı algılama şekillerine, liderlik özelliklerine, kişiliğine, dünyayı algılama şekillerine, liderlik özelliklerine, kişiliğine, inançlarına, dürtülerine, vb. özelliklerine odaklanmaktadır. Diğer tarafından, liderler tek başlarına dış politika dış politika kararı vermemektedir. Liderler kararları bürokratik kurumlar, danışmanlar gibi diğer karar vericiler ile etkileşim halinde bulunarak almaktadır. Bu durumda birey düzeyinde karar vericilerin ortaklaşa dünyayı algılamaları, sorunu tanımlamaları ve seçenekleri değerlendirmeleri gibi etkileşimlerine de bakılmaktadır.

Devlet düzeyinde ise devlet içi aktörler incelenmektedir. Devlet içi aktörler de iki farklı gruba ayrılmaktadır: Devlet kurumları ile devlet-dışı sosyal örgütsel gruplar. Devlet kurumları olarak, dış politika planlama sürecinde otoriter karar verme yetkisine sahip devlet adına hareket eden birimler kastedilmektedir. Bu durumda, parlamento ile hükümet, bürokratik kurumlar arasındaki ilişkiler, devletin rejimi, siyasal partiler ile bakanlıklar arasındaki ilişkiler gibi devletin kurumsal yapısı arasındaki etkileşim irdelenmektedir. Devlet dışı birimler arasında ise medya, sivil toplum kuruluşları, çıkar grupları, kamuoyu, etnik gruplar, iş adamları gibi sosyal sınıflar bulunmaktadır. Bu yapıların yanı sıra, siyasal kültür, kültürel değerler, ekonomik koşullar, ülkenin tarihi geçmişi, din ve milliyetçilik gibi sosyolojik faktörler de bu düzeyde dikkate alınmaktadır. Sistem düzeyinde, genel olarak üç farklı unsura bakılmaktadır: Devlet ve devlet-dışı uluslararası aktörler, uluslararası sistemin yapısı ve uluslararası sistemin benimsediği değerler. Bu düzeyde, bir yandan devletlerarası etkileşim ve uluslararası sistemin yapısının devletlerin davranışlarına etkileri öncelikle incelenmektedir. Diğer yandan, Soğuk Savaş sonrası dönemde etkisi artan devlet-dışı aktörlerin devletlerin dış politikalarına ve dünya siyasetine etkileri ele alınmaktadır. Son olarak, uluslararası hukuk başta olmak üzere devletler topluluğunun kabul ettiği değerler, ilkeler ve normlar da irdelenmektedir.

Analiz düzeyi konusu önem teşkil etmektedir. Çünkü belirli bir analiz düzeyinin seçimi, değişik düzeylerin değişik aktörleri ve süreçleri vurgulamak eğiliminde olmaları nedeniyle, sonuçta araştırmacının neyi görüp neyi görmeyeceğini de, yani yapılan analizin karakterini ve sonuçlarını da belirlemektedir. Örneğin, en geniş araştırma alanı olan uluslararası sisteme odaklanmak oldukça düzenli, çalışılması kolay ve aynı zamanda da kapsamlı bir model sağlamaktadır. Ancak söz konusu analiz düzeyi, bir taraftan sistemin onu meydana getiren parçalar üzerindeki etkilerini vurgularken, diğer taraftan bütün aktörlerin birbirine benzediği basitleştirilmiş bir uluslararası ilişkiler imajına neden olmaktadır. Öte yandan, analizde ulus-devletler üzerinde yoğunlaşmak ise, bir taraftan her bir aktörün ve durumun kendine özgü karakterlerinin görülmesini sağlarken, diğer taraftan farklılıkların aşırı vurgulanması yoluyla araştırmacıların aradıkları genel kalıpların görülmesine engel olabilmektedir. Birbirinden farklı veya benzer tüm bu açıklamalarla beraber, Hudson'a göre günümüzde DPA'nın dış politika karar alma süreci "çok-faktörlü" (multifactorial) olarak değerlendirilmekte ve değişkenleri aynı anda birden fazla analiz düzeyinde birden, yani "çok-düzeyle" (multilevel) olarak ele alınmaktadır.

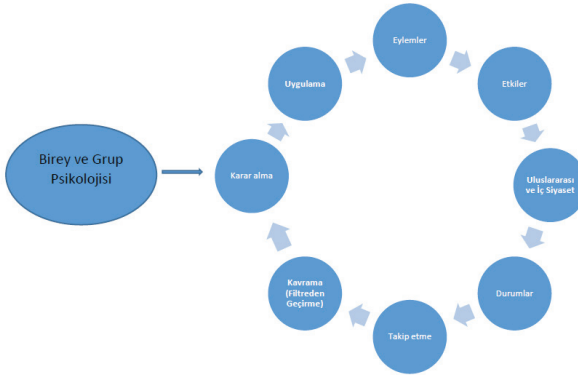
Bu bağlamda, DPA araştırmacıları karar alma sürecini etkiledikleri sürece bütün analiz düzeylerinden elde edilebilecek açıklayıcı değişkenlerden faydalanmaktadırlar. Margeret G. Hermann ve Charles F. Hermann'ın çalışmasında ortaya koyulan çok düzeyli yaklaşımda ise çeşitli karar yapılarının dış politika üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. Bu çalışma, nihai karar birimi türünün ve karar birimi içindeki karar verme sürecinin doğasının, hem kararın seçiminde hem de içeride ve dışarıda etkili olduğunu ileri sürerek, karar verme süreci hakkındaki çeşitli teorileri anlamaya çalışmaktadır. Buna göre, karar birimleri üç kategori olarak ortaya konmuştur. İlk olarak, hükümet için seçim yapma yetkisine sahip olan "baskın bir lider; ikinci olarak, kararların alınması için gerekli tüm bireylerin gruba katıldığı ve grup üyeleri arasında interaktif bir süreç vasıtasıyla kararların alındığı "tek bir grup"; ve üçüncü olarak, gruplar arasında var olan farklılıkların bağımsız olarak çözüldüğü ya da grupların toplu olarak ulaştığı kararları tersine çevirebilen tek bir grup ya da bireyi içermediği "çoklu otonom aktör". Bu tartışmanın önemli yanı, her bir karar tipi için farklı faktörlerin uygun olmasıdır. Örneğin, baskın bir lider olduğunda, o kişinin kişilik özellikleri, uluslararası ve iç siyasi gelişmelere duyarlılığı ve onun inanç sistemi merkezi bir öneme sahip olacaktır. Bu faktörler birden fazla otonom grubun her bir üyesi için önemli olmasına rağmen, gruplar arasındaki ilişkilerin doğası gibi diğer değişkenler de hesaplama girmektedir.

Genel olarak incelendiğinde, Dış Politika Analizinin çalışma alanı büyük ölçüde devletin bir sosyal kurum olarak iki alanda var olduğunu göstermektedir. Bir taraftan, devlet tarafından sınırları belirlenmiş olan topraklarda bulunan, kurumlardan oluşan (iç) çevrenin onunla ve diğer aktörlerle olan etkileşimleri; öte yandan, diğer tüm devletler ve devlet dışı aktörlerden oluşan (dışsal) çevre ve bunların birbirleriyle olan etkileşimleri. Geleneksel Uluslararası İlişkiler teorileri, devletin her iki ortama da müdahale girişimlerine sürekli olarak dahil olduğunu, yani "iç" ve "dış politika" yürüttüğünü varsaymaktadır. İç politika söz konusu olduğunda, devlet bir eylem rotasına karar verme yoluna girebilir; yani, hem hareket etme yetkisine hem de bunu yapma imkânına sahiptir. Ancak dış politikada bu durum geçerli değildir; sonuçlar birbirine bağlı karar verme sürecinin ürünüdür. Bu bağlamda, dış politika çalışmalarının iki yönü ayırt edicidir. Dış politikanın nasıl formüle edildiği –ki bu iç politikanın şekillendirilme biçimine oldukça benzer - ve dış politikanın farklı olabilen uygulanma şekli. Bu şemalar tümüyle kitle iletişim araçlarının etkisi ile karar alıcıların kişiliklerine, po-

litika üreten kuruluşun kurumsal özelliklerinden, tehdit algılamasıyla ilgili sosyo-psikolojik faktörlere kadar herhangi bir karar vermeye başlamış olabilecek faktörleri kapsamaktadır. Dolayısıyla, dış politika süreci bir karar verme sürecidir. Devletler eylemlerde bulunurlar, çünkü hükümet temsilcileri - karar vericiler - bu eylemleri seçmektedirler. Bu bağlamda, karar verme, dış dünyadan gelen geri bildirimlerin bir sonucu olarak ayarlamaların yapıldığı bir yönlendirme işlemidir. Kararlar, sonucu değiştirmek için yapılan eylemlerle yerine getirilmekte ve daha sonra bu eylemlerin etkilerini değerlendirmek için dünyadaki bilgiler takip edilmektedir. Söz konusu değerlendirmeler, çevredeki diğer bağımsız değişikliklerle ilgili bilgilerle birlikte, bir sonraki karar aşamasına geçmeye yardımcı olmaktadır.

Dış politika analizi çeşitli sebeplerden dolayı yapılabilir. Amaç bazen, olayları analiz etmek ve böylece neler olduğu ve niçin gerçekleştiğine ilişkin sonuçlara ulaşabilmektir. Başka bir deyişle, tanımlama ve açıklama, somut gözlemlere dayandığı için, söz konusu politikayı tanımlamak veya açıklamak için dış politika analizi yapılmaktadır. Dış politika analizi yapılarak pek çok soru cevaplanmaya çalışılmaktadır. Örneğin, herhangi bir mesele ile yapılan ilgili müzakerelerde Türkiye'nin politikaları nelerdir? (tanımlama); Türkiye neden bu politikaları benimsedi? (açıklama); Türkiye yakın gelecekte başka anlaşmalara varabilir mi? (Tahmin); Mevcut anlaşmalar faydalı mı? (değerlendirme); Türkiye gelecekte hangi anlaşmaları yapmalı? (tavsiye). Bu açıklayıcı sorular, dış politika analizinin çeşitli analitik görevleri içerdiğini göstermektedir. Olgularla beraber değerler, günümüzle beraber gelecek ve geçmiş, yanı sıra genel kategorilerle beraber belirli özgül sorunlar da sorunları DPA'nın kapsamına girmektedir. Dış Politika Analizi, cevaplama çalıştığımız sorulara ilişkin olayların ve değerlerin karmaşıklığı ve sayısı nedeniyle daha zor bir hal almaktadır. Diğer yandan, analizlerimizi yapılandırarak karmaşıklıklarla baş etmemize yardımcı olabilecek çok sayıda analitik model bulunmaktadır. Analitik modeller, dış politika hakkında sorular üretmemize ve bunları yanıtlamamıza yardımcı olabilecek genellemelerdir. Söz konusu modeller dış politikayı, tanımlama, açıklama ve tahmin etmede faydalı kavramlar ve ampirik varsayımlar içermekte, ilgili politika değerlendirirken ve tavsiyelerde bulunurken yararlı konseptler ve normatif ilkeleri de kapsamaktadır.

Şekil 1. Karar Verme Şeması

Kaynak: Joshua S. Goldstein and Jon C. Pevehouse, *International Relations Tenth Edition*, New York: Pearson, 2014, 127.

Analitik modeller ile ilgili literatür incelendiğinde, birbirinden farklı modellerin farklı araştırmacılar tarafından kullanıldığı göze çarpmaktadır. Örneğin, Thomas L. Brewer çalışmasında birbirinden farklı 10 farklı analitik model sunarken¹⁰, bazı çalışmalarda da “Yavaş Adımlarla İlerleme Modeli” “Rastgele Yürüme Modeli”, “Şelale Modeli” modeli gibi nicel yöntemlerin uygulandığı görülmektedir. Ancak söz konusu modeller, oldukça teknik bir analiz yapılması gerekliliğini beraberinde getirmektedir.¹¹ Bu sebeple makalede, DPA literatürüne temel oluşturan ve bireylerin başat karar verici olarak yer aldığı “Rasyonel Aktör Modeli”, “Bürokratik Model” ve “Örgütsel Model” lere değinildikten sonra, “Bireysel Karar Alıcı” ne yönelik bir inceleme ortaya koyulacaktır.

2. DIŞ POLİTİKA ANALİZİNDE KARAR VERME MODELLERİ

Daha önce de belirtildiği üzere, Dış Politika Analizi temel olarak ampirik araştırmalarla temellendirilmiş bilimsel bir girişimdir ve bilginin en azından bir bölümünün belirli sınırlar dahilinde genelleştirilebilir ve geçerlilik dahilinde oluşturulmasına odaklanmaktadır.¹² Tarihsel olarak incelendiğinde ise, Uluslararası İlişkiler disiplini içinde Dış Politika Analizi araştırmalarının II. Dünya Savaşı sonrasında belirgin bir alan olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Konuyla ilgili ilk olarak, alanın oluşum aşaması denilebilecek 1950’li ve 1960’lı yıllarda kurucu kuşağın yaptığı çalışmalarla karşılaşılmaktadır. Bu dönemdeki çalışmalar devletlerin birbirleriyle ilişkilerini etkileyen değişkenlerin listesini çıkarmaya çalışan çok düzeyli araştırmalardır. Amaç, dünya siyasetinde etkili olan oyuncuların davranışlarının kaynaklarına gidebilmek ve bu davranışları açıklayabilecek çerçeveler oluşturmak, mümkünse öngöründe bulunmaya elverişli bir bilimsel modelleme kurgulamaktır.¹³

Söz konusu dönemde karşımıza üç klasik çalışma çıkmaktadır. Richard C. Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin’in 1954 yılında kaleme aldığı “Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics” isimli çalışmada karar verme süreci örgütsel bir davranış olarak incelenmektedir.¹⁴ Bu çerçevede, dış politika yapım süreci detaylı bir şekilde araştırılmış ve aktörlerin durumları, iletişim ve bilginin aktarımı ve geri bildirimlerin yeniden ele alınması gibi konular açıklanmıştır. Onlara göre, karar verme süreci, devletin eylemine dayanan olaylar, koşullar ve etkileşim kalıplarının altında yatan “neden” sorularını sorgulamak için gereklidir. Snyder ve meslektaşları davranış açıklamalarının hem çoklu hem de disiplinler arası bir gereklilik olduğunu savunmuşlar ve araştırmacıları ulus devlet düzeyinde analiz yapmaya ve dış politika yapmaya katılan aktörleri vurgulamaya teşvik etmişlerdir. Kısaca belirtmek gerekirse, bu üç araştırmacıya göre devletlerin bir konuda nasıl davrandıklarını anlamak için bakılması gereken yer, karar yapan birimin üyelerinin söz konusu durumu nasıl tanımladıkları sorusudur. Buna göre, karar yapan bi-

10 Bunlar, Comprehensive Rational Decision Making, Incremental Decision Making, Human Behavior, Organizational Behavior, Democratic Politics, Pluralistic and Bureaucratic Politics, Ruling Elitism, International Politics, Transnational Politics, World Systems modelleridir.

11 Detaylı bilgi için: Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, (Bursa: MKM Yayınları, 2013)

12 Valerie M. Hudson and Christopher S. Vore, “Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow”, *Mershon International Studies Review*, Vol. 39, No. 2 (Oct., 1995): 212.

13 Gencer Özcan, “Dış Politika Analizi” Evren Balta (Ed.). *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* içinde, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 330

14 Richard C. Snyder, H. W. Bruck, and Burton Sapin, “Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics”, in Richard C. Snyder, H. W. Bruck, Burton Sapin, Valerie Hudson (eds.), *Foreign Policy Decision-Making (Revisited)*, (NY: Pelgrave MacMillan, 2002): 21-152.

rimin kişisel özellikleri, değerleri ve algılarının yanı sıra, üyelerin kendi aralarındaki ilişkileri, etkileşim içinde buldukları bürokratik yapıların çalışma usullerinin de irdelenmesi gerekmektedir.¹⁵

İkinci çalışma ise, James N. Rosenau'nun 1966'da yazdığı "Pre-theories and Theories of Foreign Policy" isimli çalışmasıdır.¹⁶ Rosenau makalesinde dış politika davranışlarının nedenlerini anlayabilmek için birbirinden farklılaşan çözümleme düzeylerine dikkat çekmiştir. Bunlar, bireysel, yönetim yapısı, toplumsal tip, uluslararası ilişkiler ve küresel sistemdir. Rosenau ayrıca analiz düzeyi olarak devletleri boyutları, demokratik gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyleri bakımından sınıflandırmaktadır. Her bir düzey için de büyük-orta-küçük ya da açık-kapalı gibi ayrımlar yapmaktadır.¹⁷ Rosenau, dış politika modelleri ile ilgili açıklayıcı ve öngörülebilir bir güç sağlayacak farklı ulus devlet türleri olup olmadığını merak etmekteydi. Büyük ilkeler ve gerçekliğin karmaşıklığı arasında arabuluculuk yapan orta büyüklükte bir teorinin geliştirilmesini teşvik etmiştir. O dönemde Rosenau, bu tür orta büyüklükte genellemeleri ortaya çıkarmanın en iyi yolunun toplu istatistiksel araştırma ve doğrulama yoluyla olduğunu ileri sürmekteydi.¹⁸

Harold and Margaret Sprout'un "Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics" isimli çalışması ise söz konusu dönemde karşımıza üçüncü kaynak olarak çıkmaktadır.¹⁹ Harold ve Margaret Sprout, "çevresellendirme" (contextualizing) yoluyla dış politikanın farklı bir şekilde analizini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Onlara göre, psikolojik çevre karar vericiler tarafından operasyonel çevre gibi algılanmakta ve yorumlanmaktadır. Karar vericiler dış politika kararlarını algıladıkları ve yorumladıkları psikolojik çevreye bağlı olarak oluşturmaktadırlar.²⁰ Ancak, operasyonel gerçek ile psikolojik çevre arasında bazı uyumsuzluklar ortaya çıkmakta ve bu da karar vericilerin daha az rasyonel kararlar almasına yol açmaktadır. Bu farklılıkların oluşmasına tarihsel sarsıntılar, siyasal kültür, mevcut bilgiler, danışmanların rolü ve liderlerin tecrübeleri gibi farklı faktörler neden olmaktadır.

Laura Neack ve meslektaşları, 1950'li ve 1960'lı dönemine ait dış politika analizi çalışmalarını "birinci kuşak" olarak adlandırmış ve bu döneme "Karşılaştırmalı Dış Politika Analizi" (KDPA) dönemi demişlerdir. Buna göre söz konusu kuşak, devletlerin dış politika davranışlarına neden olan etkenleri anlayabilmek için bilimsel bir modellemenin yapılabileceğini ileri sürmektedir. Bu nedenle de devletlerin dış politika davranışlarını açıklayabilecek bilimsel bir teori oluşturmak amacıyla ölçümler yaparak nicel veri setleri oluşturmuşlardır. KDPA'ya göre devletler çeşitli kategorilere ayrılarak sınıflandırılabilir ve devletlerin dış politika davranış kalıpları belirli başlıklar altında tanımlanabilir.²¹ Ancak 1960'lı yıllarda bağımsızlıklarını kazanan eski sömürge devletlerin sayısındaki büyük artış, hem uluslararası hem de karşılaştırmalı politikaları yeni yönelimler ve konu-

15 Özcan, 331.

16 James R. Rosenau, "Pre-theories and theories of foreign policy", in *The Study of World Politics Volume 1: theoretical and methodological challenges*, (NY: Routledge, 2006).

17 Rosenau, "Pre-theories and theories of foreign policy", 173-176.

18 Hudson and Vore, "Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow", 213.

19 Harold Sprout and Margaret Sprout, *Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics*, (Princeton University: Center for International Studies, 1956).

20 A.g.e. , 118.

21 Laura Neack, Jeanne A. K. Hey and Patrick J. Haney, *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation*, (New Jersey: Prentice Hall College, 1995), 5-6.

larla zenginleştirmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde söz konusu eski sömürgeler yeni bir uluslararası sistemin oluşmasına neden olmuştur. Uluslararası örgütlerde ortaya çıkan "Üçüncü Dünya" ülkeleri, OPEC vb. kuruluşlara üye ülkelerin değişen konumu dış politika alanında çalışanları gücün askeri ve stratejik boyutlarından farklı kavramlar üzerinde çalışmaya yönlendirmiştir.²² Bu yönelişle, DPA alanında farklı açıklamalar ortaya koyan çalışmalar üretilmeye başlanmıştır.

1970'li ve 1980'li yıllarda yapılan akademik çalışmalar niceliksel ve niteliksel yöntemleri bir arada kullanmışlardır. *Grup karar verme* çalışmaları, dış politika yapım sürecinde grupların yapıları ve karar verme süreçleri üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmalarda, grupların yapısı, küçük gruplardan büyük örgütlere ve bürokratik yapılara kadar değişmektedir.²³ Küçük gruplarda karar vermeye ilişkin olarak Irving L. Janis ve Margaret G. Hermann, gibi akademisyenlerin çalışmaları karşımıza çıkmaktadır. Janis, "Gruothink" isimli çalışmasında, grup üyeleri arasındaki fikir birliği ile kişisel kabullerin korunmasına bağlı olarak grupta oluşan dürtüleri, kararın kalitesinin bozulmasına neden olduğunu belirtmektedir.²⁴ Hermann karar verme gruplarını sayı, liderin rolü, kararın alınmasına ilişkin kurallar ve grup üyelerinin katılımının özerkliği gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak farklı kategorilere ayırarak, her grupta alınacak kararlara ilişkin genel öngörülerde bulunmayı amaçlamaktadır. Hermann'ın modeline göre üç farklı karar biriminden söz edilebilir. Hükümeti istediği doğrultuda yönetebilecek kadar güçlü olan *baskın lider*, karar alma süreçlerine katılabilen tüm bireyleri kapsayan ve üyeleri arasında karşılıklı etkileşimin bulunduğu *tek grup*, ve kararın tek bir grup ya da birey tarafından yapılmadığı, grupların ya da bireylerin gruplar arasındaki görüş ayrılıklarını tek başlarına değiştirebilecek kadar baskın olmadığı çoklu özerk gruplar birimi. Bu çerçevede, farklı karar yapım birimleri için farklı etkenler dikkate alınmalıdır. Örneğin, baskın liderin söz konusu olduğu durumlarda, liderin kişisel özellikleri, içerisinde ya da dışarıda etkin olan siyasal koşullara karşı gösterdiği duyarlılık, kişisel inançlar gibi faktörler dikkate alınmalıdır. Çoklu özerk yapıların söz konusu olduğu bir karar yapım biriminde bireysel özelliklerden ziyade gruplar arasındaki ilişkilerin niteliği daha fazla ön plandadır.²⁵

Aynı dönemde Graham Allison ve Morton Halperin gibi akademisyenler örgütsel ve bürokratik karar verme modelleri üzerinde çalışmışlardır. Allison, "Essence of Decision Making: Explaining the Cuban Missile Crisis" isimli çalışmasında rasyonel aktör, bürokratik ve örgütsel modeller üzerinde durarak, her bir modelin karar verme süreciyle ilgili yöntem ve temel varsayımları üzerinde durmuştur.²⁶ Söz konusu modeller tezin "Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri" bölümünde detaylı olarak incelenecektir. Halperin ise "Bureaucratic Politics and Foreign Policy" adlı çalışmasında bürokratik kurumların işleyişi ve aralarındaki rekabet gibi faktörler üzerine odaklanmaktadır. Söz konusu kitapta, ulusal

22 A.g.e.

23 Efeğil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, 27.

24 Irving L. Janis, "Gruothink" in Harold J. Leavitt, Louis R. Pondy and David M. Boje (eds.),

Readings in Managerial Psychology Third Edition, (Chicago: University of Chicago Press, 1980):432-444.

25 Margaret G. Hermann, "How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework", *International Studies Review*, Vol. 3, No. 2, *Leaders, Groups, and Coalitions: Understanding the People and Processes in Foreign Policymaking* (Summer, 2001): 47-81

26 Graham T. Allison, *Essence of Decision Making: Explaining the Cuban Missile Crisis*, (Buston: Little, Brown and Company, 1971).

güvenlik ve dış politika alanında ABD hükümetinin kararları nasıl aldığı ve uyguladığını anlamaya yönelik bir çalışma yapılmaktadır.²⁷

Lider, küçük grup, karar alma, örgütsel süreç ve bürokratik politika ile psikolojik faktörlerin yanı sıra, 1970'li yıllarda ortaya konulan dış politika analizi çalışmalarında sosyal ortama da odaklanılmıştır. Liderlerin ve karar alıcı elitlerin algılarına yönelik bir araştırma ortaya koysa da, K. J. Holsti'nin ulusal algılar ve ulusların kendilerini uluslararası politika-da tanımlamaları ile ilgili psikolojik ve sosyal ortam incelemeleri söz konusu çalışmaların temel örneklerinden birisini oluşturmuştur. Bu bağlamda, ulusal algı ve rollerin farklı ulusal davranışlara yol açacağı varsayımı ön plana çıkmıştır.²⁸

Bu çalışmaları, kültürün dış politika üzerinde etkisini inceleyen analizler takip etmiştir. Gabriel Almond, Sidney Verba gibi siyaset bilimciler, kültürün algılar, bürokratik işleyiş, çatışma çözümü ve politika yapımı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Robert Dahl da 1973'te yayınladığı "Regimes and Operations" isimli çalışmasında toplumsal baskının dış politika karar ve tercihleri üzerindeki etkisini incelemiştir. 1980'li yılların sonlarındaki bazı çalışmalarda ise oyun teorisi ile dış politika analizi birleştirilerek iç politik dinamikler incelenmiştir. Joe Hagan ise "Domestic Political Explanations in the Analysis of Foreign Policy" isimli çalışmasında iç siyasi dinamikler ve dış politika davranışı arasındaki bağlantıların kapsamlı bir görünümünü sunmuştur.²⁹ 94 ülkeyi inceleyip 38 rejimi karşılaştırarak yürütme ve yasama organlarını analiz eden, siyasi muhalefetin dış politika yapımındaki rolü üzerine odaklanan Hagan'ın analizi, alan araştırmalarının vaka çalışması literatüründe önemli bir yer teşkil etmektedir. Bununla beraber, kamuoyunun dış politikaya etkisi konusunda farklı çalışmalar da ortaya konmuştur. Gabriel Almond ve Walter Limpann kamuoyunun tutarsız ve dağınık olduğu gerekçesiyle dış politika üzerinde etkili olmadığını ileri sürerken, K.J. Holsti, James Rosenau, Sidney Verba gibi yazarlar ideolojik ve rasyonel duruş geliştirebilen kamuoyunun dış politika karar alma sürecini etkileyebileceğini savunmuşlardır.³⁰

Günümüzde yapılan DPA çalışmalarına genel olarak bakıldığında ise, kamuoyunun rolü, grup dinamikleri, bilişsel dinamikler vb. etkenlerden birisine odaklanan araştırmacıların DPA literatüründe çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda daha özgün bir çerçeve sunmak gerekirse ortaya konular çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:³¹

- **Karar Verme Sürecine İlişkin Çalışmalar:** Bu çerçevede, karar vericilerin gelişmeleri tanımlama gayretleri rekabet eden girişimciler arasındaki etkileşim, ikna çabaları, karar vericilerin öğrenmeleri ve karar almaları üzerine yapılan çalışmalardır.
- **Lider Özelliklerine Dayalı Çalışmalar:** Liderin değerlendirme, düşünce şemaları, sinir yapıları ve duyguları gibi faktörler incelenmektedir.

27 Morton H. Halperin, Priscilla A. Clapp and Arnold Kanter, *Bureaucratic Politics and Foreign Policy, Second Edition*, (Washington: Brooking Institution Press, 2006).

28 K. J. Holsti, "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, Vol. 14, No. 3 (Sep., 1970): 233-309.

29 Joe D. Hagan, "Domestic Political Explanations in the Analysis of Foreign Policy", in Laura Neack, Jeanne A. K. Hey and Patrick J. Haney, *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation*, (New Jersey: Prentice Hall College, 1995):117-143.

30 Nurcan Özgür Baklacioğlu, "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi", içinde Faruk Sönmezoğlu ve Özgür Erler Bayır (eds.), *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, (İstanbul: Der Yayınları, 2014), 50-51.

31 Efegil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, 31.

- *Kültür-Kimlik ve Sosyal Gruplara İlişkin Çalışmalar*: Ulusal rolün ve kimliğin inşası, sosyal grupların etkisi ve kültür ile dış politika arasındaki ilişkiler üzerinde durulmaktadır.

Görüldüğü üzere günümüzde DPA ile birbirinden farklı pek çok çalışma olmasına rağmen kullanılan temel varsayım, dış politikanın özünde karar-vericiler olarak adlandırılacak bir grup insan tarafından alınan bir seri karar olduğudur. Bundan hareketle, dış politika davranışlarının dışsal bir uyarıcıya karşılık olarak kendiliklerinden ortaya çıkmadıkları aksine devlet içinde tanımlanabilir ve tanınabilir bir mekanizma tarafından üretildiği sonucuna ulaşılabilir.³² Bu yaklaşımın benimsenmesi, dış politika analizini kişilerin veya daha tipik olarak önceden belirlenmiş bir çerçevede hareket eden ve hangi davranışın seçileceğine karar veren bir grubun davranışlarını açıklama çabasına doğru yönlendirmektedir. Böylece araştırmancın ana hedefi artık, devlet adına karar veren bireylerin davranışları olmaktadır. Bu çerçeveden hareketle, DPA'da karar verme modellerinin incelemenin siyasal karar alma konusunda hangi modellerin geliştirildiğini ve bu çalışma kapsamında hangi modelin uygulanabilir olup olmadığını çeşitli yönleriyle anlayabilmek adına önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu çalışmanın konusu ve yöntemi ile bütünlüğü açısından ise söz konusu bu modellerin bu makalenin kapsamına uygun olmadığı düşünülmektedir. Bu sebeple, ilerleyen bölümlerde DPA literatürüne temel oluşturan ve bireylerin başat karar verici olarak yer aldığı "Rasyonel Aktör Modeli", "Bürokratik Model" ve "Örgütsel Model" lere değinildikten sonra, bu çalışma için "Bireysel Karar Alıcılar" modelinin daha uygun olduğu ele alınacaktır.

2.1. Rasyonel Aktör Modeli

Karar verme sürecini incelemek için "Rasyonel Model" başlangıç noktasını oluşturabilir. Bu yaklaşımda, devlet liderleri tarafından alınan kararlar, devletin kararları olarak görülmektedir. Zira, herhangi bir lider veya tüm liderler, ülkenin uzun vadeli ve kalıcı ulusal çıkarlarıyla uyumlu şekilde hareket etmektedirler. Ulusal çıkarlar değişmediği için, liderlikteki değişiklikler çok az sonuç doğurmaktadır.³³

Rasyonellik, sadece karar vericiler olarak insanların sınırlamaları ile değil, birden fazla başka aktörün bulunduğu ve hareket ettiği çevre tarafından da sınırlandırılmıştır. Bu hususta karar vericinin diğer aktörlerin neler yapabileceğini nasıl tahmin ettiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Rasyonel aktör modelinin bu gerçekçi temeli, karar vericilere odaklanmalarına yardımcı olan çevre ve diğer aktörler hakkında varsayımlar içermektedir. Buna göre tüm devletler, alternatif eylem usulleri hakkında fayda-maliyet hesaplamaları yapan üniter aktörlerdir. Bu şekilde hesaplamalar yapan tüm devletler, iktidarın edinilmesi ve kullanılması yoluyla çıkarlarını geliştirmek ve güvence altına almak için motive edilmektedirler.³⁴ Devlet veya devlet adına hareket eden resmi kurumlar, tek sesle konuşan aynı bakış açısına sahip, aynı hedefleri gözetten bir bütündür. Karar vericiler, hedefleri belirler, göreceli önemlerini değerlendirir, olası her eylem yolunun maliyetlerini ve yararlarını hesaplar ve daha sonra en fazla faydası ve en düşük maliyeti olanı seçerler. Ancak seçim, çeşitli eylemlerin maliyetleri ve faydaları hakkındaki belirsizlik nedeniyle karmaşık olabilir. Bu gibi durumlarda, karar vericiler tüm olasılıkları bir eylemin

32 Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", 96.

33 Laura Neack, *The New Foreign Policy: U.S. and Comparative Foreign Policy in the 21st Century*, (Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. , 2008), 33.

34 A.g.e. , 34.

olasi sonuçlarına eklemelidir.³⁵ Rasyonalite varsayımı, devlet ya da hükümet adına karar verme yetkisine sahip olanların kendilerini amaçlara ulaştıracak en iyi seçeneği belirlerken gereken bütün bilgilere sahip olduklarını, bütün seçenekleri göz önünde bulundurdularını ve sonunda da en iyi karara en iyi karara ulaştıklarını varsaymaktadır.³⁶

Diğer yandan, rasyonel davranışın varsayımları üzerine yapılan araştırmalar sürdükçe, zaman içerisinde bu varsayımların bazı ciddi eksiklerin olduğu ve karar vericilerin en azından rasyonel aktör modelinin tanımlandığı biçimde rasyonel davranmadıkları ortaya çıkmıştır. Öncelikle, karar verme sürecinde karar vericinin gerekli bütün bilgilere ulaşması ve tüm seçenekleri göz önünde bulundurmasının imkansızlığı önem arz etmektedir. Çünkü buna, ne zaman ne de kaynaklar yetebilir. Dolayısıyla, rasyonel aktör modeli karar vericilerin kararlarını vermek için, diğer tüm olası seçenekler arasında amaçlarını azami seviyede gerçekleştirecek en iyi seçeneği bulmaya çalışmadıklarını, ancak amaçlarının gerçekleşmesi ve çıkarlarının karşılanması açısından yeterli gördükleri ilk seçenekle karşılaştıklarında, kararlarını bu seçenek üzerinden vererek yetindikleri vurgulanarak eleştirilmeye başlanmış ve bu durum “sınırlı rasyonalite” olarak kavramsallaştırılmıştır.³⁷

Bununla beraber, yanlış algılama, duygusal yanlılıklar ve bilişsel önyargılar gibi psikolojik süreçler bir karar verirken maliyetlerin ve faydaların rasyonel değerlendirilmesine etkiye bulunurlar. Rasyonel karar verme modelinde psikolojik gerçekleri barındırmak için iki özel değişiklik yapılmıştır.³⁸

İlk olarak, “sınırlı rasyonalite modeli”, bilgiyi arama ve işleme maliyetlerini dikkate almaktadır. Hiç kimse karar verirken mümkün olan her türlü eylem planını düşünmez. En iyi duruma getirme veya en iyi seçeneği seçmek yerine, insanlar genellikle, bazı minimum ölçütleri karşılayan «yeterince iyi» bir seçenek bulana kadar sorun üzerinde çalışırlar. Buna tatminkarlık veya tatmin edici bir çözüm bulma denir. Dikkat gerektiren krizlerle sürekli kuşatılmış üst düzey karar vericiler tarafından karşılaşılan zaman kısıtlamaları, genellikle bir duruma çok iyi yanıt bulmalarını engellemektedir.

İkinci olarak, “olasılık (prospect) teorisi”, risk veya belirsizlik altında yapılan kararlara alternatif bir açıklama getirmektedir. Bu teoriye göre, karar vericiler iki aşamadan geçmektedirler. “Düzenleme aşamasında”, mevcut seçenekleri ve çeşitli seçeneklerin olasılıklarını belirtirler. Daha sonra, “değerlendirme aşamasında” seçenekleri değerlendirip birini seçerler. Olasılık teorisi, değerlendirmelerin genellikle halihazırdaki durum ya da geçmiş veya beklenen bazı durumlar gibi bir referans noktası ile karşılaştırarak yapılmasını öngörür. Karar verici, bu referans noktasından daha iyi sonuç alıp verip vermeyeceğini sorar, ancak sonuçlara verilen değer, referans noktasından ne kadar uzakta olduğuna bağlıdır.

Görüldüğü üzere, yalnızca bireylerin hedefleri birbirlerinden farklı değildir; aynı zaman-

35 Goldstein and Pevehouse, 127.

36 Ayrıntılı bilgi için: Sidney Verba, “Assumptions of Rationality and Non Rationality in Models of the International System” içinde J. Rosenau (ed.) *The International Politics and Foreign Policy* (NY: The Free Press, 1969): 217-231.

37 M. Fatih Tayfur, “Dış Politika”, içinde (ed. Atilla Eralp) *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 84-85.

38 Goldstein and Pevehouse, 131.

da karar vericiler doğru bilgileri alma, doğru model modelleri oluşturma ve kendi hedeflerini daha ileri götüren kararlara ulaşmada bir dizi engelle karşı karşıya kalmaktadır. Rasyonel model yalnızca en uygun koşullar altında oluşturulan bir basitleştirme olarak görüldüğü için eleştirilmekte; bu sebeple karar vermeyi etkileyen bireysel psikolojik süreçlerin etkisi de sürece dahil edilmektedir.³⁹

2.2. Örgütsel Model

Rasyonel karar verme modeline bir alternatif, “örgütsel süreç” modelidir. Bu modelde, dış politika karar vericiler genellikle hedefleri ve alternatif eylemleri belirlemek için harcanacak yoğun emek sürecini standartlaştırılmış tepkiler veya standart işletim usulleri ile ilgili çoğu karara dayanarak atlamaktadırlar. Buna göre, her örgüt kendi kurumsal özelliklerinden kaynaklanan “standart davranış ilkeleri” geliştirmektedir ve örgütsel kararlar da bir prosedür ve teamüller dizisi sonucunda ortaya çıkmaktadırlar.⁴⁰ Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı her gün dünyanın dört bir yanındaki büyükelçiliklerinden binlerce rapor almakta ve bu elçiliklere binlerce talimat ya da yanıt göndermektedir. Bu süreçlerin çoğu üst düzey karar vericiler tarafından görülmemektedir. Bunun yerine kararlar, genel ilkeleri uygulayan ya da en az tartışmalı ve en standartlaştırılmış kararı vermeye çalışan alt düzey karar mercileri tarafından alınmaktadırlar.

Bu çerçevede, öncelikle dış politika kararının verilmesinde kurumsal yetki ve sorumluluklar önem arz etmektedir. Bir dış politika meselesinde, hangi bakanlığın, hangi kurumun ya da birimin dış politika mekanizmasını çalıştırmaya başlayacağı ve bundan sonra mekanizmanın nasıl çalışacağı çoğu zaman yasalar ve yönetmeliklerle belirlenmiştir. Karar sürecinde ve uygulamada alınacak ve oynanacak roller, yani yetki ve sorumluluk paylaşımları önceden belirlidir. Bununla beraber, farklı kurum ve örgütlerin yetki ve sorumluluk alanlarının örtüşmesi durumunda, kurumsal yetki kavgalarının, karar mekanizmalarının ve süreçlerinin işleyişini ve uygulamayı ciddi ölçüde tehdit etme potansiyeline sahip olması dikkat edilmesi gereken bir husustur.⁴¹

Örgütsel model yaklaşımı, dış politika kararları alınırken kurumsal süreçleri içerisinde görülen bazı karar biçimlerine de dikkat çekmektedir. Örneğin, “artımlı (incremental) karar alma” karar biçimine göre, karar vericiler çoğunlukla radikal kararlar almamakta ve kararlarını daha önce verilmiş kararlar üzerine inşa etmektedirler. Diğer bir ifadeyle, karar vericiler karşılaştıkları bir duruma yönelik olarak yeni politikalar üretmekten çok, o konuda verilmiş kararlar üzerinde küçük değişiklikler yaparak karar alma eğilimi içerisindedirler.⁴²

Örgütsel siyaset modelindeki diğer bir kilit dinamik, “standart çalışma usulleri” (standart operating procedures) dır. Buna göre, çoğu karar aslında mekanik bir şekilde verilmektedir. Kurum ve örgütlerin karar vericilere karşılaştıkları olası meselelerle her aşamada nasıl uğraşacakları ve ne yapacakları ile ilgili yol gösteren yazılı ve yazısız yöntem ve ku-

39 A.g.e. , 132.

40 Alex Mintz and Karl DeRouen, *Understanding Foreign Policy Decision Making*, (NY: Cambridge University Press, 2010), 71.

41 Tayfur, “Dış Politika”, içinde (ed. Atilla Eralp) *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, 85.

42 Ayrıntılı bilgi için: Charles E. Lindblom, “The Science of “Muddling Through”, *Public Administration Review*, Vol. 19, No. 2 (Spring, 1959): 79-88

rallar bulunmaktadır. İlgili durumlarda, bu yöntem ve kurallar o anda karar verici tarafından uygulamaya konmaktadır. Bu nedenle birçok durumda karar vericiler dış politika karar alma sürecinde söz konusu standart kurallara bakarak davranışta bulunmaktadır.⁴³

2.3. Bürokratik Model:

Rasyonel modele alternatif bir seçenek de, dış politika kararlarının, farklı menfaatleri olan çeşitli devlet kurumları arasındaki pazarlık sürecinden kaynaklandığı “bürokratik politika” modelidir. Bürokratik kurum modeline göre, dış politika kararları devlet kurumlarının –karışık- çıkarlarını yansıtmaktadır.⁴⁴ Söz konusu model, rasyonel aktör modelin aksine, karar verici olan devletin bütüncül olduğu görüşünü reddetmektedir. Bu modele göre, karar vericiler devlet adına hareket eden bürokratik birimlerdir ve her bir bürokratik birim kendi kurumsal çıkarlarını düşünerek ve kendi görüşlerini sonuca hakim olmasını arzu ederek hareket etmektedir. Ancak, alınan kararlar rasyonel aktör modelinde olduğu gibi en iyi seçenek değil, herkesin bir şekilde uzlaşma sağladığı optimal seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵

Öncülüğünü G. Allison ve M. Halper’in yaptığı bürokratik siyaset modeline göre, dış politikada siyasi kararlar veya tercihler çeşitli devlet ve hükümet kurumları ve bu kurumların üst düzey bürokratları ve yöneticileri arasındaki pazarlıkları sonucu belirlenmektedir.⁴⁶ Farklı devlet ve hükümet kurumlarının bürokratik ve siyasi sorumluluk taşıyan temsilcileri herhangi bir dış politika kararı oluşturulması süreci esnasında mümkün olduğu kadar kendi kurumunun o mesele ile ilgili görüşlerini devletin ve hükümetin siyasi kararı haline getirme çabası içine girmektedirler. Bürokratik siyaset karar alma süreci olarak tanımlanan bu süreç, sürece katılan bürokratların üzerine çalışılan stratejik dış politika kararına yönelik olarak kendileri ya da kendi kurumlarınca hazırlanan siyasetin, diğer kurumlar tarafından hazırlanmış alternatif siyasetlerin önüne geçerek alınacak kararda belirleyici olmasını sağlamaya çalışması biçiminde gelişmektedir. Bu süreç, hem üst düzey bürokratlar ve siyaset yapıcılar hem de dış politika kurumları arasında devamlı bir rekabet ortamı içerisinde geçmektedir. Dolayısıyla, kurumlar ve kişiler arası yanlış bilgilendirme, bilgi saklama, bilgi akışını çarpıtma, kişisel kıskançlıklar ve engellemeler bürokratik siyaset ortamında karar vermenin en çarpıcı özellikleridir.⁴⁷

2.4. Bireysel Karar Alıcılar:

Yukarıdaki modellerin, DPA’da karar alma sürecinin önemli yönlerine dikkat çektiği açık olmakla beraber, söz konusu modellere yönelik yapılan bazı eleştiriler bulunmaktadır. Öncelikle örgütsel model, tepeden uygulanabilecek bir siyasal liderliğe çok az bir etki

43 Alex Mintz and Karl DeRouen, *Understanding Foreign Policy Decision Making*, (NY: Cambridge University Press, 2010), 73.

44 Joshua S. Goldstein and Jon C. Pevehouse, *International Relations Tenth Edition*, (Newyork: Pearson, 2014), 128.

45 Efeğil, 79.

46 Graham T. Allison, *Essence of Decision Making*, (Mass.: Little Brown, 1971).; Morton H. Halperin, Priscilla A. Clapp and Arnold Kanter, *Bureaucratic Politics and Foreign Policy Second Edition*, (Washington: Brooking Institution Press, 2006).

47 Graham T. Allison and Morton H. Halperin, “Bureaucratic Politics: A Paradigm and Some Policy Implications”, *World Politics, Vol. 24, Supplement: Theory and Policy in International Relations* (Spring, 1972): 40-79.

alanı tanımaktadır. Örneğin, bütün kararların örgütsel baskı ve algılarla şekillendiğini varsaymak George W. Bush'un "teröre karşı savaş" başlatma veya Hitler'in Almanya'nın Polonya'yı işgal kararları üzerindeki kişisel rollerinin görmezden gelinmesi sorununa yol açmaktadır. İkinci olarak, bürokratik siyaset modelinde ileri sürüldüğü gibi, siyasal aktörlerin kendi konumları ve içinde çalıştıkları kurumların çıkarları temelinde görüşler benimsediklerini ileri sürmek, kişisel yakınlık ve bireysel amaçları tamamen edilmesi sorununa yola açmaktadır.⁴⁸

Bunun yanında, rasyonel aktör modelleri yukarıda değinildiği üzere bir aktörden diğeri ne çıkarların aynı olduğunu varsaymaktadır. Böyle olsaydı, bireyler, tarihsel süreç içinde birbirlerinin yerine hiçbir değişiklik yapılmadan geçebilirlerdi. Ayrıca devletler de birbirlerine benzer şekilde davranırlardı. Bu durumda, devlet davranışları arasındaki farklılıklar ulusal çıkarların doğası olarak değil, farklı kaynaklar ve coğrafyanın bir sonucu olarak yansıyacaktı. Bu fazla basitleştirmenin aksine, bireysel karar alıcıların rolüne vurgu yapan karar alma modelleri ise en basit olarak, bireysel kararların karar vericinin değer ve inançlarını yansıttığını belirtmektedir. Buna göre, bireysel karar vericiler sadece farklı değerlere ve inançlara sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda kişisel deneyimleri, entelektüel yetenekleri ve karar verme konusunda kişisel stilleri bağlamında farklı kişiliklere sahiptir. Bazı Uluslararası İlişkiler akademisyenleri, kişiliğin karar vermeyi nasıl etkilediğini anlamak için bireysel psikoloji konusunda araştırma yapmaktadırlar. Psikanalistik yaklaşımlar, kişiliklerin çocukluk deneyimlerinin bilinçaltı etkilerini yansıttığını kabul etmektedirler.

Hedeflerdeki veya karar verme süreçlerindeki bireysel belirsizliklerin ötesinde, bireysel karar verme, rasyonel modelden en az üç sistematik yolla ayrılmaktadır. İlk olarak, karar vericiler, seçimlerindeki muhtemel sonuçlarla ilgili bilgileri derledikleri zaman yanlış algılamalara ve seçici algılara (yalnızca bazı bilgi türlerini alarak) maruz kalabilirler. Karar verme süreçleri, kararın dayandığı bilgileri azaltmalı ve filtrelemelidir; ancak bu tür filtrelemelerin çoğunlukla önyargılı olması sorun teşkil etmektedir. Bilgi ekranları, insanların çevrelerindeki bilgileri girdiği bilinçaltı filtrelerdir. Çoğu zaman beklentilerini karşılamayan herhangi bir bilgiyi görmezden gelirler. Bununla beraber, karar verme sürecinde bir kişiden diğeri geçtiği için bilgiler de ayrıştırılır. Yanlış algılamalar, alt düzey yetkililerin politika uygulamalarını ve üst düzey yetkililerin düzenlemelerini etkileyebilir.

İkinci olarak, bireysel fayda-maliyet hesaplamalarının rasyonelitesi, karar vericilerinin eylemlerinin sonuçlarını düşünürken hissettikleri duygularla, diğer bir ifade ile *duygusal önyargı* (affective bias) olarak adlandırılan bir etki ile zayıf düşmektedir. Karar verme süreci, bir kararın yönlendirildiği kişi veya devlet hakkında güçlü duygular tarafından etkilenebilmektedir. Duygusal önyargılar, bilgi taramasına da katkıda bulunur, zira beğenilmeyen insanlar hakkında olumlu bilgiler veya sevilen insanlar hakkında olumsuz bilgiler elenmektedir.

Üçüncü olarak, "bilişsel önyargılar" duygusal hislere değil, insan beyninin seçim yapma sınırlamalarına dayalı rasyonel hesaplamaların sistematik çarpıtmalarıdır. Bu çarpıtmaların en önemlileri, bilişsel denge üretme girişimi veya bilişsel uyumsuzluğu azaltma girişimidir. Bu terimler, insanların mantıksal olarak tutarlı olan dünyanın zihinsel modellerini korumaya çalışmak zorunda kaldıkları eğilimleri ifade etmektedir.⁴⁹ Bu, nükleer kaza

48 Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, (Ankara: Adres Yayınları, 2011), 172.

49 Goldstein and Pevehouse, 129-130.

veya terör saldırısı gibi felaket olaylarını düşünmek için tehlikeli bir yol olabilir. Bilişsel denge, genellikle, karar vericileri bir düşmanın katılmış bir görüntüsünü korumaya ve tüm düşmanın eylemlerini olumsuz bir şekilde yorumlamaya yönelmektedir. Çünkü kötü bir insanın iyi şeyler yaptığı fikri bilişsel uyumsuzluk yaratmaktadır. “Ayna görüntüsü” (mirror image), birbirlerine çok benzer düşman görüntüleri tutan bir çatışmada iki tarafı ifade etmektedir. (Biz savunmacıyız, onlar saldırgan vb.) Bununla beraber, bir karar verici, kendi duygularının başka bir aktör üzerine psikolojik olarak yansımaları da deneyimleyebilir. Örneğin, (varsayımsal olarak) bir ülkenin lideri rakip ülke üzerinde nükleer üstünlük elde etmek istiyorsa, ancak bu hedefin onların barışçıl ve savunmacı oldukları imajıyla tutarsız olduğunu tespit ettiyse, bu durumdaki bilişsel uyumsuzluk diğer ülkenin nükleer üstünlük kazanmaya çalıştığına inanarak çözülebilir.⁵⁰

Bilişsel denge ile ilgili bir diğer bilişsel önyargı biçimi de bir karar hakkında düşünmek için tarihi analogilerin kullanılmasıdır. Benzetmenin uygun olup olmadığına bağlı olarak, bu yöntem oldukça yararlı ya da oldukça yanıltıcı olabilir. Her tarihsel durum bir şekilde benzersiz olduğu için, bir karar verenin bir benzetme üzerine oturtması veya bir kararı kısa yol olarak kullanması durumunda, maliyetlerin ve faydaların mantıklı hesaplanması tam olarak gerçekleşmeyebilir. Karar vericiler, geçmişte çalışan bir çözümün, durumların gerçekte ne kadar benzediğini tam olarak incelemeyen tekrar çalışacağını varsayarlar.⁵¹ 1980’li yıllardan itibaren, bilişsel yaklaşımların dış politikanın incelenmesindeki daha da genişletmeye yönelik bir dizi çalışma yapılmıştır. Örneğin, Deborah Welch Larson’un “Origins of Containment: A Psychological Explanation” (1985) isimli çalışması Soğuk Savaşın kökenlerini açıklamak için bilişsel sosyal psikolojiyi kullanmaktadır. Larson, 1944-1947 yılları arasında ABD’nin büyük politika yapımcılarının, W. Averell Harriman, Harry S. Truman, Dean Acheson, Sovyetler Birliği’ne olan inancında beş farklı teori ile açıklanan değişiklikleri açıklamıştır. Bunlar: Hovland’ın tutum değişikliği yaklaşımı (ikna edici iletişim içerir), bilişsel uyumsuzluk teorisi (klasik bilişsel tutarlılık yaklaşımı), atf teorisi, kendini algılama teorisi (bireysel inançların kişinin davranışını gözlemlemekten türetildiği benzersiz argümanlar yapar) ve şema teorisi. Arşivlerin analizi yoluyla Larson, Acheson’ın aksine Harriman, Truman ve Byrnes’in tutarlı, yapılandırılmış inanç sistemlerine sahip olmadığı sonucuna varmış, bunun yerine tutarsız ve çelişkili inançları neticesinde, Sovyetler Birliği’nin düşman görüntüsü kendileri vasıtasıyla gelişmesine neden olduğunu belirtmiştir. Bir diğer bilişsel çalışma, Richard Hermann’ın “Perceptions and Behavior in Soviet Foreign Policy” (1985) isimli çalışmasıdır. Bu çalışma, Sovyet dış politikasını daha iyi anlayabilmek için “bir ulus liderinin algı ve isteklerini ortaya çıkarma sorununa değinmiştir. Herrmann, politika yapımcıların rakip ülkelere dair sahip oldukları algılamaların ve bunun dış politika davranışı üzerindeki olası etkilerini ortaya koyan bir çerçeve geliştirmiştir. Savunma amaçlı bir dış politika düzenini üreten “düşman” imajı; Yayılmacı bir dış politika kalıbı üreten “dejenere” imajı; Emperyalist bir dış politika kalıbı üreten “çocuk” imajı. Herrmann, Sovyetlere ilişkin konuşmaların, kamuoyuna açıklamalarının ve dış politika davranışlarının incelenmesine dayanarak 1967’de ABD’nin Sovyet imajının klasik düşman stereotipine benzediğini, 1972’de daha belirsiz bir düşman

50 Jerel A. Rosati, “A Cognitive Approach to the Study of Foreign Policy”, in Neack and others (eds.), *Foreign Policy Analysis Continuity and Change in Its Second Generation*, (New Jersey: Prentice-Hall, 1995), 55.

51 Goldstein and Jon C. Pevehouse, 129-130.

imajına geri döndüğünü, 1979'da ise 1967'ye nazaran daha az olmaklar beraber tekrar yoğunlaştığını belirtmiştir. DPA'da bir diğer önemli bilişsel çalışma Jerel Rosati'nin "The Carter Administration's Quest for Global Community: Beliefs and Their Impact on Behavior", (1987) isimli çalışmasıdır. Özellikle Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski gibi üst düzey yetkililer arasındaki siyasi tartışmalara ilişkin raporları ve Başkan Jimmy Carter'ın 1970'lerin sonlarındaki dış politika görüşlerinin çelişkili yorumlarıyla Rosati, ABD dış politika anlayışını geliştirmek için sosyal ve bilişsel psikoloji anlayışlarından bazılarını uygulamak için Carter yönetimini mükemmel bir vaka çalışması olarak görmüştür. Carter, Vance ve Brzezinski'nin dört yıllık görev süreleri boyunca yaptıkları kamuya açık bildirimleri içerik analizini kullanan Rosati, Carter yönetiminin 1977'de ilk başta politika yapıcılar tarafından paylaşılan iyimser bir dünya görüşüne sahip olduğunu belirtmiştir. 1978'de Brzezinski'nin Sovyetler Birliği imajının sertleşmesinden sonra bireysel farklılıklar ortaya çıktığını, 1979'da yönetimin imajının Carter'ın Vance'in iyimserliği ile Brzezinski'nin giderek artan kötümserliği arasında dolaşmaya başladığı, 1980 yılı başında ise Sovyet iktidarına ilişkin kötümser bir imge üzerine kurulu yeni bir fikir birliğinin ortaya çıktığı belirtilmiştir.⁵² Bu çalışmaların büyük kısmı, mevcut bilgileri sentezlemeyi ve dış politika çalışmalarında daha eklettik olmayı vurgulamış ve uluslararası ilişkiler disiplinindeki artan çeşitliliği yansıtmıştır.

Tüm bu bilişsel süreçlerin dışında, bireysel karar alıcı modellerindeki temel soru, farklı karar vericilerin kişisel özelliklerinin bir ülkenin dış politikasında farklılık meydana getirip getirmeyeceğidir. Buna göre, kişiler ve dış politika arasındaki ilişkiyi analiz etmek için atılacak ilk adım, üst düzey karar vericilerin veya liderlerin kişisel özelliklerine bakmaktır. Özellikle liderlerin, sahip oldukları kişilik özellikleri dış politika kararlarının anlaşılmasında önemli bir değişken haline gelebilirler. Belirli karakter özellikleri, bireylerin belirli şekillerde davranmasına yol açabilir. Örneğin, herhangi bir durumla karşı karşıya geldiklerinde, otoriter kişilikli liderler, demokratik kişilikli liderlerden daha farklı davranmaktadırlar. Bu yüzden bir liderin kişiliği, yani otoriter veya demokratik, açık fikirli veya dar görüşlü ya da kolay heyecanlanan ya da sakin birisi olması o lider tarafından alınan dış politika kararlarının içeriğini etkilemektedir.⁵³

Bununla beraber, liderlerin kararları üzerinde etkili olan kişisel tatmin veya kendini gerçekleştirme (self-actualization) gibi güdüler ve çabalar dış politika kararlarında bir unsur olarak ortaya çıkabilir. Karar vericilerin önemli bir kişilik özelliği de onun siyaset üretme becerileriyle ilişkilidir. Kişinin sahip olduğu entelektüel ve zihinsel kapasite, eldeki bilgiyi kullanma, analiz etme ve bunu somut politikalara dönüştürme yetenekleri de dış politika kararlarının içeriği ve kalitesini etkileyen unsurlardır.⁵⁴

Karar vericilerin algılamalarının dış politika kararları üzerindeki etkisi de diğer önemli noktadır. Bireyin davranışlarının ve eylemlerinin, kendi ortamını nasıl tanımladığı ile bağlantılı olduğu göz önüne alındığında, dış politikada liderlerin veya üst düzey dış politika

52 Detaylı bilgi için: D. W. Larson, *Origins of Containment: A Psychological Explanation Psychological Explanation*, (Princeton: Princeton University Press, 1989); Richard Herrmann, *Perceptions and Behavior in Soviet Foreign Policy*, (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1985); J. A. Rosati, *The Carter Administration's Quest for Global Community: Beliefs and Their Impact on Behavior*, (Columbia: University of South Carolina Press, 1987)

53 Tayfur, "Dış Politika, 85.

54 Tayfur, 86.

elitlerinin kişisel algılamalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Farklı bireyler, aynı ortam içerisinde meydana gelen olaylardan değişik anlamlar çıkarabilir, onları farklı şekillerde nitelendirir, farklı biçimde davranabilirler. Eğer, liderler bir devletin dış politikasında farklılık meydana getiriyorsa bu durum onun dünyayı nasıl gördüğünden veya bulunduğu ortamı nasıl algıladığından kaynaklanmaktadır. Bu nedenler, karar verici birey ile dış politika arasındaki ilişkiyi inceleyenler, karar vericilerin imgeleri, algılamaları, inançları ve değerleri üzerinde odaklanmak durumunda kalabilirler. Diğer bir ifadeyle, böyle bir çalışmada araştırmacı, dış politikada yapılan bir tercihi ya da bir davranışı, bir devletin gücü, iç koşulları ve uluslararası sistemdeki konumu ile değil, ancak bütün bu faktörlerin karar verici tarafından nasıl algılandığını göstererek açıklamak durumunda kalabilir.⁵⁵

Radikal teorisyenler, feministler ve inşacılar dış politikanın formüle edilmesinde bireysel inanışların oynadığı rolü kendi açılarından vurgulamışlardır. Radikal teorisyenler, hem devlet hem de uluslararası örgütlerde, üst düzey politika yapımcıların, hakim ekonomik ve sosyal grupların çıkarları doğrultusundaki ideolojik önyargılardan etkilendiğini ileri sürme eğilimindedirler. Feministler, ataerkil düşünce değerlerin siyasetin birleştirici unsuru olmasını, politika yapımcı arasındaki erkek hakimiyetinin güvence altına aldığına savunmaktadırlar. İnşacılar, dış politika yapım sürecini nesnel olduğu varsayılan gerçeklerden ziyade, fikirler ve kimlikler tarafından şekillendirilen özneler arası bir dünya olarak görmektedir. Dolayısıyla dış politikayı yönlendiren çıkarlar, uluslararası sistemin sistemik baskılarından veya devletin doğasından kaynaklanmaz, ulusal veya uluslararası düzeydeki düşünsel süreçlerle şekillenmektedir.⁵⁶

Bununla beraber yukarıda belirtilen teknik ve özelliklere alternatif veya ilave olarak, söylem analizi, dünya liderlerinin özelliklerini, motivasyonlarını ve kişisel özelliklerini analiz etmek için ölçüt olarak alınmaktadır. Kişiliğin yapısı, kişinin sözel veya yazılı olarak söylediği şeyleri içermeli, bunlarla kişilik arasında bir miktar ilişki olmalıdır. Bu, bir yöntem olarak söylem analizinin temel aldığı birincil varsayımdır. Bununla birlikte, bu varsayımın her zaman geçerli olmadığına inanmak için önemli nedenler vardır. Politikacılar bazen ulusal güvenlik gibi sebeplerden dolayı yalan söylemektedirler. Politikacıların kamuoyuna söylediği şeylerin çoğu başkaları tarafından yazılmaktadır. Bir politikacı farklı kitleler için farklı şeyler söyleyebilir. Söylem analizini kullanan araştırmacılar, bu rahatsız edici etkenlerin bir kaç yoldan üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. Birincisi, spontan canlı röportajlar metnin en çok tercih edilen kaynağıdır. İkincisi, günlükler, mektuplar ve teyp kayıtları çok faydalıdır. Son olarak, söylem analizinin doğru bir sonucunu elde etmek için farklı zaman dilimlerini, kitleleri ve konuları kapsayan geniş bir metin elde etmek önemlidir.⁵⁷

Söylem analizi sosyal bilimler alanında birçok akademisyen tarafından kullanılmış olsa da, Dış Politika Analizi'ne olan katkılarını anlamaya yönelik en iyi yollarından biri, Margeret G. Hermann'ın çalışmasını incelemektir. Hermann'a göre, liderlerin söylediklerinin içeriğini analiz ederek, bu bireylerin kamuya sergilediği imgeler hakkında bir şeyler öğre-

55 Tayfur, 86.

56 Heywood, 173-174.

57 Valerie M. Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*, (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2007), 56-57.

nebiliriz.⁵⁸ Hermann çalışmasında, operasyonel kod çerçevesini içerik analizi yöntemiyle bir arada kullanarak, liderlerin inanç ve motivasyonlarını, karar alma tarzlarını ve kişilerarası iletişim tarzlarını karşılaştırmıştır. Elde ettiği bilgileri kullanarak liderlerin kişilik özelliklerine ilişkin genel bir çerçeveye ortaya koymuştur.

Hermann'a göre liderler genellikle iki tür konuşma yapmaktadır. Bunlardan ilki, danışmanları veya birlikte çalıştıkları diğer kişiler tarafından hazırlanan konuşmalar; diğeri ise daha önceden yapılmış bir hazırlığa dayanmayan spontane konuşmalardır. Söz konusu ikinci grup konuşmalar, liderlerin içsel dürtü ve eğilimlerini yansıtmaları açısından önem teşkil etmektedir. Zira spontane konuşmalarda liderler söyledikleri üzerinde daha az kontrol sahibidir ve kendilerini oldukları gibi ifade etmektedirler.⁵⁹

Hermann'ın Liderlik Profili Analizinde, yedi farklı kişilik değişkeni kullanılmıştır. Her bir kişilik değişkenini simgeleyen göstergeler belirlenerek hepsi için birer kod kitabı oluşturulmaktadır. Söz konusu kişilik değişkenleri ve her bir kişilik değişkenini simgeleyen göstergelerin belirlenmesinde kullanılan kriterler şunlardır: 1- Liderin olaylar ve gelişmeler üzerinde etki ya da kontrol sahibi olabileceğine ilişkin inancı. 2- Liderin güç ve etki sahibi olmaya yönelik istek ya da beklentisi. 3- Liderin Bilişsel Kapasitesi (liderin çevresindeki kişi ve olayları algılama ve değerlendirmekteki beceri düzeyi). 4-Özgüven. 5-Liderin çalışmalarında başarı odaklı mı yoksa kendi içinde bulunduğu grubun (siyasi parti, ülke, vb.) bütünlüğünü koruyarak çevresindeki kişilerin düşünce ve hassasiyetlerini dikkate alarak ilişki odaklı mı olduğu. 6- Liderin başkalarına (siyasi rakipler, diğer ülkeler, vb.) karşı ne kadar güvensiz ve şüpheli olduğu 7- Liderin sahip olduğu iç-grup önyargısı.⁶⁰ Bu yedi farklı kişilik değişkenine ilişkin sonuçlar elde edildikten sonra, bu sonuçların "Siyasi Engellerle Başa Çıkma", "Bilgiye Açıklık" ve "Motivasyon" açısından ne anlama geldiği, dolayısıyla liderlik profilinin belirlenmesinde nasıl kullanıldığı ortaya konulmaktadır.

Görüldüğü üzere, Dış Politika Analizinde bireysel karar alıcılara odaklanan çalışmalar genelde liderlerin inançlarının ve dünya hakkındaki temel varsayımlarının dış politika seçimlerini nasıl etkilediğini açıklamakla ilgilidir. Örneğin, bir lider çatışmanın uluslararası ilişkilerin kaçınılmaz bir özelliği olduğuna inanıyor mu? Liderin gözünden bakıldığında bir ulusun temel çıkarları nasıl tanımlanmaktadır? Bu çıkarlar, dış politika faaliyetleri ile nasıl ilişkilidir ve en iyi şekilde nasıl güvence altına alınmaktadır? Lider, liderlerin etkinliklere ne kadar çok kontrolü elinde bulundurduğuna inanıyor? Bir lider gelişmelerin kontrolünü sağlayabilmek için ne kadar gayret sarf etmektedir? Diğer bir ifadeyle, liderler çevrelerindeki dünyayı kendi nasıl kurgulamakta ve bu onların dış politika uygulamaları için ne anlama gelmektedir? Tüm bu sorular liderlerin veya bireysel karar alıcıların bir dış politika kararını almasında etkili olan faktörlerdir.

Tüm bu hususlarda anlaşılacağı üzere, bireysel karar alıcılara odaklanan DPA çalışmalarında birbirinden farklı pek çok açıklama ve yöntemden faydalanılmaktadır. Sonuç olarak ortaya konulan soru ise Dış politikanın en iyi açıklamasının hangi model ile yapılabileceğidir. Bu makalede bütünlük ve uygulanabilirlik açısından, her biri dış politikayı etkileme

58 Margaret G. Hermann, "Assessing Leadership Style: A Trait Analysis", *Social Science Automation, Inc.*, (2002):1-50.; Margaret G. Hermann, "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders", *International Studies Quarterly*, Vol. 24, No. 1 (Mar., 1980): 7-46.

59 Hermann, 2.

60 A.g.e. , 10.

potansiyeline sahip çeşitli analiz düzeylerinde birçok model incelenmiştir. Liderlerin kişiliği ve dünya görüşü, algılamaları, problem tasvirleri; rasyonel akıl yürütme; danışmanların rolü, grup kararları ve kurumsal düzenlemelerin etkisi; ulusal tarih, kültür ve devletin siyasi kurumları bunları kapsamaktadır. Bu noktada, her modelin farklı olayların analizinde etkisinin olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte, farklı nedenlerin farklı kararlar, davranışlar ve sonuçları açıkladığının farkına varmak ve olayların bireysel, devlet ve uluslararası sistem gibi farklı düzeydeki analizlerde araştırma gerektirdiğinin de anlaşılması önem arz etmektedir. Liderlerin kişilikleri ve algıları hakkında fikir sahibi olmak, beraber çalıştıkları kurum ve bürokratik mekanizmaları tanımak ve karşılaştıkları iç ve uluslararası kısıtlamaların analizini yapmak, dış politika kararlarına olan etkilerini anlamak açısından birbirinden bağımsız olarak düşünülemez. Sonuç olarak, bu çalışmada DPA, devlet ve sistem düzeyindeki analizlerin rolünü inkar etmese de bireysel analiz düzeyini ve getirdiği seçenekleri göz önüne alarak kararların verilmesini imtiyazlı kılmaktadır.

SONUÇ

Bu makalede, temel olarak birey, devlet, sistem olmak üzere üç analiz düzeyine değinildikten sonra, DPA'da Karar Verme Modelleri'ne ilişkin bir analiz ortaya koyulmuştur. Bu noktada söz konusu incelemenin siyasal karar alma konusunda hangi modellerin geliştirildiğini ve hangi modelin uygulanabilir olup olmadığını çeşitli yönleriyle anlayabilmek adına öncelikle, Rasyonel Aktör Modeli açıklanmış, ardından Örgütsel Model, Bürokratik Model ve Bireysel Karar Alıcıların üzerinde durulmuştur. Karar alıcıların hem uluslararası sisteme ait gelişmelere yönelik karar alma süreçlerini anlama, hem de karar alıcıların devletin iç örgütlenmesiyle olan etkileşimini anlamak adına söz konusu modellere ilişkin bir analiz yapılmıştır.

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda, bireysel liderlerin bakış açısı ve kişilik türlerinin, grup karar verme dinamiklerinin, algılama ve yanlış algılama gibi faktörlerin karar alma sürecine nasıl etki ettiğine değinilmiştir. Tüm bu modellerde anlaşılacağı üzere, bireysel karar alıcılara odaklanan DPA çalışmalarında birbirinden farklı pek çok açıklama ve yöntemden faydalanılmaktadır. Sonuç olarak ortaya konulan soru ise Dış politikanın en iyi açıklamasının hangi model ile yapılabileceğidir. Bu makalede her biri dış politikayı etkileme potansiyeline sahip çeşitli analiz düzeylerinde birçok model incelenmiştir. Liderlerin kişiliği ve dünya görüşü, algılamaları, problem tasvirleri; rasyonel akıl yürütme; danışmanların rolü, grup kararları ve kurumsal düzenlemelerin etkisi; ulusal tarih, kültür ve devletin siyasi kurumları bunları kapsamaktadır. Bu noktada, hepsinin önemli olduğu ileri sürülebilir. Çünkü çoğunlukla çoklu anlatımlar en uygun olanlardır. Bununla birlikte, farklı nedenlerin farklı kararlar, davranışlar ve sonuçları açıkladığının farkına varmak ve olayların bireysel, devlet ve uluslararası sistem gibi farklı düzeydeki analizlerde araştırma gerektirdiğinin de anlaşılması önem arz etmektedir. Diğer taraftan, Rasyonel Aktör modeli devleti bütüncül ve rasyonel hareket eden bir ön kabulde analizini gerçekleştirdiği için en uygun koşullar altında oluşturulan bir basitleştirme sorununu ortaya çıkartmaktadır. Bununla beraber, Örgütsel Modelin her örgütün kendi kurumsal özelliklerinden kaynaklanan "standart davranış ilkeleri" geliştirdiğine dair ön kabulünden ortaya çıkan bir analizde, söz konusu standart davranış ilkelerinin kurumlar tarafından uygulanıp uygulanmayacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Bürokratik Model'de ise yapılabilecek eksik değerlendirmeler ve farklı bürokratik mekanizmalar arasında ortaya çıkabilecek yanlış bilgilendirme, bilgi saklama, bilgi akışını çarpıtma, kişisel kıskançlıklar ve engellemeler

gibi sorunlar yine eksik bir analizin yapılması sorununu beraberinde getirmektedir. Bu nedenlerle, bu çalışmada Bireysel Karar alıcıların rolleri öncelikli konuma getirilmiştir. Söz konusu bağlamda, DPA'da rasyonalist modelin vurgu yaptığı güç dağılımı gibi maddi faktörlerin hiçbir zaman tümünden belirleyici olarak görülmediği ve karar vericilerin algılarına ve bu algıları etkileyen psikolojik, bireysel ve kültürel faktörlerin de dikkate alınması gerekliliği vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Allison, G. T. (1971). *Essence of Decision Making*. Mass.: Little Brown.
- Allison, G. T. ve Halperin, M. H. (1972). *Bureaucratic Politics: A Paradigm and Some Policy Implications*. *World Politics*, Vol. 24, Supplement: Theory and Policy in International Relations, 40-79.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM Yayınları.
- Aydın, M. (1996). *Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 51, No.1, 71-114.
- Baklacioğlu, N. Ö. (2014). "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi", içinde Faruk Sönmezoğlu ve Özgür Erler Bayır (eds.). *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*. İstanbul: Der Yayınları.
- Breuning, M. (2007). *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*. NewYork: Palgrave Macmillan.
- Brewer, T. L. (1992). *American Foreign Policy: A Contemporary Introduction*. New Brunswick: Prentice.
- Brown, C. ve Ainley, K. (2005). *Understanding International Relations Third Edition*. Newyork: Pelgrave, Macmillan.
- Efegil, E. (2012). *Dış Politika Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Frankel, J. (1968). *The Making of Foreign Policy*. London: Oxford University Press.
- Goldstein, J. S. ve Pevehouse, J. C. (2014). *International Relations Tenth Edition*. Newyork: Pearson.
- Hagan, J. D. (1995). *Domestic Political Explanations in the Analysis of Foreign Policy*, in Laura Neack, Jeanne A. K. Hey ve Patrick J. Haney (eds.). *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation*, New Jersey: Prentice Hall College.
- Halperin, M. H. , Priscilla A. C. and Kanter, A. (2006). *Bureaucratic Politics and Foreign Policy Second Edition*. Washington: Brooking Institution Press.
- Hermann, M. G. (2001). *How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework*. *International Studies Review*, Vol. 3, No. 2, 47-81.
- Hermann, M. G. (2002). *Assessing Leadership Style: A Trait Analysis*. *Social Science Automation*, 1-50.
- Hermann, M. G. (1980). *Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders*. *International Studies Quarterly*, Vol. 24, No. 1, 7-46.
- Hermann, M. G. ve Hermann, C. F. Hermann. (1989). *Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry*. *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 4. , 361-387.
- Herrmann, R. (1985). *Perceptions and Behavior in Soviet Foreign Policy*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Heywood, A. (2011). *Küresel Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.
- Holsti, K. J. (1970). *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy*. *International Studies Quarterly*. Vol. 14, No. 3, 233-309.
- Hudson, V. ve Hudson, M. (2005). *Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations*. *Foreign Policy Analysis Volume 1, Issue 1*, 1-30.
- Hudson, V. M. (2007). *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Hudson V. ve Vore, C. S. (1995). *Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow*. *Mershon International Studies Review*, Vol. 39, No. 2, 209-238.
- Janis, I. L. (1980). *Gruopthink in Harold J. Leavitt, Louis R. Pondy and David M. Boje (eds.), Readings in Managerial Psychology Third Edition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Larson, D. W. (1989). *Origins of Containment: A Psychological Explanation Psychological Explanation*. Princeton: Princeton University Press.
- Lindblom, C. E. (1959). *The Science of "Muddling Through"*. *Public Administration Review*, Vol. 19, No. 2, 79-88.
- Mintz, A. ve DeRouen, K. (2010). *Understanding Foreign Policy Decision Making*. NY: Cambridge University Press.
- Neack, L. (2008). *The New Foreign Policy: U.S. and Comparative Foreign Policy in the 21st Century*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Özcan, G. (2014). "Dış Politika Analizi" Evren Balta (Ed.). *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler içinde*. İstanbul: İletişim Yayınları, 323-49.
- Rosati, J. A. (1995). *A Cognitive Approach to the Study of Foreign Policy*. In Neack and others (eds.). *Foreign Policy Analysis Continuity and Change in Its Second Generation*. New Jersey: Prentice-Hall.

- Rosati, J. A. (1987). *The Carter Administration's Quest for Global Community: Beliefs and Their Impact on Behavior*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Rosenau, J. R. (2006). Pre-theories and theories of foreign policy, in *The Study of World Politics Volume 1: theoretical and methodological challenges*. NY: Routledge, 2006.
- Singer, J. D. (1961). The Level-of-Analysis Problem in International Relations. *World Politics*, Vol. 14, No. 1, The International System: Theoretical Essays, 77-92.
- Snyder, Richard C. , Bruck, H. W. Bruck ve Sapin, B. (1969). The Decision-Making Approach to the Study of Relations. In James A. Rosenau (ed.). *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research*. New York: The Free Press.
- Sönmezoğlu, F. (2012). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sprout, H. ve Sprout, M. (1956). *Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics*. Princeton University: Center for International Studies.
- Tayfur, M. F. (2012). *Dış Politika. İçinde Atilla Eralp (ed.). Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Waltz, Kenneth N. (1959). *Man, The State, and War: A Theoretical Analysis*. New York : Columbia University Press.
- Verba, S. (1969). Assumptions of Rationality and Non Rationality in Models of the International System. In Rosenau, J. (ed.). *The International Politics and Foreign Policy*. NY: The Free Press.

Sovyetler Birliği'nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920'li ve 1930'lu Yıllar

Burcu ÖZDEMİR*

Öz

1917 devrimiyle Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşevikler tüm dünyada büyük ses getirdi. Sosyalizm, ilk defa bir ülkede hayat buluyordu. Devrim, Bolşeviklerin önemli bir başarısıydı ancak buna zafer demek o dönem için henüz erkendi. Çünkü halkın büyük bir çoğunluğu devrim ideallerini benimsemiş olmaktan uzaktı. Bu nedenle asıl zafer sosyalist bir toplumun yaratılmasıyla mümkün olacaktı. Bunun için eğitim sisteminde köklü reformlara ihtiyaç vardı. Bu çalışmada, öncelikle Sovyet eğitim sisteminin kuruluşu ve bu süreçte karşılaşılan problemler hakkında genel bir bilgi verildi. Ayrıca 1920'li ve 1930'lu yılların siyasi anlayışı arasındaki farklılıkların eğitim alanına nasıl yansıdığı açıklandı. Ancak esas olarak, Sovyet toplumunun ideolojik dönüşümünde eğitimin nasıl bir rol oynadığı sorusuna cevap arandı. Anahtar Kelimeler: Sosyalizm, Komünizm, Sovyet Eğitim Sistemi, Sovyetleştirme.

Reflections Of The Communist Ideology On The Education In The Soviet Union: 1920s And 1930s

Abstract

When the Bolsheviks seized power in Russia after the 1917 revolution, this made a tremendous impression all over the world. For the first time socialism sprang to life in a country. Revolution was the major achievement of the socialists, but it would be quite early to call it a victory that time. Because a majority of the population was far from latching on to the ideals of the revolution. And consequently the real victory would be possible with the creation of a communist society, for which the education system needed to have radical reforms. This paper primarily focuses on the organization of Soviet education system and problems that are encountered in this process. The study also explains how political differences of 1920s and 1930s had reflection in the field of education. But this essay mainly explores the role of education in the ideological transformation of Soviet society.

Keywords: Socialism, Communism, Soviet Education System, Sovietization.

* Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü, ozdemirburcu85@gmail.com

GİRİŞ

Sovyet eğitim sistemi, en başından beri tek bir hedef üzerine kurgulanmıştı: yeni Sovyet insanının yaratılması. Lenin'e göre, yeni insanın davranış ve faaliyetleri kökten değişmediği sürece, sosyalizmden komünizme yumuşak bir geçiş mümkün değildi. Özellikle iş ve yoksulluk olgularına karşı sosyalist bir tavır, insan doğasının bir parçası haline gelmeliydi. Kapitalist düzendeki kâr anlayışının yerini hizmet anlayışının alması da psikolojik devrimin önemli bir özelliği idi. Bu nedenle komünist eğitim sadece öğretmeyle sınırlandırılmamalı, bu eğitim aynı zamanda karakter eğitimi de kapsamalıydı (Koutaisoff, 1953: 129).

Sovyet insanının yaratılması sürecinde, kreşler ve anaokulu ile çok erken yaştan itibaren başlayan okul sistemi gençlerin karakterinin şekillendirilmesinde en önemli kurumdu. Nitekim Sovyet Eğitim Bakanlığı Sovyet eğitiminin nihai hedefinin, yeni neslin okuldan resmî ideolojiyi benimsemiş eğitimli birer genç insan, çalışkan ve mütevazı bir işçi, komünizmin ateşli bir savunucusu, yüksek ahlaklı bir insan, enternasyonalist ve ateşli birer vatansız olarak yetiştirilmesi olduğunu ifade etmişti (Evans, 1976: 221). Bu bakımdan tüm aileler, çocukları 7 yaşına gelmeden kreş ve anaokullarına göndermeye teşvik edildi (Judge, 1975: 132). Çünkü okula erken bir başlangıç, çocuğun dünya görüşünün komünist ideolojiye uygun olarak şekillendirilmesinde çok önemliydi. Bu bakımdan Sovyetler Birliği'nde 3-4 yaşlarındaki çocuklar için kreşler ve 5-6 yaşlarındaki çocuklar için anaokulları teşkil edildi (Kapar, 2016: 243).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) okullar çocuklara emek sevgisi, ateist bir hayat görüşü gibi Marksist-Leninist erdemlerin kazandırıldığı kurumlardı (Zickel, 1971: 245). Ancak yeni eğitim sisteminin kurulmasının ilk aşamalarında Sovyet yetkilileri bazı ciddi problemlerle karşılaştı. Sovyet tarihi uzmanlarından Fitzpatrick'a göre, aydın kesimin önemli bir kısmı anti-komünist görüşteydi, Rus aydınlarının büyük çoğunluğu da devrimci bir gelenekten gelmesine rağmen Bolşeviklere destek vermemişti ve öğrencilerin dahi büyük kısmı Ekim devrimine muhalifti. Petersburg ve Moskova'daki öğretmenler de muhalif gruptaydı. Benzer şekilde köylerde de Bolşeviklere karşı muhalif bir tutum hakimdi. İç Savaş dönemi (1918-22) boyunca köylerdeki aydın kesim büyük oranda Beyaz Ordu'ya destek vermişti (Fitzpatrick, 1982: 126). 1918'de Anti-Bolşevik Öğretmenler Birliği merkezle mücadeleye girmiş ve muhalif Beyaz Ordu taraftarları ile iş birliği yapmıştı. Bu durum, ilk yıllarda Sovyet yönetiminin onlara karşı sert tedbir almasına neden oldu (Fitzpatrick, 1982: 101). Bu dönemde yaşanan tasfiye ve firarlar nedeniyle, deneyimli öğretmenlerin sayısı hızla azaldı. Bu bakımdan yeni eğitim metotlarını uygulayacak deneyimli öğretmen kadrosu bulmakta zorluk yaşandı (Koutaisoff, 1953: 110). Ancak öğretmenlere yönelik bu tutum zamanla değişti. Komünist Parti Merkez Komitesi 1921 yılında yerel Parti teşkilatlarına, öğretmenlerin birer sabotajcı oldukları fikrinden vazgeçmeleri emrini verdi (Fitzpatrick, 1982: 101).

Yeni Sovyet devletinin acil çözüm bekleyen eğitim meselelerinden biri de komünist ideolojiye hizmet edecek yeni akademik kurumların teşkiliydi. Üniversitelerin büyük bir çoğunluğu devrim öncesi dönemden kalan kurumlardı. Haziran 1918'de kurulan ve Şubat 1936'ya dek varlığını sürdüren Komünist Akademi ilk kurulan komünist okullardan biriydi. Önemli komünist teorisyenlerin çoğu bu kurumun

bir üyesiydi. Bir diğer yeni kurum, 1921’de kurulan Kızıl Profesör Enstitüsü’yü. Bu kurumun amacı, mümkün olduğunca hızlı bir şekilde komünist profesörlerin yetiştirilmesiydi. 1932’de SSCB’de 3.000’in üzerinde öğrencisiyle 12 Kızıl Profesör Enstitüsü vardı (Hosking, 1993: 241). Bu kurumlar dışında yeni neslin komünist eğitimi ve geleceğin Parti liderlerinin yetiştirilmesi için çeşitli şehirlerde komünist üniversiteler teşkil edildi. Bu üniversitelerin en meşhuru Moskova’daki Sverdlov Üniversitesi’ydi. Lenin, Stalin, Buharin gibi önemli isimler de burada dersler vermişti. Sverdlov Üniversitesi’ne yalnızca Parti üyesi olanlar alınıyordu. Nitekim Komünist Parti Merkez Komitesi’nin kararına göre, sadece en az beş yıllık Parti üyelerinin okula kabulü mümkündü (Fitzpatrick, 1992: 65).

Devrimin ilk yıllarında çözüm bekleyen diğer sorunlar, üniversite yurtlarının oldukça kalabalık oluşu ve savaştan zarar gören üniversite binalarında herhangi bir onarım yapılmamış olmasıydı. Bunlara ek olarak kütüphanedeki kitaplar ve yabancı dergilerin de acilen güncellenmesi gerekiyordu. Kitap ve dergiler için en son güncelleme 1914 yılından önce yapılmıştı (Fitzpatrick, 1992: 65).

Sovyet yönetimi bu sorunların çözümü ve komünist bir eğitim sisteminin kurulması için harekete geçti. Özellikle “kültürel devrim” olarak tanımlanan 20’li yıllar, eğitim sisteminde köklü değişikliklerin yaşandığı yıllardı.

1. SOVYET EĞİTİM SİSTEMİNDE KÜLTÜREL DEVRİM SÜRECİ

Sovyet eğitim sisteminin, “kültürel devrim” ya da “büyük deney” olarak adlandırılan bu ilk döneminde ilk ve ortaöğretimde önemli değişiklikler meydana geldi. Bu yıllardaki eğitim sloganı, “burjuva zincirlerden ve önyargılardan kurtulmak”tı. Bu slogan şu manaya geliyordu: eğitim alanında dinin etkisini ortadan kaldırmak ve öğretmen otoritesini sınırlandırmak. Bu eğitim anlayışı, öğrencilere büyük bir serbestlik tanıyordu (Rauch, 1967: 140). Nitekim ebeveyn otoritesi kapitalist bir gelenek olarak tanımlanıp reddedildi. Aile kurumunun okul ve devletle birlikte önemini yitireceği söylendi (Dewitt, 1968: 242). Figes’e göre Sovyet okulunun bu tarz bir eğitimden maksadı, Komünist Parti çocuklara bir çağrıda bulunduğu, onların gerekirse kendi anne ve babalarına karşı bile başkaldırıya hazır olmalarını sağlamaktır (Figes, 2007: 64). Bu süreçte ebeveynlerin yanı sıra öğretmen ve okul idarecilerinin de otoritesi sonlandırıldı. 16 Ekim 1918’de kabul edilen Eğitim Yasası ile okulların tam bir özerkliği ilan edildi. Buna göre okullar; öğretmen, öğrenci ve personel gözetmenlerinden oluşan okul konseyleri tarafından idare edilecekti. Devlet, sadece genel kontrolden sorumluydu (Lauglo, 1988: 289). 12 ve üstü yaş grubundaki öğrenciler, okul konseyine temsilci göndermek suretiyle okul yönetiminde aktif rol oynamaya başladı. Yeni sürecin bir diğer özelliği, ev ödevi ve cezalandırmanın kaldırılmasıydı (Koutaissoff, 1953: 105). Bu dönemde artık ev ödevleri ve bireysel çalışmalar akademik başarının bir ölçütü olmaktan çıktı (Fitzpatrick, 1982: 148). Ayrıca derslerin düzenli aralıklarla yapıldığı, öğrencilerin sınıflara bölündüğü eski sistemin yerini proje hazırlama metodu aldı. Bu projeler, Marksist doktrini çocuklara empoze etmenin bir yolu olarak görüldü (Timasheff, 1945: 74).

Kültürel devrim sürecindeki eğitim anlayışının bir diğer önemli özelliği, dini eğitimin yasaklanmasıydı. Bilindiği üzere dine karşı mücadele, sosyalist anlayışın önemli bir

parçasıydı. Din, emekçilerin başlıca düşmanı olarak tanımlandı. Bu anlayışın bir sonucu olarak, ülke genelinde din karşıtı kampanya başlatıldı. Rahip ve keşişlere yönelik baskılar arttırıldı. Kiliselere ait araziler kamulaştırıldı; kilise hazineleri ve din adamlarına ait mallar müsadere edildi. Dinle mücadele, çok geçmeden eğitim alanında da kendini gösterdi. Sovyet hükümeti 1921’de gençlerin dini eğitim almasını yasakladı. Dini kitapların yayını durduruldu, kilise okulları ve manastırlar kapatıldı (Kochan ve Keep, 1997: 141).

Komünist bir toplum oluşturulması çabalarının eğitime bir diğer yansıması, üç yaşından büyük olup henüz okul çağına gelmemiş çocuklar için teşkil edilen kreşlerdi. Kreşler devrimin ilk yıllarında öncelikle sanayi merkezlerinde ve daha sonra kırsal kesimde kuruldu. Bu kurumların amacı, kadınların kültürel ve sosyo-politik hayata, sanayi ve devlet çalışmalarına katılımını kolaylaştırmaktı. Kreşlerin belirli bir saati yoktu, ancak anneler işte olduğu sürece çocuklar burada kalıyordu. Kreşlerde çocukların bireysel eğilimlerini törpülemek amacıyla takım çalışması teşvik ediliyor ve çocuklarda Sovyet liderlerine karşı sevgi aşılarmaya çalışılıyordu. (Peters, 1956: 423). Bunun yanı sıra çocuklara basit ve pratik beceriler kazandırılıyor, onların estetik eğitime özen gösteriliyor ve çocuklar okul eğitimine hazırlanmış oluyordu (Ercantürk, 2010: 11).

Öğrencilerin sosyalist eğitiminde çocuk ve gençlik teşkilatları da önemli vasıtalar. Bu amaçla yaş gruplarına göre üç farklı teşkilat kurulmuştu. 7-12 yaş grubundaki çocuklar için 1925’te Oktyabryat (Ekim Çocukları) teşkilatı kuruldu. 12-16 yaş grubundakiler içinse 1922 yılında Pioner teşkilatı organize edildi. 16 yaş ve üzerindeki ise Komsomol teşkilatına dahildi (Peters, 1956: 423). Oktyabryat teşkilatı tüm okullarda mevcuttu. Bu teşkilatın amacı; çocukları birbirleriyle arkadaşlık duygusu içerisinde eğitmek, çocuklara sorumluluk duygusu aşılarmak ve çocukların topluma faydalı faaliyetlere katılımını sağlamaktı (Hodorovskaya, 1990: 23). Bunların yanı sıra, çocuklar arasında disiplin, otoritelere saygı ve emeğe karşı sevgi oluşturmak da bu teşkilatın en temel vazifesi idi (Macintyre, 1993: 43). 12-16 yaş grubundaki çocuklar için kurulan pioner teşkilatının vazifesi ise; çocuklarda “yüksek ahlaki değerlerin” yaratılması, çocukların öğrenmeye karşı ilgisinin devamlı olarak arttırılması ve pionerlerin Komünist Partisi’ne ve halka sadakat duygusu ile yetiştirilmesi idi (*Polojeniye o Vsesoyuznoy Ordena Lenina Pionerskoy Organizatsii İmeni V.İ.Lenina*, 1967 11). Pionerler ilk dönemlerde öğretmenlerin parti çizgisine uyup uymadıklarını denetledi ve uymadıkları takdirde onları Sovyet idarecilerine şikâyet etti (Peters, 1956: 422). Pionerler tarım ve sanayi alanındaki çalışmaların yanı sıra cehaletle, dinle ve alkolle savaşta da yer aldı (Hulicka, 1953: 143). 15 yaşına basan pionerler için sonraki adım, Komsomol teşkilatıydı. Ancak belirtmek gerekir ki, Komsomol’a her isteyen katılmazdı. Çünkü Komsomol’a katılmak daha ciddi bir meseleydi. Bu süreç, parti üyeliğine dek giden bir süreçti (Figes, 2007: 69). Bu nedenle, bir pionerin Komsomol teşkilatına üye olabilmesi için, okullarda yürütülen toplumsal çalışmalarda aktif görev alması gerekiyordu (Albitskaya, 1953: 42). Komsomol’un başlıca görevi, Marksist-Leninist idealler doğrultusunda gençlerin eğitilmesine yardım etmek ve gençler arasında toplumsal olaylara karşı sınıfsal bir yaklaşımın benimsenmesini sağlamaktı (“Vsesoyuznaya Pionerskaya Organizatsiya”, 1927: 466).

Kültürel devrim dönemi eğitim sistemindeki bir diğer yenilik, okul müfredatında sosyal açıdan faydalı faaliyetlerin önemli yer tutmasıydı. Karl Marks'a göre, sosyalist bir devlette yetişmekte olan nesil, üretim işiyle alakadar olmalıydı. Ancak burada önemli olan nokta, bu emek faaliyetlerinin eğitim süreciyle birlikte yürütülmesiydi (Benyuh, 1931: 7). Lenin de komünist düzenin ancak, bu ideolojinin kalıp şeklinde öğrenilmiş fikir ve emirler şekline çıkarılıp canlı bir hale getirildiği takdirde kurulabileceğini savundu (Arutunyan, 1930: 36). Aynı şekilde Mihail Kalinin de 11 Mart 1926'da Komsomol teşkilatının VII. kongresinde yaptığı konuşmada Marksizm'i öğrenmede sadece Marks ve Engels okumanın yeterli olamayacağını, Marksizm'in bu fikirlerin günlük yaşama da uyarlanmasıyla öğrenilebileceğini dile getirmişti (Kalinin, 2006: 14). Sosyal açıdan faydalı faaliyetlerin, çocukların hayata ve topluma bakışında komünist bir anlayışın geliştirilmesine yardımcı olacağına inanılıyordu. Çocuklar ve gençler, bu şekilde devrimin "büyük insani hedeflerinin" yerine getirilmesine katkıda bulunacaktı (Lauglo, 1988: 293). Bu anlayış çerçevesinde çocuklar ve gençler; fabrika ve işletmelerde, inşaat ve hasat çalışmalarında gönüllü olarak görev aldı; bunun yanı sıra orduya yardım için de çeşitli faaliyetler organize ettiler (Turkevich, 1960: 302). Böylece kültürel devrim dönemi eğitim sisteminde emek prensibi öne çıkarıldı ve okullar, öğrencilerin mezun olduktan sonra işte çalışacakları işyerleri için bir hazırlık ortamına dönüştürüldü (Timasheff, 1945: 73).

Devrimin ilkyıllarında üniversitelerde özgürlükçü bir hava hâkimdi. Ancak bu durum çok uzun sürmedi. 8 Ekim 1918 tarihinde kabul edilen bir kararla üniversitelerde köklü bir değişim süreci başladı. Bu kararın ardından tüm akademik unvanlar kaldırıldı ve fakültelerdeki hocaların üniversite konseyine dâhil olduğu ilan edildi (Timasheff, 1945: 73). Akademisyenler, özellikle de Beşerî Bilimler Fakültesi'ne mensup olanlar üzerinde ideolojik baskı uygulanmaya başlandı (Basil, 1968: 50). 1922'de üst düzey Parti yetkililerinden oluşan Ulusal Bilim Konseyi kuruldu. Bu kurum kısa bir süre içerisinde, profesörler tarafından verilecek dersler için kendi oluşturduğu programı uygulamaya başladı. Komünist hücrelere bağlı öğrenciler, derslerin öngörülen programla uyumlu olup olmadığını kontrolle görevliydi (Timasheff, 1945: 76-77). Kültürel devrim döneminde üniversiteye kabulde adaylar politik ve sosyal açıdan uygunluklarına göre (*komandirovaniye* sistemi) ve Komsomol, Yerel Parti organları ile sendikalar tarafından seçiliyordu. Bu sistemde sadece çok az kontenjan sınavla alınanlara ayrılıyordu (Fitzpatrick, 1992: 66). Ancak bu durum, bazı sıkıntıları da beraberinde getirdi. Alımların akademik ölçütlere göre değil, ait olunan sınıfa ve politik görüşe göre gerçekleştirilmesi üniversitelerdeki akademik kalitede düşüşe neden oldu (Fitzpatrick, 1992: 97-99).

2. KÜLTÜREL DEVRİM SÜRECİNİN SONU

Daha önce de ifade edildiği gibi, kültürel devrim dönemi boyunca aile hayatı, burjuva ekonomik hayatı ile bağın bir işareti olarak görülmüş ve çocuklar kendi ebeveynlerine karşı çıkmaya ve ailelerinden kopmaya teşvik edilmişti. Esasında bu, sadece aile otoritesine değil her türlü otoriteye karşı bir başkaldırıydı. Nitekim okullarda da öğretmenlerin iktidarına son verilmişti. Ancak geleneklerden bu denli kopuş, 1930'lu yıllara gelindiğinde ahlaki yapıda gevşemeye ve sosyal bağların zayıflamasına neden oldu (Lawrence, 1993: 287). Aile ve eğitim

politikalarındaki ölçsüz serbestlik; ülke içerisinde holiganlığın yükselişi, boşanma ve kürtaj oranlarının artışı gibi olumsuz neticeler verdi (Fitzpatrick, 1982: 150). Örneğin, 1934'te her 100 evlilikten 37'si boşanmayla sonuçlanırken, hastanelerde 57.000 canlı doğuma karşılık 154.000 kürtaj gerçekleşmişti (Hosking, 1993: 213). 1931-34 yıllarında çocuk suçlarının oranında da %100'lük bir artış olmuş; holiganizm sadece varoş bölgelerde değil, kent merkezlerinde de yaygın hale gelmişti (Service, 1997: 246). Stalin bu problemleri ortadan kaldırmak için, devrim ilkelerinden kopuş pahasına yeni siyaset takip etmeye başladı. Böylece siyasi alanda olduğu gibi, sosyal ve kültürel sahada da otoritenin kendini iyiden iyiye hissettirdiği bir politika takip edilmeye başlandı. Bu dönemde aile kavramı yeniden önem kazandı. 1934-35'te medya istikrarlı bir aile hayatı ve çocuk sahibi olunması yönünde propagandaya başladı. Böylece SSCB'de aile yeniden pozitif bir değer haline geldi (Hosking, 1993: 213). 1936 yılında kürtaja sınırlama getirildi. 10 ve daha fazla sayıda çocuğu olan kadınlar "kahraman anneler" olarak taltif edildi (Service, 1997: 246). Boşanma da oldukça zorlaştı ve ailevi sorumluluklarını üstlenmeyen kişiler tenkit edilmeye başlandı. Homoseksüellik cezai yaptırım gerektiren bir suç haline geldi. İlk yıllarda dini bir kalıntı sembolü olarak görüldüğü için yasaklanan yeni yıl ağacı bu dönemde, aile bayramı geleneğini canlandırmak amacıyla yeniden ortaya çıktı (Fitzpatrick, 1982: 150).

Stalin'in otoriter siyaseti eğitim alanına da yansıdı. Bilhassa üniversiteler bu otoriter siyasetten payını aldı. Stalin 1929 yılında tüm eğitim sistemine hükmetmeye başladığında üniversitelerdeki tüm direniş sonlandırıldı (Basil, 1968: 50). Ardından yükseköğretim kurumlarının tamamında büyük bir dönüşüm süreci başladı. 1929'da Bilimler Akademisi'nde başlatılan tasfiye hareketinin sonucunda Akademi'ye üye 100'den fazla kişi tutuklandı (Kochan ve Keep, 1997: 385). Parti üyesi olmayan profesörler kendi derslerinde protesto edildi ve sözlü saldırılara maruz kaldı (Hosking, 1993: 174). Stalin döneminde üniversitelerdeki otonom da son buldu. 1920'lerin sonlarında üniversitelerin başına *Narkompros* (Halk Eğitim Komiserliği) tarafından komünist rektörler atanmaya başlandı (Fitzpatrick, 1992: 95). Bu yeni süreçte profesörler eski otoritelerini yeniden elde ederken, üniversitelere girişte de akademik ölçüler baz alınmaya başlandı (Fitzpatrick, 1982: 149). Bu durum, *komandirovaniye* sistemine son verildiği ve üniversiteye kayıtlarda akademik ölçütlerin kıstas alınmaya başladığı anlamına geliyordu (Fitzpatrick, 1992: 99). Nitekim Stalin döneminde işçilerin üniversitelerde eğitim almak üzere fabrikalardan toplanması uygulamasına son verildi. *Rabfak* (işçi fakültesi)'ların sayısı önce azaltıldı, ardından tümüyle kaldırıldı (Hosking, 1993: 216). Fitzpatrick'e göre, bu durum işçiler arasında hayal kırıklığına neden oldu. Çünkü işçi kesim, üniversitede eğitim imkânını devrimin kendilerine sunduğu bir hak olarak görüyordu ve bu nedenle işçilerin üniversiteye girişleri sınırlandırıldığında ihanete uğradıklarını düşündü (Fitzpatrick, 1992: 143).

Stalin döneminde üniversitelerin yanı sıra ilk ve ortaöğretimde de önemli değişiklikler yaşandı. Komünist Parti Merkez Komitesi 1931'de okulların temel seviyede dahi eğitim vermekten aciz olduğunu açıkladı. Bu gerçekçyle kültürel devrim sürecinin aşırıya kaçan uygulamalarından vazgeçildi. İlk yıllarda uygulanan eğitim politikalarına hükmeden anlayış, devletin zaman içerisinde yok olacağı

tezine dayanıyordu. Ancak Stalin, bu tezin bir hata olduğunu itiraf etti (Fitzpatrick, 1982: 131). Bu açıklama, eğitim alanında öğrencilere tanınan büyük serbestliğin sona erdiği anlamına geliyordu. Nitekim Eğitim Komiserliği komünist yöneticilerin taleplerini karşılamak için yeni bir müfredat uygulamaya koydu. Bu müfredata göre okullar üretim faaliyetlerinden uzaklaşmalı ve kendi esas işlevi olan öğretime geri dönmeliydi (Timasheff, 1945: 78). Böylece kültürel devrim süreci eğitim anlayışının önemli bir parçası olan sosyal açıdan faydalı faaliyetlere sınırlama getirildi. Komünist Parti Merkez Komitesi 1933 yılında ideolojik toplantıların ders saatleri içerisinde düzenlenmesini yasakladı. Artık öğrencilerin başlıca görevi derslerine daha sıkı çalışmaktı. Bu nedenle, öğrencilerin tatil zamanlarında topluma faydalı faaliyetler kapsamında aşırı yük altına alınmaları yasaklandı. Artık öğrenciler bu tür çalışmalara yalnızca, “açık rızaları” halinde ve ders saatleri dışında olmak kaydıyla katılabilecekti (Dorotich, 1967: 302).

Stalin döneminde okul müfredatında yaşanan en önemli gelişmelerden biri, ilk ve ortaöğretimde politik eğitimin yasaklanması oldu. Bu durum, Komünist Parti Merkez Komitesi'nin 22-24 Nisan 1934 tarihinde aldığı kararla gerçekleşti. Böylece politik eğitim 7. sınıfın altındaki sınıflarda tamamen sonlandırılırken, 8. ve 9. sınıflarda haftada 1 saatle, 10. sınıfta ise 2 saatle sınırlandırıldı. Politik eğitimin yasaklanması ilk dönemde ihmal edilen yabancı dil, tarih, edebiyat, coğrafya ve anadili eğitimi gibi konulara daha fazla zaman ayrılmasını sağladı (Timasheff, 1945: 83).

Yeni dönemde aile kavramıyla uzlaşmacı bir siyasetin yansıması olarak ebeveynlere okullara yardımda bulunmaları çağrısı yapıldı (Dewitt, 1968: 243). Sınavlar, ev ödevleri, ders kitapları yeniden uygulamaya kondu. Bununla birlikte, ortaöğretimden üniversite ve enstitülere dek Sovyet okullarında kullanılan tüm ders kitaplarının, yayınlanmadan evvel, devletin yayıncılık departmanının özel sansür birimine yollanması ve buradan onay alması gerekiyordu. Ders kitaplarının görevi, Sovyet rejimine yönelik güven aşılama ve insanlarda Sovyet ülkesi ile ilgili olumlu bir imaj uyandırmaktı (Hulicka, 1953: 142). Bu süreçte; sınıf disiplini, öğretmen ve aile otoritesi de -eskiden olduğu gibi- yeniden önem kazandı. Stalin dönemi eğitim sisteminin bir diğer özelliği, okul üniformalarının yeniden kullanılmaya başlanmasıydı (Fitzpatrick, 1982: 149). 1930'lu yılların sonlarında üniformanın yanı sıra kızların saçlarını örmesi de yeniden zorunlu hale geldi (Hosking, 1993: 215). Tüm bu reformların amacı, bozulan nizamı yeniden sağlamak için eğitimde geleneksel metotlara geri dönmektir. Stalin döneminde Riga'da bir ortaöğretimde öğretmenlik yapan O. Anisimov'un açıklamaları, Stalin'in öğretmenlerden ve eğitim sisteminden beklentilerini ortaya koymak açısından önemlidir:

İşgalden önce kullandığımız tüm kitaplar yasaklandı. Şurası açıktı ki, eğer Kızıl Ordu tarafından eğitimcilere verilen politik eğitim dersini almazsak, bu görevde kalamayacaktık. Aldığımız politik eğitim, dünyadaki en bilimsel kitap olarak tanımlanan, her kelimesi Stalin yoldaş tarafından onaylanan ve 'komünist incil' olarak ifade edilen Rus Komünist Partisi'nin Kısa Bir Özeti başlıklı kitabı ezberlemekten ibaretti. ... Yine şurası açıktı ki, bu derslerde hiçbir kişisel görüşe yer yoktu. Herhangi bir kişisel eleştirisi -hatta kapitalizme yönelik olumsuz eleştiriler bile- kapitalizm hakkında söylenmesi gereken

her şeyin zaten Marks, Engels, Lenin ve Stalin tarafından söylenmiş olduğundan tartışılmasına müsaade edilmeyen konulardı. Bu fikirler geliştirilemeyeceğine göre, üzerinde kişisel görüş bildirmek bir sapkınlıktı (Anisimov, 1950: 88).

Bu dönemde felsefe, hukuk, biyoloji dâhil her bir bilim dalı tamamen politik amaçlara hizmet etmeye başladı. Bunlar arasında tarih de vardı. Devlet, bağımsız araştırmacılara arşivin kapılarını kapadı (Kochan ve Keep, 1997: 385). Stalin, yeni tarih kitaplarının yazılması emrini verdi. Bu dönemdeki tarih yazımında dikkat çeken hususlardan biri, Korkunç İvan gibi Rus tarihinin önemli simalarının itibarlarının iade edilmesiydi. Eski Bolşevik enternasyonallerce küçümsenen anavatan (*rodina*) kavramı da bu dönemde yeniden belirdi (Fitzpatrick, 1982: 149). Bununla birlikte, Stalin döneminde Rus milliyetçiliği, tehdit olarak algılanmaya devam etti. Örneğin, 1930 yılında ünlü Rus vatanseverleri S.F.Platonov (1860-1933) ve E.V.Tarle (1874-1955) mahkemeye verilerek, esasında var olmayan “Rusya’nın Yeniden Canlandırılması İçin Mücadele” hareketine liderlikten tutuklandılar (Service, 1997: 200). Milliyetçiliğe yönelik bu baskılar II. Dünya Savaşı’na dek devam etti.

SONUÇ

Sovyet iktidarının ilk yılları sadece eğitim alanında değil siyasi sahadan ekonomiye büyük bir dönüşüm sürecinin yaşandığı yıllardı. Bolşevikler Çarlık Rusya’sından devraldığı topraklar üzerinde yepyeni bir düzen inşa etmeye çalıştılar ve bunun için ellerindeki her vasıtayı kullandılar. Eğitim, sosyalist inşa sürecinin belki de en önemli parçasıydı. Çünkü devrimle gelen siyasi başarıya rağmen, toplumun önemli bir kesimi devrim ilkelerini benimsemiş olmak bir yana bunların ne mana ifade ettiğinden habersizdi. Bu nedenle, devrimin nihai başarısı yeni neslin ona sahip çıkmasına bağlıydı. Sovyet okullarının görevi tam olarak buydu. Ancak komünist bir eğitim sisteminin kurulması kolay olmadı. Bunun için yeni eğitim kadrolarına, yeni kurumlara ve mevcut ideolojiyi yansıtan yeni ders kitaplarına ihtiyaç vardı.

Kültürel devrim yıllarında eğitim sistemi komünist ideolojinin taleplerine göre yeniden şekillendirildi. Bu dönemin en belirgin özellikleri; burjuva eğitim sistemi olarak tanımlanan ve sınıflarda belirli bir konunun anlatımına dayanan sistemin reddedilmesi, okullarda emek prensibinin öne çıkarılması ve üniversiteye girişte işçi sınıfından olanlara öncelik verilmesiydi. Yine bu dönemde her türlü otoritenin reddine dayalı anlayış, öğretmen ve okul yöneticileri ile ailenin eğitim alanındaki baskın rolüne son verdi. Ancak kültürel devrim yıllarındaki bu politikalar, ilerleyen dönemde bazı problemleri de beraberinde getirdi. Holiganlığın yaygınlaşması, boşanma ve kürtaj oranlarında artış gibi toplumsal problemler Stalin’in otoriter kimliğiyle birleşince eğitim alanında disiplin yeniden önem kazandı.

Eğitimin eskiden olduğu gibi sınıflardaki derslerle sınırlandırıldığı, üniformaların yeniden kullanılmaya başlandığı 1930’lu yıllar, komünist eğitim anlayışından uzaklaşıldığını gösteren işaretlerdi. Bu dönemde her ne kadar yoğun bir komünist propaganda yürütüldüyse de uygulanan metotlar açısından bu sistem komünist eğitim anlayışını yansıtmaktan oldukça uzaktı. Özetle, Sovyetler Birliği’nde okul sistemi, komünist bir toplum yaratılması hedefinin önemli bir parçası olmuştu ancak, iktidarın çizdiği sınırlar çerçevesinde.

KAYNAKÇA

- Albitskaya, A.P. (1953). Osobennosti Vospitatelnoy Raboti s Pionerami v Sedmih Klassah Sredney Şkoli. *Sovetskaya Pedagogika* 2: 35-48.
- Anisimov, O., (1950). The Soviet System of Education. *Russian Review* 2: 87-97.
- Arutunyan, P.O. (1930). *Çocuk Kommünist Harekatının Mahiyet ve Vezifeleri*. Bakı: Azereşr.
- Basil, J. (1968). Russia and the Bolshevik Revolution. *Russian Review* 1: 42-53.
- Benyuh, B. (1931). *Qent Pioner Destesinde Politexnizm*. Bakı: Azereşr.
- Dewitt, N. (1968). The October Revolution and Soviet Education. *Canadian Slavonic Papers* 3: 235-253.
- Dorotich, D. (1967). A Turning Point in the Soviet School: The Seventeenth Party Congress and the Teaching of History. *History of Education Quarterly* 7 (3) 1967: 295-311.
- Ercantürk, O. K. (2010). *Rus Eğitim Sisteminin İncelenmesi*. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul.
- Evans, A. (1976). Trends in Soviet Secondary School Histories of the USSR. *Soviet Studies*. 28(2): 224-243.
- Figes, O. (2007). *Karanlıkta Fısıldaşanlar: Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*, Çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fitzpatrick, S. (1992). *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*. New York: Cornell University Press.
- Fitzpatrick, S. (1982). *The Russian Revolution (1917-1932)*. New York: Oxford University Press.
- Hodorovskaya, Z.A. (1990). *Vozrastnoy Podhod v Rabote Pionerskoy Organizatsii*. Moskova.
- Hosking, G. (1993). *The First Socialist Society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hulicka, K. (1953). Political Education in Soviet Schools. *Soviet Studies* 5(2): 138-150.
- Judge, J., (1975). Education in the USSR: Russian or Soviet? *Comparative Education* 11(2): 127-136.
- Kalinin, M.İ. (2006). *Devrimci Eğitim Devrimci Ahlak*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Kapar M. A. (2016). Sovyetler Birliği Dönemi Ders Kitaplarında Eskiçağ Tarihi ve Eski Türk Tarihi'nin Öğretimi. *USAD* (5): 239-252.
- Kochan, L. ve J. Keep (1997). *The Making of Modern Russia*. Penguin Books.
- Koutaissoff, E. (1953). Soviet Education and the New Man. *Soviet Studies* 5 (2): 103-137.
- Lawrence, J. (1993). *A History of Russia*. New York: A Meridian Book.
- Lauglo, J. (1988). Soviet Education Policy 1917-1935: From Ideology to Bureaucratic Control. *Oxford Review of Education* 14 (3):285-299.
- Macintyre, J. (1993). Political Socialization Of Youth In The Soviet Union: Its Theory, Use, and Results. *Unpublished Dissertation*. California: Naval Postgraduate School.
- Peters, V. (1956). Education in the Soviet Union. *The Phi Delta Kappan* 37 (9): 421-425.
- (1967). *Polojeniye o Vsesoyuznoy Ordena Lenina Pionerskoy Organizatsii İmeni V.İ.Lenina*. Moskova: Molodaya Gvardiya.
- Rauch, G. V. (1967). *A History of Soviet Russia*. New York: Praeger Publishers.
- Service, R. (1997). *A History of Twentieth-Century Russia*. New York: The Penguin Press.
- Timasheff, N.S. (1945). The Soviet School Experiment. *Russian Review* 2: 72-87.
- Turkhevich, L. (1960). Soviet Education. *The Modern Language Journal* 44 (3): 113-117.
- (1927). *Vsesoyuznaya Pionerskaya Organizatsiya*. *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, 5. Moskova: 1366-1377.
- Zickel, R. (1971). *Soviet Union: A Country Study*, Washington: Area Handbook Series.

Tanzimat Edebiyatının Epistemolojisine Eleştirel Bir Bakış: Düalite ve Öğretmen-Yazar/Öğrenci Okur İlişkisi

Bilgin GÜNGÖR*

Öz

Tanzimat döneminin düşünsel yapısı ve edebi estetiği üzerine Ziya Gökalp'ten Ahmet Hamdi Tanpınar'a; Hilmi Ziya Ülken'den Mehmet Kaplan'a kadar pek çok aydın çeşitli yorumlar getirmişlerdir. Bu yorumlar, barındırdıkları çeşitli tezlerle birlikte, çoğunlukla "düalite" ekseninde yürür. Tanzimat dönemi -ve sonraki dönem- aydınlarının kaleme aldığı edebi ve edebiyat-dışı eserler göz önünde bulundurulduğunda bu "postula"nın somut bir temeli olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bununla birlikte Jale Parla, *Babalar ve Oğullar (Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri)* adlı eserinde, Tanzimat döneminin düşünsel evreni üzerine farklı yorumlar getirmiş ve böyle bir evren için "düalite" kavramının yersiz olduğunu; bu dönemin aydınlarının ve romancılarının eserlerinde Doğulu değerlere evcilleştirilmiş Batılı değerlerin -en azından Beşir Fuad'a kadar- sorunsuzca eklemeliğini ileri sürer. Ayrıca bu dönem romancıları ve roman kahramanları ile okur kitlesi arasında "baba-oğul" ilişkisine benzer bir ilişkinin somutlaştığını; Tanzimat Fermanı ile yetkileri kısıtlanan padişahın toplum karşısındaki "baba"lığını bu dönemde romancıların -ve genel Tanzimat aydınlarının- üstlendiğini belirtir. Şüphesiz Parla'nın söz konusu tezleri, kısmen somut bir zemine otursa da, çalışmamız sırasında da görüleceği gibi, bu dönem romancılarının -ve genel olarak Tanzimat aydınlarının- eserleri göz önünde bulundurulduğunda, oldukça "yanlışlanabilir" bir konumda belirir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat dönemi, Tanzimat romanı, düalite, yazar-okur ilişkisi.

A Critical Overview of Epistemology of Tanzimat Literature: Duality and Teacher-Author / Student-Reader Relationship

Abstract

Many intellectuals from Ziya Gökalp to Ahmet Hamdi Tanpınar and Hilmi Ziya Ülken to Mehmet Kaplan brought various interpretations on the intellectual structure and literary aesthetics of the Tanzimat period. These comments, along with the various theses they hold, often walk on the axis of "duality". It is possible to say that this "postulat" is a concrete foundation when the literary and non-literary works received by the intellectuals of the Tanzimat period - and later periods - are taken into consideration. Jale Parla, in *Babalar ve Oğullar (Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri)*, however, brought different interpretations of the intellectual universe of the Tanzimat period and concluded that the concept of "duality" is unfounded for such a universe; argued that in the works of the intellectuals and novelists of this period, the domesticated Western values of Oriental values - at least to Beşir Fuad - were articulated without problems. In addition, this

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bilgingunor@comu.edu.tr

period embodies a similar relationship between the heroes of novels and novels and the readership of the “father-son” relationship, and indicates that the sultan, who was restricted by Tanzimat Fermanı and the authority of the sultan, assumed the “father” of the society in this period and the romans and generally Tanzimat intellectuals. Undoubtedly, even if Parla’s theses are partially tangible, this period can be seen as a “falsifiable” position when the works of the novelists - and generally Tanzimat intellectuals - are taken into consideration. In this review, we will focus on the disproportionate aspects of the theses, and some determinations will be made on the author-reader relationship of the period.

Key Words: Tanzimat period, Tanzimat novel, duality, author-reader relationship.

GİRİŞ

Jale Parla, *Babalar ve Oğullar (Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri)* adlı eserinde, Tanzimat döneminin hâkim epistemolojik yönsemeleri ile ilgili olarak gerek yakın dönem tarih yazımındaki (historiography) gerekse de edebi eleştiri geleneğindeki yaygın bir yargıyı yapıbozuma uğratma çabasına girişir. Mehmet Ali Kılıçbay, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu gibi aydınların ilgili düşüncelerinden yola çıkan Parla, özet olarak, Tanzimat düşüncesinin –Michel Foucault’nun terminolojisinden hareketle ifade etmek gerekirse– “epistemesi”nin¹ (“epistème”) düalıteye maruz kalmadığını, geleneksel Doğulu-İslâmî tandansı imlediğini ve Batılılaşmanın makul ölçülerde söz konusu epistemeye eklenmediğini dile getirir. Bu bağlamda, bütün Tanzimat aydınları gibi Tanzimat romancılarının da –Tanzimat Fermanı sonrası padişah yetkilerinin kısıtlanmasından ötürü– bir “baba” figürü dâhilinde söz konusu “episteme”yi (ki Parla bunu “mutlak metin” olarak adlandırır) eserlerinde (Parla, 2016: 29) çeşitli şekillerde işlediğini ve hem roman kahramanlarını hem de halkı bir “oğul” gibi konumlandıklarını düşünür. Öyle ki Parla’ya göre;

“(...) bu yazarlar her şeyi bileceklerdir; örneğin yarattıkları kişilerin tüm düşünceleri, duyguları ve istekleri alabildiğine saydamdır onlar için ve aynı saydamlıkla yansıtılır. Evet, her şeyi öğreteceklerdir; hem de sık sık olay örgüsüne müdahale edip okurun doğru öğrendiğinden emin olana dek. Evet, yargılayacaklardır, hatta diyebiliriz ki roman yazmalarındaki temel amaç ‘kalb-i insanîyet’; ‘tabiat-ı beşer’; ‘ahlâk-ı beşer’; ‘ahlâk-ı cemiyet’; ‘havass-ı beşer’ diye kategorize ettikleri genellemeler üzerinde yargılarını iletmeğidir.” (Parla, 2016: 49-50)

Parla, gerek “mutlak metin”in etkisinin gerekse de söz konusu metinde beliren epistemenin doğrultusunda ortaya çıkan “baba-oğul ilişkisi”nin, intiharını “İkarus” mitiyle metaforik olarak anlattığı Beşir Fuad’a kadar sürdüğünü düşünür; dolayısıyla “düalıte”nin etkinliğinin Beşir Fuad’la başladığını ilân eder gibidir (Parla, 2016: 111-121).

Osmanlı toplumunun dinî bir idealizm ile taçlanan despotik yapısının, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “medeniyet krizi” olarak adlandırdığı (Tanpınar, 1977: 101) erken Batılılaşma süreci sırasında, yani dini idealizme dönük “meşrulaştırım”ın (“legitimation”)² büyük zarar gördüğü dönemde dahi etkisini sürdürdüğü ve bunun diğer üstyapı olgularında,

1 Foucault’nun terminolojisinde episteme, bir çağın söylem biçimlerinin özü veya söz konusu söylemlerin dayandığı temel paradigma olarak belirir. Bkz. Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, Birey Yayınları, İstanbul 1999, s. 242-251.

2 Postmodern düşünürlerden Jean-François Lyotard’dan itibaren düşünce dünyasında yer bulan meşrulaştırım; daha çok epistemolojik yorumların faydaları ve idealleri üzerine bir dayanak noktası atfetme çabalarını imler. Bkz. Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Trans. Geoff Bennington- Brian Massumi, Manchester University Press, Manchester 1984, p. 6-9.

yani düşünsel alanlarda da yansıma alanı bulduğu; dolayısıyla edebiyatta da söz konusu despotik yapının izlerinin barındığı konusunda şüphe yoktur. Bu bağlamda Parla'nın "baba-oğul ilişkisi" metaforu aracılığıyla öne sürdüğü olgu, Tanzimat romanında -ve hatta genel olarak Tanzimat edebiyatında- zaman zaman görülebilir. Fakat Parla'nın tezleri, pek çok yönden "eleştirilebilir" bir konumdadır. Çünkü Tanzimat dönemi ve sonrasının gelişmelerini aklımıza getirdiğimizde, söz konusu tezlerin büyük ölçüde temelsiz kalabileceğini düşünmekteyiz. Bu incelemede, Parla'nın söz konusu tezlerinin -bizce- aksayan yönleri üzerinde durmakla birlikte Tanzimat döneminde yazar-okur ilişkisi üzerine bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

1. "MUTLAK METİN"İN İHLÂLİ

Öncelikle, Parla'nın "baba-oğul ilişkisi" metaforu etrafında dile getirdiği despotik-otokratik "mutlak metin" anlayışının Tanzimat döneminde izlerine rastlanması, o dönemin temel "episteme"sinin "düalite" ekseninde olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu dönemin (ve sonraki dönemlerin) aydınları, farklı ölçülerde de olsa, "mutlak metin" in sınırlarını net bir şekilde ihlâl ederler. Bu hususta ilk olarak Tanzimat dönemi aydınlarının bazı eserlerine yönelmek son derece aydınlatıcı olacaktır. Sözgelimi İbrahim Şinasi Efendi, inançlı olsa da, Tanzimat'ın öncüsü olan sadrazam Mustafa Reşit Paşa'yı "medeniyet resulü"; onun vücudunu ise "vücûd-ı mu'ciz" olarak adlandırır ki böyle bir tavır, "mutlak metin" in kapsadığı Sünnî-İslâmî ölçütlere de padişah merkezli devlet felsefesine de uymaz:

"Aceb midir medeniyet resulü dense sana

Vücûd-ı mu'cizin eyler ta'assubu tahzîr" (Şinasi, 2005: 11).

Nuri Sağlam'ın da belirttiği gibi bu dizelerde "Şinasi, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de sadece Hz. Muhammed için kullandığı 'resul' sıfatını Mustafa Reşit Paşa'ya yakıştırmak suretiyle 'resul' sıfatının kutsallığını ve bu sıfatın yalnız Hz. Muhammed'e ait oluşuyla da İslâm inancındaki hususî yerini bir anda sarsmayı hedefle[er]." (Sağlam 2013: 68) Nâmik Kemal'in "Yunus ilahisi"ne benzettiği (Göçgün, 2009: 20) "Münacât" şiirinde ise Şinasi, bu kez doğrudan Tanrı'ya yönelik "mutlak metin" in sınırlarının ötesine geçen bir yoruma yönelir ve Tanrı'nın varlığını, Fransız aydınlanmacıların temel ölçüt saydığı akıl ile ispatlama çabasına girişmek ister:

"Vahdet-i zâtına aklımca şehadet lâzım

Cân u gönlümle münâcât u ibâdet lâzım" (Şinasi, 2005: 5)

Şinasi ile aynı dönemin aydınlarından olan Sadullah Paşa ise, "Ondokuzuncu Asır" adlı şiirinde, akıl ile birlikte bilim ve ilerlemeyi "zamanın ruhu" nun birer yükselen değeri olarak görmekle birlikte, "beka-yı cem'iyat" için benimsediği dini kaidelere hiç değinmeden söz konusu değerleri benimsemeyi şart koşarak geleneksel inancı ve devlet felsefesini kapsayan "mutlak metin" i adeta yok sayar:

"Zamân zamân-ı terakki cihân cihân-ı ulûm

Olur mu cehl ile kabil beka-yı cem'iyat" (Kaplan, 2007: 72)

Ziya Paşa ise geleneksel İslâm anlayışına sıkı sıkıya bağlı bulunsa da "Tercî-i Bend" de hayat ve onun düzeni karşısında son derece kötümser bir bakışı somutlaştırır ki Mehmet Kaplan'ın da vurguladığı gibi bu şiirde Ziya Paşa, devlette ve "kâinatta nizamdan

çok nizamsızlık” (Kaplan 2007: 59) gördüğünü dile getirmek ister. Bu durum ise, kabul edilmelidir ki, “mutlak metin” sınırları etrafında olabilecek veya gelenekte mevcudiyeti bulunabilecek bir olguyu imlememektedir. “Mutlak metin”deki Sünnî-İslâm anlayışında, bilindiği gibi, kötümser olmak, Tanrı’nın varlığını inkâr noktasına yaklaşmaya vesile olması sebebiyle doğru bir düşünce biçiminden sayılmaz. Yine söz konusu anlayış, kâinatı, mükemmel bir şekilde yaratılmış, şaşmaz ve mutlak bir “nizâm” içerisinde görür ki Osmanlı’nın egemen ideolojisindeki “nizâm-ı âlem” düşüncesi de bu temelde yükselir.

Bu noktada ayrıca Robert P. Finn’in de dikkat çektiği olguya yönelmek gerekir. Finn’in de belirttiği gibi bu dönem romancılarının eserlerinde kahramanların camiye girdiği veya herhangi bir ibadette bulunduğu pek görülmez. (Finn, 2013: 119)³ Ayrıca bu kahramanların, *Turfanda mı Turfa mı?* romanının kahramanı Mansur Bey dışında hemen hemen dindar bir kişilik portresine sahip olduğu söylenemez.

Tanzimat aydınlarının “mutlak metin”i ihlâl edişlerindeki sert tutumlarına, daha doğru bir söylemle belirtirsek “düalite”ye düşüşlerine yönelik örnek vermek amacıyla, bu dönemde, özellikle ırk nazariyelerine ve kolonyal süreçlere değinen metinlere bakmak da faydalı olacaktır. Nitekim bu metinlerde Tanzimat aydınlarının kolonyalist söylemleri ne şekilde benimsediği rahatlıkla görülebilir. Sözgelimi, Tanzimat döneminin önemli aydınlarından olan Münif Paşa, bir yazısında, kolonyalistlerin ırkçı söylemini tekrar ederek, “beyaz” Kafkas ırkının “siyah” ırka üstünlüğünü savunur ki bu, tüm ırkları eşit gören bir inancın ve bütün gayrimüslim ırkları reaya çatısı altında eritmeye gayret eden bir imparatorluğun mensubu aydın için son derece cesur bir iddiadır:

“Umûmen nev-i insanın san’at-ı kitâbet tahsiline kabiliyeti derkâr ise de ecnâs ümemin teallüm-u ulûma isti’dâdı mütefâvittir. Türk ve Arab ve Acem ve Rum ve tavâif-i efrenciden ibaret olan Kafkas cinsi bu babda en ziyâde müstaîd olup, zenci taifesinin şekil ve hilkatleri iktizasınca ulûm-ı riyaziye ve hikemiye mesâik-i dakikasını fehm ve idrâkden aciz olduklarının bi’t-tecrûbe malum olduğu rivayet kılınır.”⁴

Tanzimat romanının öncülerinden olan Ahmet Midhat Efendi ise *Rikalda yahut Amerika’da Bir Vahşet Âlemi* adlı romanında, Aztek kalıntısı bir kabilenin yaşayışını ve mekânını betimlerken, kolonyalist-şarkiyatçı söylemlerin ırkçı teorilerine başvurmadan geri kalmaz. Söz konusu kabilenin yaşadığı yerler, İngiliz kolonyalistlerin “medenileştirme” sürecinden evvel “vahşet-âbâd”tır; hatta bundan da ötedir. Öyle ki, bu vahşi ortamı okurlar dahi gözünde canlandırmakta zorluk çekebilirler:

“Vakia şimdilerde Missouri nehrinin sahilleri Avrupa’nın Loire ve Rhin seyahili gibi muntazam çiftlikler, köyler, kasabalarla müzeyyen ve eyâdi-i maharetle işlenir tarlalar, çayır-lar, bahçeler, bağlarla mücehhez bir mâmure-i ferah-fezâ ise de hikâyemizin zaman-i

3 Finn’in bu husustaki düşüncelerini detaylı bir şekilde vermek konumuz açısından faydalı olacaktır. Finn’e göre Tanzimat romanlarında “belirgin bir biçimde göze çarpan bir başka özellik de, etkin din öğesinin yokluğudur. Turfanda mı Yoksa Turfa mı?, İslam dinine ilişkin bazı tartışmalara, en azından öğrenim açısından dine yer verir, öbür romanlarda bu konuda genel bir suskunluk vardır. Kişilerden hiçbirini camiye gitmez sözgelimi; ‘Allah’ adı ara sıra geçse de, roman başkişilerinin gündelik yaşamlarında Muhammed’in ilkeleriyle yönetilmedikleri apaçık ortadadır.” Robert P. Finn, *Türk Romanı: İlk Dönem, 1872-1900*, Çev. Tomris Uyar, Agora Kitaplığı, İstanbul 2013, s. 119.

4 Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Altuğ, Fatih (2014). “19. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında İmparatorluk, Medeniyet, Yerlilik, Yaban(cı)lık ve Din”, *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul’unda Modern Edebi Kültür*, Haz. Mehmet Fatih Uslu-Fatih Altuğ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 77.

güzerânı olan geçen on sekizinci asr-ı milâdî evâhîrinde şimdiki mamuriyet oralar için henüz hayal ve hatırdâ bile tasavvur olunamazdı. Oraları adeta vahşet-âbâd yerlerden olup şimdiki ahâlî-i mütemeddineye bedel Aztek denilen kavm-i kadimin bakıyyesi ellerinde bulunurdu.

Lâkin sevâhil-i mezkûrenin ahvâlini tasvir için ‘vahşet-âbâd’ diye istimal etmiş eylemiş bulunduğumuz tabîr acaba kâfi midir? Acaba karilerimiz bu tabir üzerine gözlerini yumarak şu Missouri nehri sahillerinin hâl-i vahşeti neden ibaret bulunduğunu hayalleri önünde tecessüm ettirmek istedikleri zaman bu sa’ylarında ne dereceye kadar muvaffak olabilirler?” (Ahmet Mithat Efendi 2003: 625)⁵

Bu noktada son olarak Tanzimat aydınının, “mutlak metin” eksenindeki eski edebiyat geleneği karşısında doğrudan ortaya koydukları katı tutuma değinmek faydalı olacaktır. Bilindiği gibi özellikle Nâmık Kemal ve (ilk dönemlerini baz alırsak) Ziya Paşa, divan edebiyatının gerçekçi ve ulusal bir niteliği bulunmadığını ifade ederek edebiyatın yönünü Doğ’udan Batı’ya çevirmenin doğru olduğunu öne sürmüşlerdir.⁶ Böylelikle “mutlak metin”in en azından estetik/sanatsal eksenini tamamıyla redde kadar varmışlar ve söz konusu metinle hemen hemen zıt bir epistemoloji temelinde yükselmiş yeni (Batılı) estetik kaideleri hem uygulamaya hem de teorik olarak betimlemeye yönelmişlerdir. Parla, “mutlak metin”e bağlı kaldığı iddia ettiği Tanzimat edebiyatçılarının Divan edebiyatına karşı koyuşunun söz konusu temel tezle olan çelişkisini aşmak için Harold Bloom’un “anxiety of influence” (“etkilenme endişesi”) teorisinden hareketle, yani her “oğul”un “baba”yı aşmaya çalışmasıyla somutlaşan edebiyat tarihi mantığını öne çıkaran bir tezdenden faydalanır.⁷ Fakat Tanzimat yazarının “mutlak metin”e bağlı kaldığı hâlde böyle derin bir “etkilenme endişesi” duyması mümkün olmasa gerek. Kutsiyet taşıyan ve “mutlak metin”e göbekten bağımlı olan eski edebiyat anlayışı karşısında aynı metin doğrultusunda kalem oynatan bir Tanzimat edebiyatçısına, belki de en fazla Şeyh Galib’in Nabi karşısındaki tavrına⁸ benzer bir özgünlük arayışına girişmek düşer. Aksi hâlde “mutlak metin”in sınırları dışındaki bir düşünce yapısının çerçevesinde hareket etmek gerekir ki Tanzimat edebiyatçısında veya aydınlarında durum da budur.

Görüldüğü gibi Tanzimat aydınlarının metinlerinde, “mutlak metin”in sınırlarına yönelik

- 5 Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Eserleri: Romanlar XII: Rikalda yahut Amerika’da Bir Vahşet Âlemi*, Haz. M. Fatih Andi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003. s. 625.
- 6 Nitekim Bilge Ercilasun’un da belirttiği gibi bu dönem edebi eleştirinin temel mantığı da eskinin yerilmesi, yeninin övülmesine dayalıdır. Bkz. Bilge Ercilasun, “Servet-i Fünûn Edebiyatında Tenkit”, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Haz. İsmail Parlâtr, Akçağ Yayınları, Ankara 2006. s. 492.
- 7 Bloom’un söz konusu teorisine göre edebiyat alanında şairler ve yazarların gelenekle olan ilişkisi adeta Oedipal bir kompleks çerçevesinde somutlaşır. Her şair ve yazar, geleneği aşmak, onun etkisini kırmak; yani “baba”yı ortadan kaldırıp kendisini var etmek idealiyle eserler üretir. Bu hususta güçlü bir özgünlük yaratırsa kanonlaşır; aksi hâlde geleneğin içerisinde sıradan bir takipçi konumuna düşer. Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Harold Bloom, *Etkilenme Endişesi: Bir Şiir Teorisi*, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul 2008, s.9-42. Harold Bloom, *Batı Kanonu: Çağların Ekolleri ve Kitapları*, Çev. Çiğdem Pala Mull, İthaki Yayınları, İstanbul 2014, s. 21-46.
- 8 Şeyh Galip, *Hüsün ü Aşk*’ın “Der beyân-ı sebeb-i te’lif” bölümündeki “Bezm ehl-i serâ-ser etti ikrâr/ Bu kavli muvâfakatla tekrar//Bu gâyete erdi kim meâli/Tanzîrinin olmaz ihtimâli//“Ol rîtl bana girân göründü/Bir suret-i imtîhân göründü// (...)Aldım o hevesle kîlki deste/Bu nazmı dedim şikeste beste” beyitlerinden de anlaşılacağı gibi, mesnevisini Nabi’nin aşılmaz görünen *Hayrabad*’ını aşmak amacıyla kaleme almıştır. Bkz. Şeyh Galip, *Hüsün ü Aşk*, Haz. Orhan Okay-Hüseyin Ayan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.38-46.

Beşir Fuad'dan da önce beliren ihlaller, hem Sünnî-İslâm akidelerine hem de geleneksel devlet felsefesine son derece ters düşer. Bu ihlalleri, “mutlak metin”e uyumlu -veya Parla'nın deyişiyle “evcilleştirilmiş” (Parla, 2016: 23)- şekilde eklenenen bir Batılılaşma programının normal görüngülerinden saymak da doğru bir yaklaşım olarak görülemez (nitekim Tanzimat aydınlarının, “meşrutî monarşi”⁹ dışında Batı'dan gelen “yenilik”leri dinen veya “mutlak metin”e uygun bir şekilde temellendirerek ortaya koydukları pek de görülmez ki uyumluluktan veya “evcilleştirmek”ten bahsetmek bu bağlamda mümkün olmaz). Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi burada, iki farklı “mutlak metin”, yani hem Doğulu-İslâmî “mutlak metin” hem de Batılı-Laik “mutlak metin” bir çatışma hâlinindedir. Fakat bu durum, Tanzimat aydınlarının sadece kitaplarında, makalelerinde değil; aynı zamanda çeşitli aktivitelerinde de belirir. Nitekim Tanzimat dönemi; Osman Hamdi Bey'in, Üsküdarlı Hoca Ali Rıza'nın romantik resimler ürettiği; daha evvel heterodoks gruplar tarafından yapılan ihtilal hareketlerinin artık Jön Türk mensubu aydınlar tarafından da planlanmaya başladığı; kamuoyunun gazete aracılığıyla canlandırılmaya ve yönetime ortak edilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla Tanzimat dönemi, Doğulu-İslâmî bir “mutlak metin”in egemenliğine dayalı bir düşünsel evrenin değil, daha çok kaos şeklinde açığa çıkan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar büyük oranda etkisini sürdüren bir düşünsel “düalite” evreninin egemenliği çatısı altında düşünülmelidir.

2. BABA İLE OĞUL, ÖĞRETMEN İLE ÖĞRENCİ, ÖĞRETMEN-YAZAR İLE ÖĞRENCİ-OKUR

Parla, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Tanzimat aydınları gibi Tanzimat romancılarının da geleneksel Doğulu-İslâmî “mutlak metin”den yola çıkarak eserler oluşturduğunu; bu hususta geleneksel otorite olgusunu romanlarında hissettirdiğini ve dolayısıyla da hem yazar ile roman kahramanı arasında hem de yazar ile okur arasında “baba-oğul ilişkisi” metaforuyla açıklanabilecek bir hegemonik ilişki biçiminin doğduğunu dile getirir.

Öncelikle, yazar karşısında roman kahramanlarının, Parla'nın deyişiyle “*tüm düşünceleri[-nin], duygu ve istekleri[-nin] alabildiğine saydam*” olması, “*aynı saydamlıkla yansıtılır*” (Parla 2016: 49) bir nitelikte bulunması ve söz konusu kahramanların belli değerler etrafında cezalandırılması/mükâfatlandırılması -belli açılardan bakıldığında- bir “baba-oğul ilişkisi” çerçevesinde düşünülebilir. Fakat bu şekilde düşünüldüğünde, tutarlı olmak adına, hemen hemen 18. yüzyılın başından 20. yüzyılın başına kadar bütün romanlardaki yazar-okur ilişkisini bir “baba” ve “oğul” metaforu temelinde açıklamak gerekir. Nitekim yaklaşık iki yüz yıllık roman geleneğinde (romantik ve realist roman evreninde), yazarın kurgusal düzlemde çoğunlukla bir “Tanrısal anlatıcı” konumunda bulunduğu barizdir. (Moran 2010: 237-242) Balzac için Goriot Baba'nın, Eugénie Grandet'ın; Tolstoy için Anna Karenina'nın, Nataşa Rostova'nın bütün duygularıyla düşünceleri “saydam”dır ve *aynı saydamlıkla yansıtılır*. Bununla birlikte her “Tanrısal anlatıcı”, kahramanlarını belli değerler doğrultusunda cezalandırılabilir veya mükâfatlandırılabilir -ki Gennady Nikolayeviç Pospelov buna, “karakterlerin düşünsel yorumlanması” adını verir (Pospelov,

9 Kaldı ki “meşrutî monarşi”yi temellendirirken Tanzimat aydınlarını harekete geçiren etkenin “mutlak metin”in ilkelerinden çok kamuoyunu ürkütme korkusu olduğu da düşünülebilir. Nitekim Yalçın Küçük, “meşrutî monarşi”yi İslâmî tandanslı bir söylemle savunanların başında gelen Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın kaleme aldıklarından hareketle Tanzimat aydınlarının böyle bir söylem geliştirmesinin temelinde halktan kaynaklı “Tanzimat'ın tepkisini duy[-ma]”nın olduğunu düşünür. Bkz. Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler 1*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 623.

2005: 112-113). Dolayısıyla Tanzimat romancısı için de bu şekilde bir cezalandırma/mükâfatlandırma sistemine dönük tercih doğal görülmesi gerekir. Üstelik bu cezalandırma/mükâfatlandırma sisteminin de “mutlak metin” çerçevesinde değil, yazarların “düalite” şeklinde beliren fikirleri çerçevesinde olduğu ortadadır. Yazarlar, Parla’nın iddia ettiği aksine, kahramanlarını her zaman “süfli lezzetler”den uzaklaşmalarına/yakınlaşmalarına göre cezalandırmazlar/mükâfatlandırmazlar; bazen cezalandırma/mükâfatlandırma, söz konusu yapının dışında gerçekleşebilir. Şemsettin Sami’nin Talat’ı ve Fitnat’ı ölüme mahkûm etmesi, “mutlak metin”deki değerlerin aksine bir yol izlendiği için değil, tam aksine, “mutlak metin” çerçevesinde düşünülmesi gereken “görücü usulü evlilik”e uyulmak zorunda kalındığı içindir. Samipaşazade Sezaî’nin Dilber’in intiharını bir “hürriyet” olarak betimlemesinin de “mutlak metin”le olan uyumsuzluğu ortadadır: Bilindiği gibi İslâmî anlayışta intihar, bir “hürriyet”e kavuşma vesilesi değil; Tanrı tarafından cezalandırılacak yanlış bir harekettir. Mîdhat Efendi’nin Rakım Efendi’yi zenginlik ve başarı ile mükâfatlandırmasına gelirse, burada da “mutlak metin”e uymanın faydalı sonuçlarından daha çok, bir “protestan ahlâkı”na uymanın faydalı sonucunu görürüz. Rakım Efendi, dindar olduğu ve geleneğe sıkı sıkıya bağlı bulunduğundan ötürü değil (ki Jozefino ile flört etmesi, içki kullanması gibi durumlar Rakım Efendi’nin “mutlak metin”e belli ölçülerde uzak durduğunu gösterir); para kazanmak için çalışkanlığa ve rasyonaliteye dayalı bir mikro-ekonomi kurguladığı için zengin ve başarılı olmuştur.

Romanlardaki ve genel olarak edebiyattaki yazar-ile okur ilişkisine gelirse; gerek Tanzimat edebiyatında gerekse de sonraki dönem edebiyatlarında yazar ile okur arasındaki ilişki biçiminin hükmetmek veya yönetmekten çok, öğretmek ve eğitmek temelinde somutlaştığını, dolayısıyla “baba-oğul ilişkisi” metaforunun bu ilişki biçimini karşılamada yetersiz olduğunu; “öğretmen-öğrenci ilişkisi” metaforunun bu bağlamda kullanılmasının daha doğru olabileceğini dile getirmek gerekir. Nitekim “baba”, bilgi vermekten ve eğitmekten çok, cezalandırma ve bir baskı kurma; ilerletmekten çok sabit tutma ve nizâmı bâki kılmanın bir figürüdür. “Baba” figürünün –hele de Doğu tipi despotik toplumlarda- bilgi verme, eğitime ve ilerletme gibi bir misyonu bulunmaz; bu misyon, olsa olsa “öğretmen” figürüyle açıklanabilir. Louis Althusser’in, Antonio Gramsci’nin “hegemonya” teorisindeki “kuvvet-rıza” diyalektiğine dayalı olarak ortaya koyduğu devlet aygıtları gruplandırmasını bir benzetme ögesi olarak ele alırsak, “baba”nın “baskı aygıtı”na; “öğretmen”in ise daha çok “ideolojik aygıt”a benzediğini dile getirebiliriz.¹⁰ İlki kuvvetle, “baskı”yla; ikincisi ise eğitimle, “rıza”yla işler. Dolayısıyla Tanzimat romancıları –ve genel olarak Tanzimat aydını-, bir “baba”dan çok, bir “öğretmen” figürü olarak okurun karşısına çıkarak kuvvet ve baskıdan çok eğitimle, rızayla onun bilinci üzerinde muamelede bulunur. Ülkenin modernleşmesine ve medenileşmesine katkı sağlamak için Tanzimat –ve daha sonraki dönemlerin- aydını bir inisiyatif alır. Bu bağlamda Tanzimat döneminden itibaren yazar ile okur arasındaki ilişkisi, klasik yazar-okur ilişkisinden öte

10 “Avrupa Marksizmi”nin öncülerinden Antoni Gramsci, toplumsal formasyonda burjuvazinin proletarya üzerinde bir yandan “kuvvet”e bir yandan da “rıza”ya dayalı olarak hegemonya kurduğunu düşünür. Bkz. Antonio Gramsci, Hapishane Defterleri, Çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, İstanbul 2014, 341-342. “Yapısalcı Marksizm”in öncülerinden Louis Althusser, Gramsci’nin bu tezine dayanarak, hegemonik işlev üstlenen devleti iki aygıtsal kısımda düşünür: İlk kısımda “devletin baskı aygıtları” (polis, asker vs.); ikinci kısımda ise “devletin ideolojik aygıtları” (okul, televizyon vs.) vardır. Devlet, Althusser’e göre, burjuvazinin bir hegemonya unsuru olarak, bir yandan silahlı güce, diğer yandan ise ideolojik güce dayanır. Bkz. Louis Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, İstanbul 2014, 55-64.

bir boyut kazanır; daha doğrusu klasik yazar-okur ilişkisinden çok farklı olarak, adeta bir öğretmen-öğrenci ilişkisi çerçevesinde somutlaşır. Bu ilişkide –söz konusu metafordan hareketle bir adlandırılmaya başvurarak ifade edersek- halkı aydınlatmak, ülkeyi “muasir medeniyetler” seviyesine çıkarmak için eğitimci sıfatındaki bir öğretmen-yazar ile söz konusu öğretmenin “kıssadan hisse”leriyle çağı yakalaması düşünülen öğrenci-okur mevcuttur. Şinasi’nin “Tercümân-ı Ahvâl Mukaddimesi”ni bu bağlamda, söz konusu ilişkinin sadece gazete üzerinden değil, bütün bir neşriyat üzerinden yürütülen antlaşması saymak mümkündür. Bu mukaddimedeki Şinasi, gazetenin temel misyonunun hem içte hem de dıştaki olayları ve durumları halkın anlayacağı bir dille haber verme gibi bir misyon yüklediğini ve zaten gazetenin adının da buradan geldiğini bildirerek, adeta Tanzimat aydınının çoğunluğunun ve okurların rolünü ilan eder:

“İmdi işbu gazete ahval-i dâhiliye ve hariciyeden müntehap bâzı havadisi ve maarif-i mü-tenevvîya ile sair mevadd-i nâfiya dair mebahisi neşr-ü beyana vasıta olacağından nâsî, Tercüman-ı ahval ünvanı ile tesmiye olunmak münasip görüldü. Ta’rife hâcet olmadığı üzere kelâm, ifade-i meram etmeğe mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillü, en güzel icad-i akl-ı insanî olan kitabet dahi kalemlerle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibarettir; bu itibar-i hakikate mebnî giderek, umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede, işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi makam münasebeti ile şimdiden ihtar olunur.”(Şinasi, 2005: 166)

Herkesin anlayabileceği sade bir dille hem içerideki hem de dışarıdaki durum ve olaylar hakkında bilgi verme, Tanzimat–ve kısmen sonraki dönem- aydınlarının ortaya koyduğu eserlerin de bir anlamda temel mantalitesini verir. Ahmet Midhat Efendi’nin eserlerinin gerek iktisadi (*Müşahedat, Acaib-i Âlem* vs.) gerek sosyolojik (*Felâtin Bey ve Rakım Efendi, Avrupa’da Bir Cevlan* vs.) gerekse de teknolojik bilgilerle (*Dürdane Hanım, Ahmet Metin ve Şirzat* vs.) dolu olduğunu; Namık Kemal’in “hürriyet”in nimetlerini (“Hürriyet Kasidesi”) ve tarihsel kişiliklerin üstün vasıflarını (*Cezmi*) edebi eserler vasıtasıyla halka yeniden hatırlatmaya çalıştığını; Samipaşazade Sezai’nin kölelik kurumunun zararlarını halkın dikkatine bir roman formatında sunduğunu (*Sergüzeşt*) bu bağlamda hatırlayabiliriz.

Bu noktada eklemek gerekir ki, edebiyat evrenindeki öğretmen-yazar ile öğrenci-okur ilişkisinin 1950’lere kadar büyük ölçüde devam ettiğini öne sürmek de mümkündür. Nitekim Türk edebiyatından bu bağlamda verilebilecek pek çok örnek bulunmaktadır. Sözgelimi Tevfik Fikret, oğlu Halûk’un şahsında bütün genç nesli, “Tanrılar”dan (Batı’dan) insanlara (Osmanlı’ya) “ateş”i (bilim ve teknolojiyi) getirecek bir “Promete” olarak görür ve söz konusu nesle yönelik yönlendirmelerde bulunur:

“Müşâtâk-ı feyz u nûr olan âti-i milletin

Mechûl elektrikçisi, aktâr-ı fikretin

Yüklen getir - ne varsa - biraz meskenet - fiken,

Bir parça râhu, benliği, idrâki besleyen

Esmâr-ı bünye-hıyzini; boş durmasın elin.

Gör dâimâ önünde esâtir-i evvelin

Gökten dehâ-yi nârı çalan kahramânını...

Varsın bulunmasın bilecek nâm ü şânını!" (Fikret, 2010: 80-82)

Aynı dönemlerde Mehmet Âkif ise, bir "hoca" sıfatıyla, Batı'dan bilim ve teknolojiyi getirerek onları, toplumun İslâmî dokusuna zarar vermeden ülkeye yerleştirme misyonu için Köse İmam'ın oğlu Âsım'ın şahsında yine gençliğe seslenir. Bu sesleniş de, tıpkı Fikret'in "Halûk'un Nesli"ne seslenişindeki gibi, yoğun bir pedagojik yönlendirme hususunu içerir:

"...Nerdesin hey gidi Berlin? diyerek yollanınız.

Altı ay, bir sene gayret size eğlence demek

Siz ki yıllarca neler çekmediniz, hem gülerek!

Hani, bir ömre bedeldir şu geçen her gününüz;

Bir gün evvel gidiniz, bir saat evvel dönünüz." (Ersoy 2007: 409-410)

Cumhuriyet döneminin ilk otuz yılında ise Kemalist kadro tarafından öncülük edilen inkılapları veya bu inkılapların aksine olan ve ülkenin farklı bir yönetim biçimi izlemesine dair yolları halka öğretmek ve aktarmak amacı, edebi metinlerde yansıma alanı bulur. Yakup Kadri, ütopyik bir dünya kurduğu, Fredric Jameson'ın tabiriyle bir "ütopyacı program"ı (Jameson, 2009: 20) canlandırdığı *Ankara* romanında, Kemalizmin sosyo-ekonomik hedefleri net bir şekilde yansıma alanı bulur. Cumhuriyet'in 20. yılında "muasır medeniyetler seviyesi"nde bulunan gelişmiş bir Türkiye'yi, "sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum"u buluruz. "Devrim şairi" olarak anılan Behçet Kemal Çağlar, "O İhtilâl Bayrağı" şiirinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün izinden yürümeyi ve "Garplı kafa" ile "Türk gönül"ü birleştiren ülkeyi Batılı medeni ülkelerle aynı seviyeye çıkarmayı gençliğe bir ödev olarak yükler:

"Ona ta can evinde yer vermeli insanlar.

Osmanlı anlayamaz onu, ancak Türk anlar:

Ateşinde erimek, yeniden şekle girmek,

-Ona ram olmak değil- biraz da olmak gerek;

Her haliyle örnek o Türk için erkek için;

Onu anlamış olmak ve onu sevmek için

Daralınca gönülde o azmi bulmak gerek;

Ona diz çökmek değil, ona doğrulmak gerek;

Şarklılık, Osmanlılık, gerilik bir tarafa!

Garplı kafa, Türk gönül; ak alın, olgun kafa...

İsteddiği hasada bu yerde rençberiz biz;

Onun 'Mustafa Kemal' dediği gençleriz biz!"(Çağlar 1938: 504-505)

Nâzım Hikmet ve ardılı toplumcu-gerçekçilerin, zaman zaman Jdanovcu bir çizgiye yönelerek, halkı sosyalizm hususunda eğittiği; Necip Fazıl ve Peyami Safa'nın ise dini-mistik duyarlılıkları okurlara anlatmayı ve onların inançlarını etkilemeyi hedefledikleri de

bariz olarak ortadadır. Dolayısıyla öğretmen-yazar ile öğrenci-okur arasındaki ilişkinin 1950'lere kadar hemen hemen her edebi mecrada, şu veya bu şekilde, baskın olarak devam ettiğini, Gürsel Korat'ın deyişiyle söylersek, Türk edebiyatının bu süre zarfında, bir yönüyle de olsa, "pedagojik" (Korat, 2013: 27) bir nitelikte bulunduğunu dile getirebiliriz.

1950'lere doğru ise Türk edebiyatında, gerek sosyo-ekonomik gerekse de estetik alanındaki gelişmelerden ötürü "öğretmen-öğrenci ilişkisi"nin yavaş yavaş ortadan kalktığını dile getirmek mümkündür. 1946 sonrası Türkiye'nin Batı kampına kesin olarak katılması, Truman Doktrini, Marshall Yardımı, NATO üyeliği, çok-partitli sisteme geçiş gibi kapitalizmin hızlı gelişmesine sebep olan etkenlerden ötürü, üstyapısal açıdan bir çözülme durumu ortaya çıkar. Bu çözülme durumu, Türkiye'deki hâkim düşünsel biçimde de yavaş yavaş bir değişikliğe sebep olur. Artık Doğu tipi despotik devlet felsefesinin ve inançların sosyal hayattaki belirleyici rolünün yavaş yavaş azalması, "mutlak metin"in giderek belirsiz bir duruma gelmesi ve kapitalist üretim biçimine uygun bir bireyci düşünselliğin öne çıkmasıyla birlikte edebiyat da "pedagojik" vasfını yitirir. Ayrıca sürrealizm, varoluşçuluk gibi modern akımlar, bu dönemde etkisini evrensel düzeyde göstermeye başlar. Dolayısıyla bu yıllar, Türk edebiyatı için bu açıdan bir dönüm noktasını da içerir. Gerek İkinci Yeni şairlerinin gerekse de 1950 kuşağı öykücülerinin ve romancılarının metinlerinde de görüldüğü gibi, öğretmen-yazar, yerini büyük oranda (Yusuf Atılgan, Ferit Edgü gibi yazarların; Cemal Süreya, İlhan Berk gibi şairlerin eserlerinde de görüldüğü gibi) yalnız, içe kapanık bireylerin yabancılaşma, absürtlük ve iletişimsizlikle dolu hayatlarını gösteren bir vizör konumundaki yazara, bir başka açıdan, "estetik obje" üreticisi yazara bırakır. Okur ise -yine büyük oranda- metni "kıssadan hisse" alınacak bir araç gibi görmekten çıkar; onun karşısında sadece estetik süje pozisyonunda bulunur. Dil de "göndergesel" olmaktan uzaklaşır ve çok-anlamli bir yapıya kavuşur. Kısaca klasik yazar-okur ilişkisi, esasında bu yıllardan itibaren Türk edebiyatı bağlamında tesis edilmiş olur.

Tam da bu noktada şu soru sorulabilir: "Baba-oğul ilişkisi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Türk aydınlarıyla ilgili olarak özellikle hangi hususlarda görülebilir? Bu bağlamda dile getirmek gerekir ki "baba-oğul ilişkisi", daha çok siyasi tasavvurlar ve pratikler etrafında düşünülebilir. Nitekim Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Türk aydını, çoğunlukla, devlet ile birey arasındaki ilişki biçimini kurgulamada despotik Doğulu devlet felsefesi geleneğini anımsatan bir yapıyı öngörmüştür. Jön Türkler ve daha sonraki İttihatçiler, "meşrutî monarşi"de karar kılmış; dolayısıyla padişahı devlet sisteminden dışlayacak bir siyasi yönetim biçimine pek de yönelmemişler ve dolayısıyla geleneksel padişah-tebaa ilişkisine yönelik bir yapıbozum çabasına girişmemişlerdir. Cumhuriyet dönemi aydınları da siyasi tasavvurlarında ve pratiklerinde hemen hemen aynı doğrultuda bir düşünce sergilemişlerdir. Yakup Kadri'nin *Yaban* romanındaki "çoban-sürü ilişkisi" metaforunda veya Kadro hareketinin bürokratik mekanizmanın hâkimiyetindeki sınıfsız-ımtiyazsız toplum tasavvurunda da belirlediği gibi, güçlü bir devlet anlayışı bu dönem aydınlarının siyasi düşüncelerinde veya pratiklerinde belirgin bir öge olarak konumlanmıştır.

SONUÇ

Tanzimat'ın düşünsel evreninin "düalite"den çok Osmanlı'ya özgü Doğulu-İslâmî bir epistemolojik tandansı imleyen "mutlak metin"e dayalı olduğu; özellikle de bu dönem romanlarında söz konusu "mutlak metin"in ve "baba-oğul ilişkisi" metaforuyla açıklanabilecek bir ilişki biçiminin somutlaştığı yönünde Jale Parla tarafından ortaya konulan tezler, söz konusu dönemin aydınlarının ve edebiyatçıların hem romanları hem de diğer eserleri göz önünde bulundurulduğunda son derece "aksak" durumdadır. Bu eserlerde Tanrı'nın varlığının akıl ile kanıtlanmaya çalışılması, ırkçı söylemlere başvurulması, kâinat ontolojisinin nizamsızlık eksenli düşünülmesi, yazarların/ediplerin bir "baskı" figüründen çok bir "ideolojik" figür olarak somutlaşması gibi hususları göz önünde bulundurmamak, çalışma sırasında da görüldüğü gibi, Parla'nın tezlerindeki "aksaklığın" boyutlarını anlayabilmek için yeterlidir. Fakat son olarak şu hususu da belirtmek gerekir: Parla'nın tezlerinin "nihai nokta"sı Cumhuriyet'in bir "yanılgı"sı üzerinedir. Şöyle ki Parla, Tanzimat'ın düşünsel evreninin "düalite" şeklinde alımlanmasının bir "Cumhuriyet ideolojisi yorumu" olduğunu; böyle bir yorumun da "düalite"nin "*Cumhuriyet'le en 'hayırlı' biçimde çözüldüğü yansımalarından kaynaklanıyor olabil[-eceğini]*" (Parla, 2016: 36) dile getirir. Bugün özellikle sosyokültürel alandaki çatışmalı durum görüldüğünde, Cumhuriyet'in söz konusu "düalite"yi "en 'hayırlı biçimde" çözdüğü "yansımalarına" sahip oluşunu imleyen tezde bir haklılık payı olduğu düşünülebilir. Fakat inceleme boyunca yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, "düalite"nin varlığına yönelik yapılan "yorum"un (Ziya Gökalp'ten Ahmet Hamdi Tanpınar'a kadar pek çok aydın bu "yorum"un en büyük temsilcileridir) doğru olarak okunabileceği; dolayısıyla Cumhuriyet aydınının sadece "kendi ikilemlerini" Tanzimat aydınlarına yansıtma çabasının sonucu olarak ortaya koyulan spekülatif bir yargı temelinde yükselmediği de barizdir. Aksini iddia etmek, Şinasi'den Namık Kemal'e; Hâmid'den Midhat Efendi'ye kadar pek çok aydın veya edibin eserlerini veya eserlerindeki fikir çatışmasını yok saymak olur.

KAYNAKÇA

- Ahmet Midhat Efendi (2003). *Bütün Eserleri: Romanlar XII: Rikalda yahut Amerika'da Bir Vahşet Âlemi*, Haz. M. Fatih Andi. Ankara: TDK Yayınları.
- Althusser, Louis (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altuğ, Fatih (2014). "19. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında İmparatorluk, Medeniyet, Yerlilik, Yabancı(ç)lık ve Din", *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebi Kültür*, Haz. Mehmet Fatih Uslu-Fatih Altuğ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bloom, Harold (2014). *Batı Kanonu: Çağların Ekolleri ve Kitapları*, Çev. Çiğdem Pala Mull. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bloom, Harold (2008). *Etkilenme Endişesi: Bir Şiir Teorisi*, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çağlar, Behçet Kemal (1938), "O İhtilal Bayrağı", *Ülkü Halk Evleri Dergisi*, C. 10, S. 60, Şubat 1938.
- Ercilasun, Bilge (2006). "Servet-i Fünûn Edebiyatında Tenkit", *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Haz. İsmail Parlatır. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ersoy, Mehmed Âkif (2007). *Safahat*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Finn, Robert P. (2013). *Türk Romanı: İlk Dönem, 1872-1900*, Çev. Tomris Uyar. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Foucault, Michel (1999). *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan. İstanbul: Birey Yayınları.
- Göçgün, Önder (2009). *Namık Kemal*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Gramsci, Antonio (2014). *Hapishane Defterleri*, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Belge Yayınları.
- Jameson, Fredric (2009). *Ütopya Denen Arzu*. Çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (2007). *Şiir Tahlilleri 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Korat, Gürsel (2013). *Kristal Bahçe*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçük, Yalçın (1990). *Aydın Üzerine Tezler 1*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Liotard, Jean François (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Trans. Geoff Bennington-Brian Massum, Manchester: Manchester Univ. Press.
- Moran, Berna (2010). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1: Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, Jale (2016). *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pospelov, Gennady N. (2005). *Edebiyat Bilimi*, Çev. Yılmaz Onay. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Sağlam, Nuri (2013). "Modernleşme Dönemi Türk Edebiyatının Siyasî ve Toplumsal Misyonu", *Sabah Ülkesi*, S.34.
- Şeyh Galip (2000). *Hüsni ü Aşk*, Haz. Orhan Okay-Hüseyin Ayan. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şinasi (2005). *Bütün Eserleri*, Haz. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1977). "Türk Edebiyatında Cereyanlar", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tevfik Fikret (2010). *Rübâb-ı Şikeste ve Diğer Eserleri*, Haz. Fahri Uzun. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Bağlanmanın Doğal Sonucu: Ayrılma Kaygısı

İsa Özgür ÖZER*

Öz

Bu çalışmanın amacı, çocuklarda bağlanmaya ve DSM-5 tanı kriterlerine göre ayrılma kaygısı bozukluğuna ilişkin temel bilgileri ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda APA, Ebscohost, Springer gibi çeşitli veri tabanlarında “ayrılma kaygısı”, “bağlanma”, “çocuklarda kaygı bozuklukları” gibi anahtar sözcükler aratılarak, tam metin olarak ulaşılabilen kitap ve makaleler gözden geçirilmiştir. Yapılan bu incelemeler, ayrılma kaygısı ve bağlanma arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymuştur. Bu noktada ayrılma kaygısının iki farklı boyutta ele alınmasına gerek duyulmuştur. Bunlardan ilki bağlanmanın, özellikle de güvenli bağlanmanın bir işareti olarak ayrılma kaygısıdır. Bu kaygı tutarlı, mantıklı ve beklenen düzeyde bir kaygıdır. Diğer yandan ikinci boyut ise DSM-5’te tanımlanan, bir psikolojik bozukluk olarak ayrılma kaygısıdır.

Anahtar Kelimeler: Ayrılma kaygısı, bağlanma, çocuklarda kaygı bozuklukları.

Natural Result of Attachment: Separation Anxiety

Abstract

The aim of this study is to reveal basic information about attachment in children and separation anxiety according to DSM-5 diagnostic criteria. In accordance with this purpose, books and articles which are accessed as full text via searching keywords such as “separation anxiety”, “attachment” and “anxiety disorders in children” in various databases such as APA, Ebscohost and Springer, were reviewed. These examinations have indicated close relationship between separation anxiety and attachment. At this point, it is necessary in this research to handle separation anxiety in two dimensions. The first of them is the separation anxiety as a sign of attachment, especially a secure attachment. This anxiety is consistent, rational and expected level. On the other hand, second one is separation anxiety that is stated as psychological disorder in DSM-5.

Keywords: Separation anxiety, attachment, anxiety disorders in children.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, isaozguzer@outlook.com

GİRİŞ

Doğa, bugünkü koşullarla bile, çok az yeterlikle dünyaya gelmiş canlıların, tek başlarına hayatta kalmaları ve büyümeleri için yeterince elverişli değildir. Öyle ki çok daha karmaşık bir yapıda olan ve düşünme yetisiyle diğer tüm canlıların üzerinde tutulan insanoğlu da, doğduğu günden itibaren sığınacak bir limana, kendini koruyacak ve besleyecek bir nesneye veya kişiye ihtiyaç duyar. O halde bağlanma davranışının insanlarda hayati bir ihtiyaç olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim Bowlby de (1982) insanların bağlanmaya karşı doğuştan getirdikleri bir eğilim içinde olduklarını ve bağlanmak için yeterli biyolojik donanımla dünyaya geldiklerini dile getirmiştir.

Elbette bireylerin aralarında güçlü bir duygusal bağ kurdukları kişi veya nesnelere -ki bu bebek ve çocuklarda bakım veren veya annedir- ayrı kalmak kaygı yaratacaktır. Şu durumda ayrılma, bağlanmadan ayrı düşünülemez. Bu nedenle esas amacı DSM-5'te kaygı bozuklukları grubu içinde yer verilen ayrılma kaygısı bozukluğunun genel özelliklerini ortaya koymak olan bu çalışmada, bağlanma kavramına, bağlanmanın doğal bir sonucu olan ayrılma kaygısına ve daha sonra ayrılma kaygısının patolojik görünümüne yer vermek gerekli görülmüştür.

1. LİTERATÜRDE BAĞLANMA VE AYRILMA KAYGISI

Özellikle bağlanma davranışı, geçmişten bugüne birçok sosyal bilimcinin ilgi gösterdiği bir fenomendir. Bağlanma ve ayrılık kaygısını ilk kez dile getirenlerden biri olan Freud (1994), insanın ilk anksiyete deneyimini henüz doğum anında anneden ayrılma esnasında yaşadığını ve bebeklik yıllarındaki bağlanma davranışının altında yatan temel motivasyonun oral haz arayışı olduğunu iddia etmiştir. Buna göre bağlanma, oral arzuların karşılanması yani beslenmeyle yakından ilişkilidir. Buna karşın Harlow'un (1958) gerçekleştirdiği deneysel çalışmalar, beslenme ya da oral doyum sağlamanın, bağlanma için temel bir unsur olmadığını ortaya koymuştur. Bu deneylerde Harlow, yeni doğan maymunları annelerinden ayırarak laboratuvar ortamında altı ay boyunca vekil anneler tarafından büyütülmelerini sağlamıştır. Bu vekil annelerden biri telden yapılmış, rahatsız, ancak bir biberon yoluyla besleme özelliği olan, diğeri ise yavruları beslememesine karşın kumaştan yapılmış, yumuşak ve rahat bir ortam sağlayan yapay bir annedir. Maymunların vekil annelerle geçirdikleri zaman gözlemlendiğinde ortaya çıkan sonuç şaşırtıcı olmuştur. Bebek maymunlar tel anneyle açlık ihtiyaçlarını karşılayacak kadar vakit geçirirlerken, günlerinin büyük bir kısmını kumaştan yapılmış anneyle geçirmişlerdir. Ayrıca gerçekleştirilen korku testlerinde, korkutulan bebek maymunların kumaştan yapılan annelerine sığındığı kaydedilmiştir. Harlow'un tüm bu bulguları, bağlanma davranışında beslenmeden ziyade, bebek ya da çocuk için güvenli, rahat bir ortam sağlamanın önemli bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde yaşamın ilk yılındaki temel güven ve güvensizlik duygularına dikkat çeken Erikson da (1977), bebeklerde temel güvenin yerleşmesi için sıcak ve koruyucu bir anne-çocuk ilişkisinin, bebeğin ihtiyaçlarını karşılanmasının ve fiziksel olarak konforlu bir ortam sağlamanın önemine işaret etmiştir. Bu sayede bebek temel güven duygusu geliştirerek anneyle bağlanır, dünyanın iyi bir yer olduğuna ilişkin bir inanç geliştirir.

En önemli bağlanma kuramcılarının biri olan Bowlby (1982), uzun süre goriller, şempanzeler gibi hayvan türlerini incelemiş, bağlanma kavramına evrimsel bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu makalenin başında bahsedildiği üzere doğal seçilimin karşısında ayakta durabilmek

için bağlanmak zorunda olan diğer canlılarda olduğu gibi, insanların da bağlanmak için gerekli fizyolojik ve biyolojik donanımına sahip olduklarını öne sürmüştür. Örneğin gülümsemek, ağlamak, dokunmak, emmek gibi refleksler bağlanma için en ilkel kabiliyetlerdir. Kendinden sonraki çoğu bağlanma kuramına da temel oluşturan Bowlby, bağlanmayı bir süreç olarak görmüştür. Doğumdan sonraki 8-12 haftalık süreci içine alan ilk aşamada bebekler henüz yabancı ayrımı yapamayacak durumdadır ve gülümseme ya da ağlama gibi tepkiler anne, baba ya da yabancı ayırt etmeksizin herkese karşı gösterilir. 2-3 aydan yedinci aya kadar süren ikinci evrede ise bebek annesini diğer insan figürlerinden ayırt etmeye başlayarak bağlanma tepkilerini anneye (bakım verene) yönlendirir. Bağlanma tepkilerinin annenin davranışlarından bağımsız olarak ortaya çıktığı üçüncü evre yedinci aydan 24. aya kadar olan süreyi kapsar. Bu aşamada bebekler artık bakım verenleriyle iletişim ve yakınlık kurma arayışı içerisinde. Annenin varlığında huzur ve mutluluk, yokluğunda ise gerginlik ve rahatsızlık duyguları hakim olur (Kesebir, Kavzoğlu ve Üstündağ, 2011).

Bağlanmada bireysel farklılıklar olabileceğini düşünen Ainsworth ve arkadaşları (2014), yabancı durum testini geliştirmiş ve bu yolla çocukların bağlanma örüntüleri incelenmiştir. Gözleme dayalı olan bu değerlendirme yolu, çocuğu, annesiyle birlikte olduğu, annesinden ayrıldığı, annesiyle yeniden birleştiği ya da bir yabancıyla tek kaldığı bir dizi farklı durumun içerisinde bırakarak, bu durumlarda ne tür davranışlarda bulunduğunu kaydetmeyi içerir (Ainsworth ve Bell, 1970). Bu sayede Ainsworth, Bowlby'nin kuramını geliştirerek bağlanma stillerini güvenli (secure), kaygılı (anxious) ve kaçınan (avoidant) bağlanma olarak sınıflamıştır.

Bağlanma stillerine kısaca değinmeden önce ayrılma kaygısının bağlanmayla olan ilişkisini daha açık hale getirmekte yarar var. Ayrılma kaygısı her bağlanma stilinde ortaya çıkmasıyla genel olarak bağlanmanın doğal bir sonucudur. Ancak bu kaygının düzeyinin aşırı, normal ya da çok az olmasında bağlanma stillerinin rolü yadsınamaz bir gerçektir (Wright, Binney ve Smith, 1995; Dallaire ve Weinraub, 2006; Warren, Huston, Egeland ve Sroufe, 1997; Muris, Meesters, Melick ve Zwambag, 2001; Bar-Haim, Dan, Eshel ve Sagi-Schwartz, 2007; Muris ve Meesters, 2002). Örneğin Dallaire ve Weinraub (2005), bebeklik yıllarında, bakım verene kaygılı ve kaçınan stilde bağlanan çocukların, 6 yaşına geldiklerinde yaşadıkları ayrılma kaygısının, güvenli bağlanan çocukların yaşadıkları ayrılma kaygısının üzerinde olduğunu ortaya koymuştur. Başka bir araştırmada Warren, Huston, Egeland ve Sroufe (1997) de bebeklik ve çocukluk yıllarında kaygılı ve kaçınan bağlanma tarzına sahip olmanın, okul dönemi ve ergenlik yıllarında yaşanabilecek birtakım kaygı bozukluklarının – ayrılma kaygısını da içine alan – yordayıcısı olduğunu keşfetmiştir. Bar-Haim, Dan, Eshel ve Sagi-Schwartz (2007) ise güvenli bağlanma ve kaygılı bağlanmanın sonuçlarını incelediği bir araştırmada, bebeklik yıllarında kaygılı bağlanan çocuklarda, 11 yaşına geldiklerinde, güvenli bağlananlara göre daha sık okul fobisi geliştiğine tanıklık etmiştir. Bu sonucu gözden geçirirken, daha sonra da bahsedileceği üzere okul fobisinin ayrılma kaygısıyla ilişkisi unutulmamalıdır. Ayrılma kaygısı bozukluğu tanısı alan çocukların %75'inde okul reddi de görülmektedir (Türkbay ve Söhmen, 2001). Benzer şekilde Muris ve Meester (2002) ile Muris, Meesters, Melick ve Zwambag'ın (2001) bulgularına göre de güvensiz olarak sınıflanan kaygılı ve kaçınan bağlanma tarzları, gelecekte yaşanması muhtemel kaygı bozukluklarıyla yakından ilişkilidir ve yine bu bozukluklardan birisi de ayrılma kaygısıdır.

Özetle ayrılma kaygısı, bağlanma ve onun farklı biçimleri tarafından şekillendirilebilen bir fenomendir ve güvenli bağlanma da dahil olmak üzere hiçbir bağlanma tarzı, ayrıl-

maya ilişkin kaygısızlık durumu içermez. Ancak aralarındaki fark şu şekilde açıklanabilir: Güvenli bağlanan çocukların yaşadıkları ayrılma kaygısı düşük düzeyde ve mantıklı olması bakımından normal bir kaygıdır (Ainsworth, 1979; Ainsworth ve Bell, 1970; Ainsworth ve ark., 2014). Buna karşın yukarıda atıfta bulunulan araştırmalardan hareketle güvensiz bağlanan çocukların yaşadıkları kaygının, hem daha yüksek hem de patolojik olmasalar dahi patolojik bir bozukluğa dönüşmeye aday olduğunu söylemek mümkündür.

2. BAĞLANMA STİLLERİ

2. 1. Güvenli Bağlanma

Ainsworth'a (1979) göre güvenli bağlanmayı işaret eden en önemli belirti, çocuğun anneyi, çevreyi keşfederken güvenli bir üs olarak kullanmasıdır. Yani güvenli bağlanmış çocuklar annelerinin yanında çevreyle etkileşime girmekten kaçınmazlar. Bu sınıfta yer alan çocuklar yabancı durum testinde anneden ayrıldıklarında doğal olarak ayrılma kaygısı belirtileri gösterirler ve tek başlarına olduklarında yabancılardan kaçınırlar. Bu da zaten anne ve çocuk arasında kurulmuş güvene dayalı ilişkinin göstergesidir. Korunmaya muhtaç çocuk, güvenlik üssü ortadan kalktığında huzursuzluk içine girer ve anneyi arar. Anne odaya döndüğünde de onunla yakınlık kurma arayışı içinde olurlar ve yeniden rahatlamaları kolaydır. Güvenli bağlanan çocukların anneleri çoğunlukla, çocuklarının ihtiyaçlarına karşı daha duyarlıdır.

2. 2. Kaygılı Bağlanma

Kaygılı bağlanan çocuklar annesi yanındayken bile çevreyi keşfetme konusunda isteksizdir ve çoğunlukla anneye yapışıdır. Bu grupta yer alan çocuklar yabancı durum testinde anneden ayrıldığında yoğun şekilde ayrılma kaygısı belirtileri gösterirler ve yabancılarla hiçbir şekilde iletişime geçmezler. Ayrılma esnasındaki yoğun kaygısına karşın anne döndüğünde onunla temasa geçmez hatta iter ya da tam tersi anneye yapışıp kalır. Çocuklarının ihtiyaçlarına cevap verme düzeyinde tutarsızlıklar olan ebeveynlerin çocuklarında böyle bir bağlanma tarzının görülmesi olasıdır.

2. 3. Kaçınan Bağlanma

Kaçınan bağlanma örüntüsüne sahip çocuklar, yabancı durum testinin ayrılma aşamalarında annenin uzaklaşmasından neredeyse hiçbir şekilde etkilenmez, yeniden birleşme sırasında ise aktif temas kurmaktan kaçınırlar. Bu evrede anneye ya da bağlanma figürüyle yakınlık kurmak yerine oyuncaklara ya da keşfedilmeyi bekleyen diğer öğelere dikkatlerini yöneltirler (Sümer, Sayıl ve Berüment, 2016).

Görüldüğü üzere, bağlanmada bireysel farkların olduğu ve her çocuğun yukarıda açıklanan bu bağlanma örüntülerinden birine uygun davranışlarda bulunacağı söylenebilir. Bu bireysel farkların oluşmasında ise belirleyici iki faktör rol oynamaktadır: Anne duyarlılığı ve çocuğun mizacı. Örneğin Main ve Solomon' a (1990) göre çocuğun ihtiyaçlarına verilen tepkilerin tutarlı ve dakik olması güvenli bağlanma; ihtiyaçlara ilişkin sürekli tepkisizlik ve çocuğa karşı mesafeli tutum kaçınan bağlanma; ihtiyaçların kimi zaman karşılanıp kimi zaman karşılanmaması ya da çocuğun özerkliğine zarar verecek müdahaleci bir anlayış ise kaygılı bağlanmayla ilişkilidir. Çocuğun mizacının etkisi ise şu şekilde kendini gösterebilir: Vaughn, Bost, ve van IJzendorp'a (2008) göre bakım verenleri ihtiyaçlarına duysuz, biri çekingen olmak üzere iki farklı çocuk düşünülürse, çekingen olan çocuk

kaygılı bağlanma geliştirirken diğeri anneye tamamen kayıtsız olmakla karakterize edilen kaçınan bağlanma davranışları sergileyebilir (Akt. Sümer, Sayıl ve Berüment, 2016). Bu da büyük ölçüde mizacın yarattığı sonuçtur.

Buraya kadar olan kısım, makalenin başlığında belirtilen, ayrılma kaygısını bağlanma ve onun farklı biçimlerinin bir sonucu olarak gören düşünceyi okuyuculara aktarabilmeyi amaçlamıştır. Bir şeye bağlı ya da sahip olmadan, onu kaybetmekten korkmak mümkün değildir. Elde tutulan değerli bir şey (Örneğin bir anne), aynı zamanda kaybetmekten korkulan şeydir. Yukarıda en ideal bağlanma tipi olarak ele alınan güvenli bağlanmanın özelliklerine bakıldığında, çocuk için normal olan davranışın, annesinden ayrıldığı veya yabancılarla baş başa kaldığında kaygılanmak olduğu belirtilmiştir. Aksi bir durumun yaşanması, yani bir çocuğun bakım vereninden ayrılma da hiçbir olumsuz tepki göstermemesi ya da aşırı olumsuz, mantıksız ya da tutarsız tepkiler göstermesi sağlıklı bir bağlanma stili işaret etmektedir. Bu açıdan güvenli bağlanan çocukların gösterdiği gibi tutarlı, rasyonel ve aşırıya kaçmayan ayrılma kaygısı, patolojik değil, normal ve beklenen bir kaygıdır. Öyle ki ayrılma kaygısı, çocuğun duygusal ve bilişsel gelişiminin sağlıklı olduğuna ilişkin bir göstergedir (Hock, Eberly, Bartle-Haring, Ellwanger ve Widaman, 2001). Kaygının normal olup olmadığının nasıl sorgulanacağı ise aşağıda açıklanmıştır.

3. BİR RUHSAL BOZUKLUK OLARAK AYRILMA KAYGISI

Bağlanmanın doğal sonucu olmasına karşın ayrılma kaygısı, çocuğun gelişimsel düzeyine göre normal olan ayrılma kaygısının dışında kalan, yoğun bir kaygı içinde olmakla seyrettiği durumlarda bir bozukluk olarak da ele alınmaktadır.

3. 1. Tanı Kriteri

Amerikan Psikiyatri Derneği (2013), Ayrılma kaygısını patolojik olarak görmek için ön koşul olan tanı ölçütlerine DSM-5'te şu şekilde yer vermiştir:

A) Aşağıdaki belirtilerin en az üçünün görülmesiyle anlaşılan, bireyin bağlandığı kişiden ayrılmaya ilişkin gelişimsel olarak uygunsuz ve aşırı korku ya da endişe duymasındır:

- 1) Evden ya da bağlandığı başlıca kişilerden ayrıldığında ya da ayrılmayı beklediğinde aşırı sıkıntı duyma.
- 2) Bağlanılan başlıca kişileri kaybetme ya da doğal afet, hastalık, yaralanma gibi onların başına gelebilecek muhtemel kötülöklere ilişkin sürekli ve aşırı endişe.
- 3) Bağlanma figüründen ayrılmaya neden olacak olumsuz bir olay yaşamaya ilişkin sürekli ve aşırı endişe.
- 4) Ayrılma korkusundan dolayı evden okula ya da başka herhangi bir yere gitmeyi sürekli reddetme.
- 5) Bağlandığı başlıca kişiler olmadan evde ya da diğer ortamlarda kalmaya karşı sürekli bir korku ya da endişe duyma.
- 6) Bağlandığı başlıca kişiler yanında olmadan ya da evden uzakta olduğunda uyumayı sürekli reddetme.
- 7) Ayrılık teması içeren ve tekrarlayan kabuslar görme
- 8) Başlıca bağlanma figüründen ayrıldığında ya da ayrılmayı beklediğinde tekrarlayan

fiziksel şikayetler.

B) Korku, kaygı ya da kaçınma davranışları süreklidir. Çocuklarda en az 4 hafta gözlenmelidir.

C) Bozukluk, sosyal, mesleki, akademik ya da diğer önemli alanlarda dikkate değer sıkıntı ve bozulmaya neden olur.

D) Bozukluk, hipokondriyazis bozukluk, genel anksiyete bozukluğu, agorafobi, psikotik bozukluklar veya otizm spektrum bozukluk gibi başka bir bozuklukla daha iyi açıklanamaz (s. 190).

Tanı ölçütlerinin dışında, ayrılma kaygısı tanısını destekleyen birtakım genel özellikler de bulunmaktadır. Türkbay ve Söhmen (2001), ayrılma kaygısı tanısı almış olan çocukların %75'inde okul reddinin görüldüğünü ortaya koymuştur. Aynı çalışmada ayrıca, ayrılma kaygısı bozukluğu olan çocukların, diğerlerine göre daha içe dönük oldukları tespit edilmiştir. Bunların dışında, ayrılma kaygısı bozukluğu olan çocuklar hırsızlar, adam kaçıranlar, hayvanlar, canavarlar, karanlık gibi kendilerince tehlike olarak algıladıkları nesne ve durumlardan korkabilirler. Kendilerini bağlanma figürlerinden ayırmaya zorlayan birine öfke ve saldırganlık gösterebilirler. Özellikle karanlıkta veya yalnızken, odasına bakan insanlar görme, yaratıklar görme gibi sıradışı algısal deneyimler geçirebilirler (American Psychiatric Association, [APA], 2013).

3. 2. Yaygınlık

Ayrılma kaygısı bozukluğu, çocuklardan oluşan klinik örnekler göre, her yüz çocuğun dördünde ortaya çıkmaktadır (Massi, Mucci ve Millepiedi, 2001). Cinsiyet bakımından bozukluğun görülme sıklığında ya da gözlenen semptomlarda bir farklılık olmamasına karşın, Yaşın artmasıyla birlikte bozukluğun görülme sıklığının azaldığı ve farklı gelişimsel düzeydeki çocuklarda farklı semptomların ağırlıklı olarak görüldüğü bilinmektedir (Francis, Last ve Strasuss, 1987). Buna göre, 5-8 yaş arasındaki çocuklarda en sık görülen belirti, bağlanma figürlerinin başına kötü bir şey geleceğinden yoğun bir şekilde endişe duymaktır (%85). Aynı zamanda bu yaş grubunda ayrılma teması içeren kabuslar görme sıklığı geç çocukluk dönemindeki çocuklardan fazladır. 9-12 yaş arasındaki çocuklarda ayrılma üzerine aşırı bir sıkıntı duyma en yaygın belirtidir (%79) ve ergenlerle karşılaştırıldığında bu yaş dönemindeki çocuklarda bu belirtinin ergenlere göre daha fazla görüldüğü bulunmuştur. 13-16 yaş arasındaki ergenlerin de tamamının okul günlerinde fiziksel şikayetlerde bulunarak (hasta numarası yapmak) okuldan kaçmaya çalıştığı görülmüştür. Yaşları 5 ile 12 arasında değişen çocuklarla yapılan bir çalışmada ise ayrılma kaygısı bozukluğu olan çocuklarda en sık görülen belirtilerin sırasıyla; okula gitmeyi reddetme, evden her ayrıldığında aşırı kaygılanma ve ayrılma durumunda fiziksel şikayetlerde bulunma olduğu görülmüştür (Bahalı, Tahiroğlu, Avcı, 2009). Irmak ve arkadaşları (2016) da ayrılma kaygısı bozukluğu olan bir ergenin en sık görülen davranışının okula gitmemek/istememek olduğunu kaydetmiştir.

Ayrılma kaygısı bozukluğunun Türkiye'deki genel durumuna bakıldığında, okul öncesi öğretmenlerinin en sık karşılaştığı üç davranış bozukluğundan biri olduğu söylenebilir (İkiz, Otlu ve Vural, 2016). Başka bir bulgu, çocuk kliniklerine türlü şikayetlerle başvuran çocukların %14'ünün ayrılma kaygısı bozukluğu tanısı almasıdır ve bu oranla çocuklarda en sık karşılaşılan üçüncü bozukluk olduğu görülmüştür (Göker, Güney, Dinç, Hekim ve Üneri, 2015).

3. 3. Risk Faktörleri ve Prognoz

Ayrılma kaygısı bozukluğunun bilinen nörolojik veya biyolojik bir nedeni bulunmamıştır (American Psychiatric Association, [APA], 2013). Bunlardan ziyade bu bozukluğun çevresel şartlardan etkilendiği söylenebilir. DSM-5'te, ayrılma kaygısının çoğunlukla bir yaşam stresinin ardından geliştiği belirtilmiştir. Bu stresli yaşam olaylarına okul değişimi, ebeveynlerin boşanması, yeni bir eve taşınma, göç etme ya da başlıca bağlanma figürlerinden birinin uzun süreli bir hastalık geçirmesi örnek olarak verilebilir. Yani sebepleri çoğunlukla çevreseldir.

Risk teşkil eden bir diğer faktör, ailede psikiyatrik bir bozukluk öyküsünün olmasıdır. Türkbay ve Söhmen (2001) de ayrılma kaygısı tanısı almış olan çocukların %45'inin ailesinde daha önce benzer problemler yaşandığını ortaya koymuştur. Aynı çalışmada Ayrılma kaygısı bozukluğu olan çocukların ailelerinin, Eysenck kişilik envanterinin (Eysenck, Eysenck ve Barret, 1985) psikotiklik ve nevroitiklik boyutlarında, diğer annelere göre çok daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir. Yine aileye ilişkin bir diğer çevresel risk faktörü ise ebeveynlerin birbirleriyle ve çocuklarıyla kurdukları ilişkinin niteliğidir. Daha önce bahsedildiği üzere Ainsworth (1979), güvenli bağlanan bebeklerin, anneleri tarafından daha duyarlı bir bakım gördükleri, korundukları ve ihtiyaçlarını anneleri yoluyla karşılayabildiklerini dile getirmiştir. O halde ebeveynlerinin her daim yanında olacaklarını hissedemeyen, her an annenin sevgisini kaybetmekle tehdit edilen, ihtiyaçlarına tutarsız bir biçimde hassasiyet gösterilen çocuklarda ayrılma kaygısının gelişmesi beklenen bir durum olacaktır. Bunun yanında ailede karı-koca tartışmaların sık yaşanması, boşanmanın sık sık dile getirilmesi gibi etkenler de çocukta ayrılık düşüncesini tetikleyecek ve buna ilişkin yoğun bir kaygı yaşamasına sebep olabilecektir (Filiz Gültekin, kişisel görüşme, 3 Nisan 2017)

3. 4. Tedavi

Ayrılma kaygısı bozukluğunun giderilmesinde, farmakolojik tedavinin yanı sıra psikoterapötik ve psiko eğitimsel tedavi/müdahaleler de önemli bir işleve sahiptir. Çocuğun yaşadığı yoğun kaygının üstesinden gelmesi, depresyondan korunması ve bozukluğun diğer etkilerini gidermek adına antidepressanlar, serotonin takviyesi ve benzodiazepinler yaygın olarak kullanılmaktadır (Masi, Mucci ve Millepiedi, 2001).

Psikoterapötik müdahalelere gelindiğinde Davranışçı ve Bilişsel-Davranışçı Terapilerin, ayrılma kaygısı bozukluğunun üstesinden gelmede önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Sistematik duyarsızlaştırma, model olma, işlevsel davranış değerlendirme ve yüzeleştirme gibi davranışçı müdahaleler tedavide kullanılan başlıca tekniklerdendir. Çocuğun bilişsel süreçleriyle de çalışan, bilişsel yeniden yapılandırma, mantık dışı inançları tartışma, otomatik düşünceleri belirleme ve değişme gibi bilişsel-davranışçı temelli uygulamalara da başvurulabilir (Doobey, 2008, Phelps, Cox ve Bajorek, 1992). Bunların dışında yine davranışçı terapinin içinde yer alan EMDR (Göz Hareketleri Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme Yöntemi), tedavi yöntemi olarak kullanılabilir. Morissey (2013), aile terapisiyle birlikte 14 EMDR oturumundan oluşan tedavi yönteminin ayrılma kaygısıyla başa çıkmadaki etkililiğini ortaya koymuştur.

Daha önce bahsedildiği üzere ayrılma kaygısı bozukluğu olan çocukların %75'inde okul reddinin de olduğu düşünüldüğünde, psiko-eğitimsel müdahalelerin ve okul-aile iş birliği-

nin önemini dile getirmek kaçınılmazdır. Masi, Mucci ve Millepiedi (2001) ebeveyn ve çocuğun eğitimini, okul personeli-uzman-aile iş birliğini kurmayı ve çocuğun özerkliği ve yeterliğini arttırmaya yönelik çocukla doğrudan çalışmayı başlıca müdahaleler olarak belirlemiştir. Bu müdahalelerin iyileştirici yanı dışında, önleyici bir işlevinin de olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Etkililiğini ölçmek üzere bir araştırmaya rastlanmamış olsa da Türkiye’de, okula yeni başlayan birinci sınıfların eğitimine, diğer kademelerden bir hafta önce başlayarak bu süreyi birinci sınıfların uyum sağlaması adına kullanmak, önleyici amaçla yürürlüğe konulan bir uygulama örneğidir. Elbette ayrılma kaygısı bozukluğu çoğunlukla okul öncesi dönemde ortaya çıksa da, nadiren de olsa okul çağında ortaya çıkabilmektedir (APA, 2013). Bu açıdan henüz böyle bir bozukluğun ortaya çıkmadığı çocuklarda okula alıştırmaya, daha sonra karşılaşılabilecek bir ayrılma kaygısının ya da yakın arkadaşı olan okul fobisinin önüne geçebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak ayrılma kaygısı, bu çalışmada ele alındığı üzere hem doğal bir tepki hem de bir çeşit nevrozdur. Bir çocuk söz konusu olduğunda bunun doğal mı yoksa nevrotik mi olduğunun ayırımı yapmak ise ebeveynler için epey güçtür. Örneğin Türk aile yapısı göz önünde bulundurulduğunda, annesi olmadan uyumayan bir çocuk hiç kimseyi rahatsız etmeyebilir. Aksine aile bağlarına epey önem verilen böylesi bir toplumda, çocuğunun kendisi olmadan bir yere gitmemesi, bir anne veya baba için övünç kaynağı dahi olabilir.

Ayrılma kaygısının bilinen nedenlerini çevresel faktörler oluşturmaktadır. Çocuğun ilk ve en önemli çevresinin ailesi olduğu düşünülürse ebeveynlerin, bozukluğun ortaya çıkmasını önlemede önemli bir rol üstlendiğini söylemek yanlış olmaz. Her şeyden önce anne baba olarak çocuğun ihtiyaçlarına yeterli düzeyde cevap vermek, sıcak, güven verici ve huzurlu bir aile ortamı oluşturmak bir gerekliliktir. Bu sayede çocuğun, aile bireylerinin hayatı boyunca yanında olacakları ve onu koruyacaklarına kuvvetle inanması sağlanabilir. Elbette anne ve babaların koruyucu ve güven verici tutumunun altında, çocuğa ailenin güvenli, ancak ailenin olmadığı her yerin güvensiz olduğu mesajı yatmamalıdır. Bu açıdan aile, çocuğun özerkliğini destekleyen, bağımsız davranışlarını ödüllendirebilen bir anlayışa sahip olmalıdır. Ayrılma kaygısı bozukluğunu stresli yaşam olaylarının da tetiklediği daha önce söylenmişti. Bir çocuk için bazen yeni bir eve taşınmak, okul değiştirmek hiç de kolay olmayabilir. Bu noktada aile, bu tür değişimlere girişmeden önce, çocuklarının da fikrini alıp tartışarak demokratik bir ortam yaratırsa, bu tür yaşam olaylarının verebileceği stres azaltılabilir.

Ayrılma kaygısı bozukluğu, içinde bulunduğu kültür bağlamında değerlendirilmesi gereken bir bozukluktur. Bağlanmayla olan ilişkisi, içinde bulunulan kültürdeki bağlanma alışkanlıklarına veya aile geleneklerine hakim olunmasını gerekli kılmaktadır. Çocuklarda en sık rastlanan bozukluklardan biri olmasına karşın Türkiye’deki alan yazında yeteri kadar ilgi görmediği söylenebilir. Bu makalede bağlanmayla ayrılma kaygısı arasında kurulan ilişki bu alan yazının okunarak yorumlanmasına dayandırılmıştır. Burada yer alan çıkarımları destekleyecek, betimsel ya da deneysel araştırmaların yapılması önerilebilir. Ayrılma kaygısını patolojik ve normal olarak daha keskin çizgilerle ayırabilmek adına karşılaştırmalar içeren araştırmalar da tanı ve çocuğa yaklaşımda önem taşıyacaktır. Son olarak bu makale, bağlanma ve ayrılma kaygısına genel bir bakış sağlaması ve psikolojik bozukluklar için başvuru- labilecek en güncel kaynağı (DSM-5) içermesi yönüyle faydalı bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, M. D. S. (1979). Infant-mother attachment. *American Psychologist*, 34 (10), 932-937.
- Ainsworth, M. D. S., ve Bell, S. M. (1970). Attachment, exploration, and separation: Illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*, 41 (1), 49-67.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. ve Wall, S. (2014). *Patterns of Attachment: A psychological study of the strange situation*. NY: Psychology Press.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th edition.). Washington: Amerikan Psychiatric Publishing.
- Bahalı, K., Tahiroğlu, A. Y., Avcı, A. (2009). Okul reddi olan çocuk ve ergenlerin klinik özellikleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10 (1), 310-317.
- Bar-Haim, Y., Dan, O., Eshel, Y. ve Sagi-Schwartz, A. (2007). Predicting children's anxiety from early attachment relationships. *Journal of Anxiety Disorders*, 21 (1), 1061-1068.
- Bolwby, J. (1982). *Attachment and loss: Attachment* (2nd edition.). NY: Basic Books.
- Dallaire, D. H. ve Weinraub, M. (2005). Predicting children's separation anxiety at age 6: The contributions of infant-mother attachment security, maternal sensitivity, and maternal separation anxiety. *Attachment & Human Development*, 7 (4), 393-408.
- Doobay, A. F. (2008). School refusal behavior associated with separation anxiety disorder: A cognitive-behavioral approach to treatment. *Psychology in the Schools*, 45 (4), 261-272.
- Erikson, E. (1977). *Childhood and society* (Revised ed.). London: Paladin Grafton Books.
- Eysenck, S. B. G., Eysenck, H. J. ve Barret, P. (1985). A revised version of the psychoticism scale. *Personality and Individual Differences* 6 (1), 21-29.
- Francis, G., Last, C. G. ve Strauss, C. C. (1987). Expression of separation anxiety disorder: The roles of age and gender. *Child Psychiatry and Human Development*, 18 (2), 82-89.
- Freud, S. (1994). *Psikanaliz üzerine* (7. Baskı). (A. A. Öneş, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1910.)
- Göker, Z., Güney, E., Dinç, G., Hekim, Ö., Üneri, Ö. Ş. (2015). Çocuk ve ergenlerde anksiyete ile ilişkili bozuklukların klinik ve demografik özellikleri: Bir yıllık kesitsel bir örneklem. *Klinik Psikiyatri*, 18 (1), 7-14.
- Harlow, H. F. (1958). The nature of love. *American Psychologist*, 13 (12), 673-685.
- Hock, E., Eberly, M., Bartle-Haring, S., Ellwanger, P., Widaman, K. F. (2001). Separation anxiety in Parents of Adolescents: Theoretical Significance and Scale Development. *Child Development*, 72 (1), 284-298.
- Irmak, M. Y., Irmak, A., Murat, D., Demir, N. Ü. (2016). Ayrılık anksiyetesi bozukluğu ile ilişkili okul reddi; bir ergen olgu sunumu. *Journal of Contemporary Medicine*, 6 (4), 357-360.
- İkiz, F. E., Otlu, B. M., Vural, D. E. (2016). Erken çocukluk döneminde görülen problem davranışlar: Öğretmenlerin değerlendirmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (17), 216-229.
- Kesebir, S., Kavzoğlu, S. ve Üstündağ, M. F. (2011). Bağlanma ve psikopatoloji. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3 (2), 321-342.
- Masi, G., Mucci, M. ve Millepiedi, S. (2001). Separation anxiety disorder in children and adolescents. *CNS drugs*, 15 (2), 93-104.
- Morrissey, M. (2013). EMDR as an integrative therapeutic approach for the treatment of separation anxiety disorder. *Journal of EMDR Practice and Research*, 7 (4), 200-207.
- Muris, P. ve Meesters, C. (2002). Attachment, behavioral inhibition, and anxiety disorders symptoms in normal adolescents. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 24 (2), 97-106.
- Muris, P., Meesters, C., Melick, M. V. ve Zwambag, L. (2001). Self-reported attachment style, attachment quality, and symptoms of anxiety and depression in young adolescents. *Personality and Individual Differences*, 30 (1), 809-818.
- Phelps, L., Cox, D. ve Bajorek, E. (1992). School phobia and separation anxiety: Diagnostic and treatment comparisons. *Psychology in the Schools*, 29 (4), 384-394.

- Sümer, N., Sayıl, M. ve Berument, S. K. (2016). *Anne duyarlılığı ve çocuklarda bağlanma* (1. Baskı). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Türkbay, T. ve Söhmen, T. (2001). Ayrılma kaygısı bozukluğunda bireysel ve ailesel etmenler. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 8 (1), 77-84.
- Warren, S. L., Huston, L., Egeland, B. ve Sroufe, L. A. (1997). Child and adolescent anxiety disorders and early attachment. *American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36 (5), 637-644.
- Wright, J. C., Binney, V. ve Smith, P. K. (1995). Security of attachment in 8-12-year-olds: A revised version of the separation anxiety test, its psychometric properties and clinical interpretation. *Child Psychology and Psychiatry*, 36 (5), 757-774.

Tabae Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri

Oğuz KOÇYİĞİT*

Öz

Bu çalışma Denizli ili, Kale ilçesi sınırlarında yer alan antik Tabae yerleşim yerinden ele geçmiş olan bir grup kırmızı astarlı Roma seramik kabını kapsar. Bu kırmızı astarlı kaplar, Roma döneminin tipik seramikleri olarak bilinen terra sigillataların, doğudaki merkezlerde üretilen türevlerinden oluşurlar. Daha çok Doğu Sigillataları (Eastern Sigillata) olarak adlandırılan bu kaplar, Tabae'nin Roma devri seramikleri arasında ayrı ve nitelikli bir grup oluştururlar. Bunlar arasında etütlük nitelikteki bazı kırık ya da çatlak kaplar olmakla birlikte, çoğunluğu envanterlik olarak değerlendirilen tam kaplardan meydana gelir. Bu kısa çalışma kapsamında, Tabae'de ele geçen bu Doğu Sigillataları hamur ve form özellikleri bakımından gruplara ayrılmışlar, benzerleri ile yapılan analogik değerlendirmeler sonrası tarihlenmeye çalışılmışlardır. Buna göre, kapların çoğunluğunun Batı Anadolu orijinli sigillatalar olduğu ve çeşitli merkezlerden ithal edildikleri anlaşılmıştır. Tüm bunlar, Tabae antik kentinin Hellenistik dönemden itibaren özellikle de Roma dönemi boyunca bulunduğu coğrafya içerisinde önemli bir yerleşim yeri olduğunu ve çevresindeki diğer yerleşim yerleri ile sıkı bir ticari ilişki içinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Tabae, Roma dönemi, seramik, doğu sigillataları.

Red Slip Roman Pottery from Tabae

Abstract

This study covers a group of red slip Roman pottery unearthed in the ancient Tabae, in the settlement of Kale, province of Denizli. These red slip potteries consist of different types of terra-sigillata, known as typical ceramics of the Roman period, in the eastern provinces of Roman Empire. These potteries also, more commonly called as Eastern Sigillatas, which are consist of a separate and qualified group among the Roman potteries of Tabae. Even if there are some broken or cracked samples, most of them are consisting of complete, which are evaluated as inventory samples. In the context of this brief study, these Eastern Sigillatas which are recovered in Tabae were divided into different groups in terms of clay and form, and they were also tried to be dated by analogical evaluations. According to this, it is understood that the majority of red slipped potteries from Tabae are originated from Western Anatolia and imported from many Roman centers from here. All of these indicate that the ancient city of Tabae is an important settlement in its geography during the Roman period, and has a close commercial relationship with other Roman settlements around it.

Key Words: Tabae, Roman period, pottery, eastern sigillatas.

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (ÇOMU BAP) tarafından SBA-2015-448 proje numarası ile desteklenmiştir. Bu destekten ötürü kendilerine teşekkür ederim. Ayrıca, seramik buluntuların ele geçtiği dönem Tabae Kazı Başkanlığını yürüten eski Kazı Başkanı Prof. Dr. Bozkurt Ersoy'a verdiği izinlerden, Yrd. Doç. Dr. Hasan Uçar'a da katkı ve yardımlarından dolayı teşekkür borç bilirim. Yine kazı buluntularının korunduğu Denizli Arkeoloji Müzesi'nde çalışma imkanı sağlayan tüm müze uzmanlarına da sonsuz şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Denizli'ye bağlı Kale ilçesinin yaklaşık 1km. kadar güneybatısında yer alan ve 2006 yılından bu yana arkeolojik kazıların yapıldığı Tabae ya da yaygın olarak Kale-i Tavas'da ele geçen kırmızı astarlı Roma seramikleri, bu çalışmanın esasını oluşturur. Osmanlı ve Beylikler dönemi ile birlikte, Bizans ve Roma tarihinin de aydınlatıldığı bu yerleşim yerinde, özellikle 2009, 2011 ve 2012 yıllarında yapılan kazılar sırasında heykeller, sikkeler ve cam eserlerle birlikte, etütlük ve envanterlik nitelikte çok sayıda Roma dönemi seramik kabı açığa çıkarılmıştır. Bunlar arasında terra sigillata olarak adlandırılan dönemin kırmızı astarlı ince sofra kapları başta olmak üzere, çeşitli depolama ve taşımaya yönelik çok sayıda günlük kullanım kabı sayılabilir¹.

Tüm Akdeniz coğrafyasına yayılmış olan ve Roma döneminin gerek zevk gerekse sanatsal üslubunu en iyi biçimde yansıtan, bu dönemin tipik seramikleri olarak bilinen terra sigillatalarının, doğudaki merkezlerde üretilen varyasyonları yani, Doğu Sigillataları (*Eastern Sigillata*) olarak bilinen kırmızı astarlı kaplar ise, Tabae'nin Roma devri seramikleri arasında ayrı ve nitelikli bir grup oluştururlar. Bunlar arasında etütlük nitelikteki bazı kırık ya da çatlak kaplar olmakla birlikte, çoğunluğu envanterlik olarak değerlendirilen tam kaplardan oluşurlar. Bu eserler, çalışma kapsamında hamur ve form özellikleri bakımından gruplara ayrılmışlar, benzerleri ile yapılan analogik değerlendirmeler sonrası tarihlenmeye çalışılmışlardır.

1. TABAE ANTİK KENTİ VE KISA TARİHİ

Antik dönem Lydia ve Karia kültür bölgelerinin sınırında yer alan Tabae, Aphrodisias (Geyre)'nin hemen güneydoğusunda, Moballa (Muğla) yolu üzerinde bulunur. Apollonia (Medet), Heracleia (Vakıf Köyü) ve Sebastopolis (Kızılca) gibi kentlere oldukça yakın olup, Salbakos dağının eteklerinde yer alır². Bir çok antik kaynakta Lidya'nın güneydoğu sınır bölgesi olarak aktarılan Karia bölgesinin bu kısmı, aynı zamanda Frigya ve Pisidia bölgelerinin kültür sınırları içerisinde de yer alır. Prehistorik dönemlerden itibaren önemli bir yerleşim bölgesi üzerinde bulunan Tabae'nin tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, kentin Tunç Çağı'ndan bu yana devam eden bir iskana sahip olduğu kabul edilebilir. Kentte yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında Tunç Çağı'na ait önemli bulgular ele geçmesi bunun göstergesidir³. Kentte özellikle de İç Kale'de yapılan kazılar sırasında ele geçen seramiklerden en erken tarihli olanların, M.Ö. 2000-1200 yıllarına tarihlenen, Beycesultan ile paralel Geç Tunç Çağı seramikleri olduğu görülür⁴. Yine Geç Geometrik ve Arkaik dönemlere ait erken dönem boyalı Yunan seramikleri ile birlikte, Yunan anakarısından ithal edilmiş olan Korinth seramiklerinin de burada yoğun

1 Bahsi geçen eserler, seramik kapların ilk ortaya çıkarıldığı dönemde kazı heyet üyesi olan Sevinç Gök ve Hasan Uçar tarafından genel olarak ele alınmışlar, kentteki Beylikler ve Osmanlı dönemi seramikleri ile birlikte, kısaca tanıtılmışlardır. Bkz: S. Gök - H. Uçar, "Kale-i Tavas (Tabae) Kazısı Seramik Buluntuları (2007-2011)", *Kaledavaz Sempozyum Bildirileri* (2-3 Nisan 2012), (ed: T. Tok - Ö.K. Aydemir), Denizli. 2013, s: 402-412.

2 R. J. A. Talbert, (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton. 2000, harita no: 54.

3 M. Beyazıt, "Kale-i Tavas (Tabae) Kazıları", *Geçmişten Günümüze Denizli, Denizli'nin Derin Geçmiş, Kazı ve Araştırmalar II*, Denizli. 2016, s: 64.

4 R. G. Gürtekin-Demir - Y. Polat, "Between Lydia and Caria: Iron Age pottery From Kale-i Tavas, Ancient Tabae", *Karamos, Ceramics: A Cultural Approach. Proceedings of the First International Conference at Ege University* (9-13 May 2011), (ed: R.G. Gültekin-Demir et al), Ankara. 2015. s: 116.

olarak ele geçtiğini söylemeliyiz⁵. M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllara tarihlenen dalga bezemeli Karia yerel üretimi seramiklerde erken döneme tarihlenen örnekler arasındadırlar⁶.

Antik Çağ'da ve özellikle Roma dönemi ile birlikte Tabae'nın gelişmiş bir yerleşim yeri ve önemli bir kent olduğu görülür. Zira Tabae ismi Roma dönemi ile birlikte artık yazılı kaynaklarda zikredilmekte⁷, kent hakkında çeşitli bilgiler elde edilebilmektedir (**Res. 1**). Ayrıca M.Ö. 2. yüzyıl ortalarından M.S. 3. yüzyıl ortalarına kadar şehir sikkelerinde kentin adı görülmektedir⁸. Kent, daha sonra Bizans döneminde psikoposluk listelerine girmiş⁹, ancak eski önemini ve gücünü yitirmiştir. M.S. 12. yüzyıl başlarında Selçukluların bölgeye hakim olması ile birlikte artık Türk hakimiyetine geçmiştir. Bundan sonra bir Türk yerleşimine dönüşen Tabae, artık Kale-i Tavas ismini alarak Menteşe Beyliği'nin önemli kentlerinden biri olmuştur.

Resim 1. Kale ilçesinin hemen güneyinde, doğal kayalık bir alan üzerine oturan Tabae antik kenti.

2. TABAE'DA ROMA DÖNEMİ SERAMİKLERİNİN BULUNTU YERLERİ

Tabae'da 2006 yılından itibaren Prof. Dr. Bozkurt Ersoy başkanlığında başlanan kazı çalışmaları sırasında tespit edilen ve aynı yıl içinde kazısına başlanan I no'lu sarnıç ile birlikte, ilerleyen zamanlarda kazılan III no'lu sarnıç, şimdilik Roma dönemi seramiklerinin ele geçtiği başlıca buluntu yerleridir.

Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan I no'lu sarnıç, beşik tonozlu iki birimden oluşmaktadır. Bu birimler, kare kesitli dört destek üzerine oturan yuvarlak kemerlerle birbi-

5 Gürtekin – Demir ve Polat 2015, s: 116.

6 Gök – Uçar 2012, s: 402; Gürtekin – Demir ve Polat 2015, s: 116.

7 Strabon 12.7.2 ve 12.8.13

8 C. Ünal, "Coin Findings and Two German Tokens from Excavation of Tabae/Kale, Denizli", *Sanat Tarihi Dergisi* XVIII/2, 2009, s: 138.

9 W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890, s: 49, 421.

rinden ayrılmıştır. Burada 2012 yılına kadar devam eden kazı çalışmaları sonunda, sarnıcın içerisindeki dolgu toprağı tamamen kazılmış ve yapı ortaya çıkarılmıştır. Böylece sarnıcın ortasında yer alan ve yapıyı ikiye ayıran 5 kemer gözü tamamen ortaya çıkartılmış ve yapının planı çıkarılabilmektedir¹⁰ (Res. 2).

Resim 2. I no'lu sarnıcın kazı sonrası görünümü (Ersoy 2012).

Sarnıç, dört destek üzerine oturan yuvarlak kemerlerle iki bölüme ayrılmaktadır.

Sarnıç içerisinde, boşaltılan dolgu topraktan bol miktarda seramik, sikke, metal ve mermer buluntular ele geçirilmiştir¹¹. Özellikle, birçoğı sağlam ve tamamlanabilecek durumda Roma dönemine ait çeşitli sofrta kapları ve su testileri ile birlikte, çeşitli mermer ve bronz heykeller, kandiller, figürinler ile yüzeyleri tahrip olmuş çok sayıda sikke, sarnıcın yoğun olarak kullanıldığı Roma dönemine ait önemli buluntulardır¹². I no'lu sarnıçtan ele geçen seramik buluntuların daha çok testi ve benzeri nitelikteki sofrta kapları ile birlikte, kandillerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Tabae'da, kale girişı yanındaki I no'lu çeşmenin yakınındaki III no'lu sarnıcın da tıpkı diğere sarnıçta olduğu gibi, günümüze kadar geçen süreç içerisinde akan moloz ve toprak nedeniyle dolduğı görülmüştür (Res.3). Yapılan çalışmalar sırasında ele geçen bol sayıdaki Roma seramik buluntusu, bu sarnıcın da Roma döneminde yoğun olarak kullanıldığını gösterir¹³. Öyle ki, ağız kısmına kadar dolu olan sarnıcın, en üst seviyesinde ortaya çıkartılan buluntuların daha çok Roma imparatorluk dönemine ait buluntular olması, sarnıcın

10 B. Ersoy, "Kale-i Tavas (Tabae) Kazıları", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (ed: A. Çilingiroğlu vd.), İzmir. 2012, s: 421-424.

11 B. Ersoy, "Kale-i Tavas (Tabae) 2007 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30/3, Ankara. 2009, res: 10-11; B. Ersoy, "Kale-i Tavas (Tabae) 2008 Yılı Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 31/3, Ankara. 2010, res: 9-10; Ersoy 2012, res: 6-7.

12 Ersoy 2012, s: 421-424.

13 Ersoy 2012, s: 429.

bu dönemde dolmuş olabileceğini akıllara getirmektedir¹⁴.

Burada belirtilmesi gereken en önemli husus, III no'lu sarnıç içerisinde ele geçen seramik buluntuların, I no'lu sarnıçta ele geçenlerden farklı olarak, daha çok kırmızı astarlı Roma tabak ve kaselerin ağırlıkta olduğu ince sofra kaplarından oluştuğudur. Zira, bu çalışmanın konusunu oluşturan kırmızı astarlı kaplarda, genel olarak bu sarnıçtan ele geçen buluntulardan oluşmaktadır.

Resim. 3. Tabae'da II ve III no'lu sarnıçların giriş kısımları (Ersoy 2012).

3. HAMUR ÖZELLİKLERİ VE FORM GRUPLARI

Tabae'da, ağırlıklı olarak III no'lu sarnıç kazılarında ortaya çıkarılan ve bu çalışma kapsamında ele alınan Roma dönemi kırmızı astarlı kase ve tabaklarının daha çok ithal ya da ithal taklidi ürünler olduğu söylenebilir. İthal kapların özellikle Batı Anadolu'da Pergamon başta olmak üzere, Trailleis, Çandarlı ve Tarsus'da sıklıkla üretimi yapılan Doğu Sigillatları'nın (*Eastern Sigillata*) çeşitli tiplerinden oluştuğu, ithal taklidi ürünlerinde yine bu Doğu Sigillatları'nın belli formlarının yerelde üretilen örnekleri olduğunu söyleyebiliriz¹⁵. Batı Sigillatları (*Western Sigillata*) olarak adlandırılan İtalya ve Gaul üretimi terra sigillatların ise şimdilik Tabae'de bilinmeyen kap türleri olduğunu söylemeliyiz.

Doğu Sigillatları olarak adlandırılan kase ve tabak benzeri kaplar, Tabae'da sarnıç buluntusu olarak değerlendirilen toplam 226 adet Roma dönemi seramik buluntusu içerisinde

14 Ersoy 2012, s: 429.

15 Doğu Sigillatlarının üretim yeri problemi ile ilgili olarak bkz: Zoroğlu, L., "Doğu Sigillatlarının İmalat Yerleri ve Dağılım Sorunu", *Varia Anatolica XV; Les Ceramiques En Anatolie Aux Epoques Hellenistique et Romane*, (ed. C. Abadie-Reynal), İstanbul. 2003, s: 121-123.

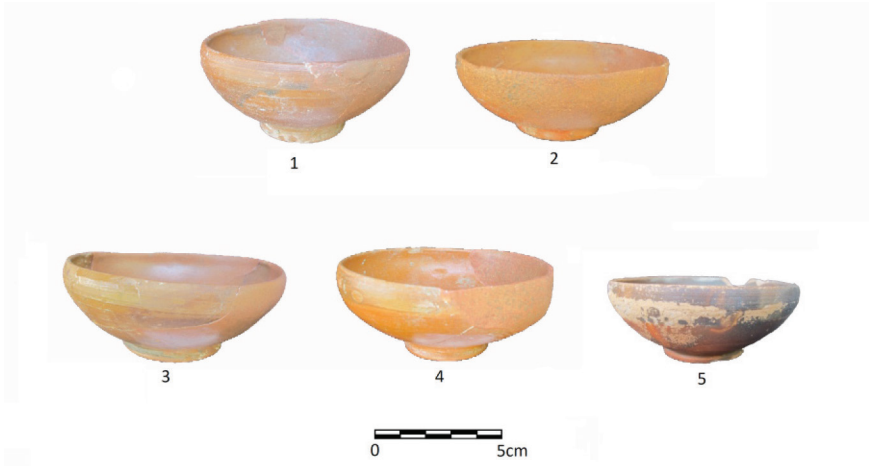
de, 26 adetlik sayıları ile % 12'lik küçük bir orana sahiptir. Ancak buna rağmen, günlük kullanım ve depolama amacına yönelik büyük kapların % 88'lik büyük bir orana sahip oldukları görülür. Muhakkak ki bu dağılımdaki orantsızlığın en büyük sebebi Tabae seramiklerinin tamamının şimdilik bu sarnıçlardan ele geçmiş olmasıdır. Kent içerisinde ya da kentin diğer yapılarında yapılacak olan kazı ve araştırmalar ile kırmızı astarlı ince sofa kaplarının artış göstereceği söylenebilir. Ancak, bu haliyle bile Tabae'daki kırmızı astarlı Roma seramiklerinin ya da Doğu Sigillataları'nın oldukça zengin bir form çeşitliliği gösterdiği söylenebilir.

Az önce de belirttiğimiz gibi, Doğu Sigillataları olarak tanımlayabileceğimiz kırmızı astarlı ince sofa kapları Tabae Roma dönemi seramikleri arasında sayısal olarak küçük bir gruba oluştururlar. Ancak, Roma dönemi seramikleri içerisinde en iyi tarihlenebilen kaplar da yine bu gruba dahil olanlardır.

3.1.Hellenistik karakterli kaseler

Tabae Roma kapları arasında, kase formundaki seramiklerin en erken örnekleri Hellenistik karakterde olan (kat. no. 1-5) kaplardan oluşur. Bu kaplarda kullanılan hamur grubu, daha çok koyu kahverengi (7.5 YR 4/6 – 5/6 - 5/8) olup, çok az mika katkıdır. Oldukça sert bir dokuya sahip bu hamur, sıkı ve kaliteli pişirimlidir.

Bu hamurun kullanıldığı kaplarda astar, çoğunlukla kırmızı renk (2.5 YR 5/8) parlak ve perdahlı iken (kat. No. 1-4), zaman zaman da koyu kahverengi (7.5 YR 3/4)' dir. Tabae kapları arasında özellikle bir örnekte astarın bu şekilde olduğu açıkça belli olur (kat. no. 5). Ayrıca bu kapta aşınmadan dolayı astarın içte ve dışta yer yer döküldüğü de anlaşılır (Res. 4).

Resim. 4. Tabae'da ele geçen Hellenistik dönem kaseleri.

Tamamı halka kaideli olan bu grupta, gövdenin küresel olması yanında, geniş ağzın içe çekik biçimde form almış olması en belirleyici unsurdur. Bu kaselerin form olarak benzerleri Rothroff tarafından Atina Agorası'nda M.Ö. 3. yüzyıldan başlayarak M.Ö. 1. yüzyı-

la kadar uzanan geniş bir zaman aralığına tarihlendirilirler¹⁶. Tarsus Gözlükule'de ise yine bu formun oldukça yakın benzeri olan Hellenistik kaselerin M.Ö. 3. yüzyıl sonundan 2. yüzyıl başlarına kadar tarihlendirildiklerini görebiliriz¹⁷. Paphos'da ise Hayes tarafından yapılan çalışmalar sonrası yine bu tür içe çekik ağızlı Hellenistik kaseler çeşitli gruplara ayrılmışlar ve bunlar en erken 3. yüzyıla tarihlenmişlerdir¹⁸.

3.2. Doğu Sigillataları A

İlk olarak MÖ. 2. yüzyıl ortalarından itibaren başta Kuzey Suriye olmak üzere, Anadolu'da Pergamon, Tarsus ve Antakya gibi merkezlerde üretilen Doğu Sigillataları A grubu seramikleri Tabae'da çok az örnek ile temsil edilir. Bu hamur grubunda, hamur açık sarımsı ya da gri sarımsı renkte olup, ince elenmiş az mikalı ya da mikasızdır ve oldukça sert pişirimli olması ile de tipiktir. Bu hamura sahip kapların astarı da yine oldukça kalitelidir. Astar rengi zaman zaman mat kırmızı ya da kırmızımsı kahverengi olmakla birlikte genellikle kalitelidir¹⁹.

Tabae kırmızı astarlı seramikleri arasında bu gruba dahil edilebilecek iki örnek bulunur. Bunlar dudak kısımları dışı sarkık olan sığ biçimdeki tabaklardır (kat. no. 6 ve 7). Hamurları sarımsı kırmızı renkte olup (5. YR 5/6 – 5/8), mikasız ve oldukça sert pişirimlidir. Birinin kırmızı renk (2.5 YR 4/6) parlak ve perdahlı bir astara, diğerinin ise yine kırmızı renk (10 R 4/8) parlak ve perdahlı, ancak yer yer aşınmış bir astara sahip olduğu görülür. Pergamon üretimi olduğunu söyleyebileceğimiz bu iki tabak, form ve biçim olarak Hayes'in tipolojisindeki *form 5* ile yakın özellikler gösterirler. Atina Agorası'ndaki bu forma ait tabakların, Hayes tarafından erken 2. yüzyıla tarihlendiklerini söyleyebiliriz²⁰.

3.3. Doğu Sigillataları B

Üretim yeri oldukça uzun bir süre bilim adamlarını meşgul eden bu gruptaki seramiklerin, çoğunlukla Trailles'de üretildikleri kabul edilir²¹. Tabae Roma kapları arasında yer alan ve kırmızı astarlı ince sofa kapları içerisinde en yoğun grubu oluşturan bu türe ait kapların hamuru, sarımsı kırmızıdan, kırmızının çeşitli tonları arasında değişen farklı tonlarda olup, bol mika katkılı ve kısmen sert dokuludurlar. Doğu Sigillataları B grubu olarak adlandırılan bu seramik türü DSB I ve DSB II olarak kendi içinde iki ayrı gruba ayrılır²².

16 S. I. Rotroff, *Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material*, Princeton. 1997, fig. 62, 986-989, fig. 63, 993-1004.

17 F. F. Jones, *The Pottery, Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, Vol. I. (ed:H. Goldman), London. 1950, lev: 180, no: 80

18 J. W. Hayes, *Paphos III. The Hellenistic and Roman Pottery*, Nicosia, 1991, lev: 14 no: 5 ve 8.

19 H. Goldman, *Excavations at Gözlükule. Tarsus Volume I*, Princeton. 1950, s: 172; D. Erol, "Symrna Devlet Agora Buluntusu Terra Sigillataları", *Çanak, Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts, Proceedings of the First International Symposium Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Archaeological Contexts*, (Çanakkale 1-3 June 2005), (eds. Beate Böhlendorf-Arslan - Ali Osman Uysal - Johanna Witte-Orr), İstanbul. 2007, s: 75.

20 J. W. Hayes, *Roman Pottery. Fine-ware Imports. The Athenian agora: results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens* 32, Princeton, 2008, fig. 3, 63.

21 J. W. Hayes, "Roman Pottery from the South Stoa at Corinth", *Hesperia* 42, 1973, s: 452; J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, Rome. 1972, s: 9 vd.

22 J. W. Hayes, "Sigillate Orientali", *Enciclopedia dell'Arte Classica e Orientale. Atlante delle Forme Ceramiche II: Ceramica Fine Romana nel Bacino Mediterraneo* (Tardo Ellenismo e Primo Imperio), Roma. 1985, s: 49-70; C. Meyer-Schlichtmann, *Die Pergamenische Sigillata aus Der Statgrabung von Bergama*, PF6, Berlin-New York. 1988, s: 11.

Doğu Sigillatları B I grubuna ait kapların hamuru genellikle iyi elenmiş, bol mikalı ve iyi pişirimidir. Renk, pembemsi kahverengi ile kırmızının çeşitli tonlarında olabilmektedir. Astar ise parlak kırmızı olup sabunumsu bir kayganlıktadır²³. Tabae'daki Roma kapları arasında toplam beş tabak/kase ile temsil edilen DSB I grubu kaplarının (kat. no. 9-10-11-12-13), hamurları sarımsı kırmızı ile kırmızının çeşitli tonları arasında değişir (5 YR 4/6, 5/8, 6/6 – 2,5 YR 3/6, 6/6, 5/8). Kapların astarları parlak kırmızı olup (2.5 YR 4/8, 5/8, 6/6, 6/8), ince cidarlı ve gayet düzgün yapılmışlardır (**Res. 5**).

Resim 5. Tabae'da ele geçen Doğu Sigillatları B I grubuna ait tabaklar.

Bu gruba dahil edilen tabaklardan ikisi halka kaideli olup (kat. no. 11-12), diğer üçü düz kaidelidir (kat. no. 9-10, 13). Bunlardan 11 katalog numaralı olan tabak Hayes'in Atina Agorası'nda ele aldığı 191 numaralı kap ile form ve biçim açısından paralellik gösterir ve M.S. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir²⁴. 12 katalog numaralı eser ise, yine Hayes'in çalışmasında yer alan 222 katalog numaralı eser ile form ve biçim açısından oldukça benzerdir. Bu form Hayes tarafından M.S. 1. yüzyıla ve 2. yüzyıl başlarına tarihlenir²⁵. 9, 10 ve 13 katalog numaralı tabaklar ise aynı yayındaki 219 numaralı eser ile çok yakındır. Bu eser de yine Hayes tarafından 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir²⁶. Bu gruba ait çok sayıda benzer örnek Ephesos Agorası'nda²⁷, Smyrna Agorası'nda²⁸, Tralleis'de²⁹, Tarsus'da³⁰ ve Anemourium'da³¹ ele geçmiştir.

23 Hayes 1973, s: 452; Erol 2007, s: 77.

24 Hayes 2008, fig.7, 191

25 Hayes 2008, fig.8, 222

26 Hayes 2008, fig.8, 219

27 V. Gassner, *Das Südost der Tetragonos Agora. Keramik und Kleinfunde*, Forschungen in Ephesos 13, Wien. 1997, s: 131 Taf. 42 no. 500-503; R. Meriç, *Spathellenistisch- Römische Keramik und Kleinfunde aus Einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos*, FIE IX/3, Wien. 2003, s: 51, Taf. 22;

28 D. Erol, *Tralleis Kenti Kazılarında Ele Geçen isim Baskılı Terra Sigillatlar*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın. 2004, s: 77-80.

29 Erol 2004, s: 32-33.

30 Jones 1950, s: 186-187, no.554-55, 561, 562, Fig.196

31 C. Williams, *Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery*, Wetteren. 1989, s: 18-20, no.104-110, Fig.7

Doğu Sigillatları B II grubuna ait kaseler ise (kat.no. 14-25), Tabae'daki ince sofraya kapları içerisinde en yoğun grubu oluştururlar. DSB II olarak adlandırılan bu kap grubunda hamurun genellikle daha kaba bir yapıya sahip olduğu, yumuşak ve çok daha fazla mika katkı olduğu bilinir. Çok iyi pişirilmemiş olan bu grup kaplarının hamurları çoğunlukla yumuşak ve kat kat görünümündedirler.

Tabae'daki DSB II grubuna dahil edilebilecek kase ve tabaklarda kalın cidarlı ve çoğu kez kötü pişirildikleri için bu şekilde, yumuşak ve gevrek görünümündedirler (kat. no. 14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24). Açık kırmızı (2.5 YR 5/6, 6/6) ya da sarımsı kırmızı renkte olan (5 YR 5/6, 5/8) hamur bu grubun tipik bir özelliği olarak oldukça fazla mika katkıdır ve yine bu katkı maddelerinden dolayı da katmansı bir görünümündedir. Astar ise yine kırmızının çeşitli tonlarında olup (2.5 YR 5/6, 6/8, 7/8 – 10 R 4/8, 5/6, 6/8), genelde parlaktır ve kalınca uygulanmıştır. Ayrıca çoğunlukla da kaplarda küçük benekler şeklinde bazı dökümler söz konusudur (**Res. 6**).

Tabae'daki sadece bir örnek bunlar arasında istisna sayılabilir ve oldukça parlak sabunumsu pürüzsüz astarı, katkısız sert dokulu hamuru ile (kat. no. 25) bu gruptaki diğer örneklerden farklılaşır. Hayes *form 5B* grubuna dahil edilebilecek olan bu kase M.S. 2. yüzyıla tarihlenir³². Ancak, bu gruptaki kapların büyük bir çoğunluğu Hayes'in Atina Agorası'ndaki tipolojisine göre *form 8* grubuna dahil edilebilecek örneklerden oluşur (kat. No. 14-22). Bu gruba dahil edilen örnekler Agora'da M.S. 1. yüzyıl ortalarından 2. yüzyıla kadar tarihlenirler³³.

Yine Hayes'in tipolojisine göre *form 4* grubuna dahil edilebilecek olan (kat no. 23-24) tabaklarda dikkate değer eserler arasındadırlar. Bu örnekler ise yine Hayes tarafından Agorada M.S. 1. yüzyıl sonu ve 2. yüzyıl başlarına tarihlenirler³⁴. DSB II grubu sigillatları, Anadolu'da başta Trailles³⁵ olmak üzere, Ephesos'da³⁶ ve Smyrna'da³⁷ çok sayıda ele geçmiştirlerdir.

32 Hayes 2008, fig. 12. 336.

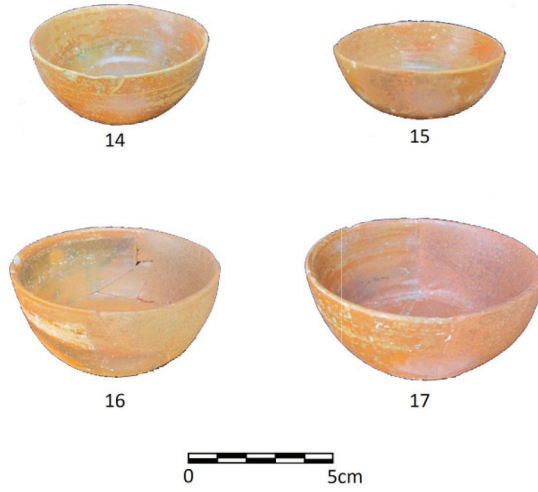
33 Hayes 2008, fig. 13, 400-414.

34 Hayes 2008, fig. 12, 346

35 Erol 2004, s: 76, çiz. 447. 453. 482-83.

36 Gassner 1997, 127. 133. Taf. 43 Nr. 508. 510.

37 Erol 2007, s: 80-81, çiz. 37-43

Resim 6. Tabae'da ele geçen Doğu Sigillataları BII grubuna ait tabaklar.

3.4. Doğu Sigillataları C

Batı Anadolu'da, Çandarlı üretimi sigillataları olarak bilinen ve Doğu Sigillataları C grubu olarak adlandırılan kapların hamur olarak iyi elenmemiş, kaba katkılı oldukları bilinir. Bu kaplar, sıkı, ince ya da orta ince taneli, altın ve gümüş mika içerirler. Kırmızının tonlarında ve ağırlıklı olarak kırmızımsı kahverenginde olup, astarının çok kaliteli olduğu söylene-
mez³⁸. Tıpkı Doğu Sigillataları A grubu gibi, Tabae kapları arasında sadece bir tabakla (kat. no. 8) temsil edilen C grubuna ait kabin hamuru kırmızı renk (2.5 YR 5/6), az mika ve ince kum katkılı olup, sert dokuludur. Astarı ise, kırmızı renk (2.5 YR 4/6) parlak ve perdahlıdır.

Tabae'da ele geçmiş olan bu kap, form ve biçim olarak Çandarlı üretimi kırmızı astarlı kapların erken örnekleri arasında sayılabilecek bir form özelliğine sahiptir. Zira Hayes tarafından Atina Agora'sındaki benzerleri M.S. 1. yüzyıl ortalarına tarihlenmiştir³⁹.

3.5. Maşrapa ve kadehler

Maşrapa ve kadehlerden oluşan küçük bir grup ince sofraya kabı da burada değerlendirilebileceğimiz bir başka eser grubudur. Daha çok bazı günlük kullanım kaplarında karşımıza çıkan kum ve taşçık katkılı, kırmızı renk bir hamura sahip bu kaplar, kısmen yerel üretim imitasyon kaplar gibi durmaktadırlar (Res. 7). Bu hamur türü, başta kırmızımsı sarı (5 YR 5/6) olmak üzere, koyu kahverengi (7.5 YR 5/8)'nin çeşitli tonlarında olup, az mika fakat yoğun miktarda kum, taşçık hatta kuartz içermekle birlikte, orta sert dokuludur.

38 Hayes 1972, s: 316-317; Erol 2007, s: 81.

39 Hayes 2008, fig. 24, no: 775. Ayrıca bkz: H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period, Athenian Agora V*, Princeton. 1959, pl. 62, G28/G70 (Samian A olarak geçer, Loeschcke tip 15).

Resim 7. Tabae'da ele geçen kum ve taşçık katkılı, kırmızı renk hamurlu maşrapalar ve kadeh.

Astar olarak, kapların büyük bir çoğunluğunda (kat no. 26, 27, 28,) hamurun perdahlanmasıyla elde edilmiş, kendi rengine yakın parlak bir astar kullanılmış iken, bazılarında (kat. No. 29, 30) kalitesiz olduğu anlaşılan kahverengimsi bir astar (7.5 YR 3/2, 4/6, 6/3, 6/4) kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tamamı sağlam olarak günümüze ulaşabilmiş maşrapa örnekleri hafif dışa çekik, yüksek ağız kenarlı olup kaideye doğru daralan şişkin ve alçak bir gövdeye sahiptirler. Bu maşrapalardan 28 ve 29 katalog numaralı olanların, benzerleri Robinson tarafından M.S. 1. yüzyılın sonları ve 2. yüzyılın başlarına tarihlenirler⁴⁰. 26 ve 27 numaralı maşrapaların ise Atina Agorası'ndaki benzerleri⁴¹ Rothroff ve Hayes tarafından M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilirler. Ayrıca benzer kaplar Paphos'da da aynı döneme verilirler. 30 katalog numaralı kulpsuz kadeh ise yine Robinson tarafından Athena Agorası'nda ele geçen benzerlerinin M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenmesi nedeniyle, bu döneme atfedilebilir⁴².

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus da, bu gruba dahil edilen maşrapa ve kadehlerden sadece biri hariç (kat. No. 26), diğerlerinin (kat. No. 27-30) I no'lu sarnıçtan ele geçtikleridir.

40 28 katalog numaralı eser için bkz: Robinson 1959, pl. 7, G182; 29 katalog numaralı eser için ise pl. 7, G119. Ayrıca bkz: Hayes 2008, fig. 50-51 ve pl: 76, no: 1596

41 Robinson 1959, G182 / J11, J. W. Hayes, *Paphos III. The Hellenistic and Roman Pottery*, Nicosia. 1991, fig: XXII, 17; Hayes 2008, fig: 51, 1604-1606.

42 Robinson 1959, F.20.

4. KATALOG

Hellenistik Dönem Kaseleri

1: Kase

Env. No: 6540

Çiz. No: 1/1

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Kaidesi halka biçimli olup yüksektir. Kırmızı renk (2.5 YR 5/8) parlak ve perdahlı astar. Koyu kahverengi (7.5. YR 5/6), az mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur. Yarıyı kırık olup sonradan tümlenmiştir.

2: Kase

Env. No: 6541

Çiz. No: 1/2

Tanım: Kısmen bütün olup, geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Kaidesi halka biçimli olup yüksektir. Kırmızı renk (2.5 YR 5/8) parlak ve perdahlı astar. Koyu kahverengi (7.5. YR 4/6), az mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur.

3: Kase

Env. No: 6542

Çiz. No: 1/3

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Kaidesi halka biçimli olup yüksektir. Kırmızı renk (2.5 YR 5/8) parlak ve perdahlı astar. Koyu kahverengi (7.5. YR 5/8), az mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur. Ağızda bazı kısımları kırık olan kap sonradan tümlenmiştir.

4: Kase

Env. No: 6543

Çiz. No: 1/4

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Kaidesi halka biçimli olup yüksektir. Kırmızı renk (2.5 YR 5/8) parlak ve perdahlı astar. Koyu kahverengi (7.5. YR 5/8), az mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur. Ağızda bazı kısımları kırık olan kap sonradan tümlenmiştir.

5: Kase

Env. No: 7041

Çiz. No: 1/5

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Kaidesi halka biçimli olup yüksektir. Koyu kahverengi (7.5 YR 3/4) mat ve yer yer bozulmuş astar. Koyu kahverengi (7.5. YR 4/6), az mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur. Ağızda bazı kısımları kırık ve eksiktir.

Doğu Sigillatları A

6: Tabak

Env. No: 6534

Çiz. No: 1/6

Tanım: Geniş ağızlı, dairesel gövdelidir. Düz kaidelidir. Kırmızı renk (2.5 YR 4/6) parlak ve perdahlı astar. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 5/6), mikasız, oldukça sert dokulu hamur.

7: Tabak

Env. No: 7298

Çiz. No: 1/7

Tanım: Geniş ağızlı ve halka kaidelidir. Kırmızı renk (10 R 4/8) parlak ve perdahlı, yer yer aşınmış astar. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 5/8), mikasız, oldukça sert dokulu hamur.

Pergamon – Doğu Sigillataları C

8: Kase

Env. No: 7299

Çiz. No: 1/8

Tanım: Geniş ve yüksek ağızlı, dairesel gövdelidir. Kaidesi halka biçimli olup yüksektir. Kırmızı renk (2.5 YR 4/6) parlak ve perdahlı astar. Kırmızı renk (2.5. YR 5/6), az mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur.

Doğu Sigillataları B1

9: Tabak

Env. No: 7291

Çiz. No: 1/9

Tanım: Geniş ağızlı ve yarı küresel gövdeli, düz kaidelidir. Ağız kısmında yer yer kırıklar mevcuttur. Açık kırmızı renk (10 R 6/8) parlak ve perdahlı, yer yer aşınmış astar. Kırmızı renk (2.5 YR 5/6), bol mika katkılı, sert dokulu hamur.

10: Tabak

Env. No: 6533

Çiz. No: 1/10

Tanım: Geniş ağızlı, dairesel gövdelidir. Düz kaidelidir. Kırmızı renk (2.5 YR 4/6) parlak ve perdahlı astar. Açık kırmızı renk (2.5 YR 6/6), bol mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur.

11: Tabak

Env. No: 6538

Çiz. No: 1/11

Tanım: Geniş ağızlı ve yarı küresel gövdeli, yüksek halka kaidelidir. Ağız kısmında geniş bir yiv bulunmakta. Kırmızı renk (2.5 YR 5/8) parlak ve perdahlı astar. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 4/6), bol mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur. Kırık ve kısmen eksik olup, restorasyon sonrası tümlenmiştir.

12: Tabak

Env. No: 6539

Çiz. No: 1/12

Tanım: Geniş ağızlı ve yarı küresel gövdeli, yüksek halka kaidelidir. Ağız kısmında ince bir yiv bulunmakta. Kırık ve kısmen eksik olup, restorasyon sonrası tümlenmiştir. Koyu kırmızı renk (2.5 YR 3/6) parlak ve perdahlı astar. Kırmızı renk (2.5 YR 5/6), bol mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur.

13: Kase

Env. No: 6537

Çiz. No: 1/13

Tanım: Geniş ağızlı, dairesel gövdelidir. Düz kaidelidir. Açık kırmızı renk (2.5 YR 6/8) parlak ve perdahlı astar. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 5/8), bol mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur.

Doğu Sigillatları B2

14: Kase

Env. No: 6535

Çiz. No: 2/14

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Düz kaidelidir. Kırmızı renk (2.5 YR 5/6) parlak ve perdahlı astar. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 5/6), az mika katkılı, sert dokulu hamur. Ağızda bazı kısımları kırık olan kap sonradan tümlenmiştir.

15: Kase

Env. No: 6536

Çiz. No: 2/15

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Düz kaidelidir. Kırmızı renk (2.5 YR 5/6) parlak ve perdahlı astar. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 5/6), az mika katkılı, sert dokulu hamur. Ağızda bazı kısımları kırık olan kap sonradan tümlenmiştir.

16: Kase

Env. No: 6544

Çiz. No: 2/16

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Düz kaidelidir. Kırmızı renk (2.5 YR 5/6) parlak ve perdahlı astar. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 5/6), az mika katkılı, sert dokulu hamur. Ağızda bazı kısımları kırık olan kap sonradan tümlenmiştir.

17: Kase

Env. No: 6545

Çiz. No: 2/17

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Düz kaidelidir. Kırmızı renk (2.5 YR 5/6) parlak ve perdahlı astar. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 5/6), az mika katkılı, sert dokulu hamur. Ağızda bazı kısımları kırık olan kap sonradan tümlenmiştir.

18: Kase

Env. No: 7289

Çiz. No: 2/18

Tanım: Geniş ağızlı ve yarı küresel gövdeli, düz kaidelidir. Ağız kısmında yer yer kırıklar mevcut olup, restorasyon sonrası tamamlanmıştır. Kırmızı renk (10 R 5/6) parlak ve perdahlı, yer yer aşınmış astar. Kırmızı renk (2.5 YR 5/8), az mika katkılı, sert dokulu hamur.

19: Kase

Env. No: 7290

Çiz. No: 2/19

Tanım: Geniş ağızlı ve yarı küresel gövdeli, düz kaidelidir. Ağız kısmında yer yer kırıklar mevcut olup, restorasyon sonrası tamamlanmıştır. Açık kırmızı renk (10 R 6/8) parlak ve perdahlı, yer yer aşınmış astar. Kırmızı renk (2.5 YR 5/6), az mika katkılı, sert dokulu hamur.

20: Kase

Env. No: 7292

Çiz. No: 2/20

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Düz kaidelidir. Açık kırmızı renk (2.5 YR 6/8) parlak ve perdahlı astar. Açık kırmızı renk (2.5. YR 6/6), az mika katkılı, sert dokulu hamur.

21: Kase

Env. No: 7293

Çiz. No: 2/21

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Düz kaidelidir. Açık kırmızı renk (2.5 YR 7/8) parlak ve perdahlı astar. Açık kırmızı renk (2.5 YR 6/6), az mika katkılı ve sert dokulu hamur. Eser yer yer kırık olup sonradan tümlenmiştir.

22: Kase

Env. No: 7296

Çiz. No: 2/22

Tanım: Geniş ağızlı ve küresel gövdelidir. Düz kaidelidir. Kırmızımsı sarı renk (5 YR 6/8) parlak ve perdahlı astar. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 5/8), az mika katkılı ve sert dokulu hamur.

23: Tabak

Env. No:7294

Çiz. No: 2/23

Tanım: Geniş ağızlı ve düz kaidelidir. Ağız dış kısmında derin, kaide iç kısmında ise dairesel ince yivler mevcuttur. Kırmızı renk (2.5 YR 5/6) parlak ve perdahlı, yer yer aşınmış astar. Koyu kırmızı renk (2.5 YR 3/6), az mika katkılı, sert dokulu hamur.

24: Tabak

Env. No: 7295

Çiz. No: 2/24

Tanım: Geniş ağızlı ve düz kaidelidir. Kırmızı renk (10 R 4/8) parlak ve perdahlı, yer yer aşınmış astar. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 5/8), az mika katkılı, sert dokulu hamur.

25: Kase

Env. No: 6547

Çiz. No: 2/25

Tanım: Geniş ve yayvan ağızlı, küresel gövdelidir. Kaidesi halka biçimli olup alçaktır. Kabin iç kısmında baskı tekniğinde yapılmış bir başak bezemesi bulunur. Açık kırmızı renk (2.5 YR 6/8) oldukça parlak ve perdahlı astar. Kırmızımsı sarı renk (5 YR 7/8), katkısız sert dokulu hamur.

İnce Cidarlı Roma kapları

26: Maşrapa

Env. No:6546

Çiz. No: 3/26

Tanım: Tek kulplu, küresel gövdelidir. Kısa boyunlu olup, gövdeden ağıza geçiş kısmında derin bir yiv mevcuttur. Geniş ağızlı ve yüksek halka kaidelidir. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 4/6) mat ve yer yer aşınmış astar. Gövde üzerinde bazı akitma ve boya izleri bulunmakta. Kırmızımsı sarı renk (5 YR 5/6), az mika ve ince kum katkılı, orta sert dokulu hamur.

27: Maşrapa

Env. No:7037

Çiz. No: 3/27

Tanım: Tek kulplu, küresel gövdelidir. Kısa boyunlu olup, gövdeden ağıza geçiş kısmında derin bir yiv mevcuttur. Geniş ağızlı ve düz kaidelidir. Kırmızımsı sarı renk (5 YR 6/8) mat ve yer yer aşınmış, pürüzlü astar. Gövde üzerinde delikler, bazı akıtma ve boya izleri bulunmakta. Kırmızımsı sarı renk (5 YR 6/6), az mika, ince kum ve taşçık katkılı, orta sert dokulu hamur.

28: Maşrapa

Env. No:7038

Çiz. No: 3/28

Tanım: Tek kulplu, küresel gövdelidir. Kısa boyunlu olup, geniş ve dışa doğru açılan bir ağız vardır. Geniş ağızlı ve düz kaidelidir. Koyu kahverengi (7.5 YR 4/6) mat ve yer yer aşınmış, pürüzlü astar, üzerinde is ve yanıklar bulunmakta. Koyu kahverengi (7.5 YR 4/6), kum ve taşçık katkılı, orta sert dokulu hamur.

29: Maşrapa

Env. No:7039

Çiz. No: 3/29

Tanım: Tek kulplu, ortası şişkin, küresel gövdelidir. Kısa boyunlu olup, gövdeden ağıza geçiş kısmında derin bir yiv mevcuttur. Geniş ağızlı ve düz kaidelidir. Koyu kahverengi (7.5 YR 4/6) mat ve yer yer aşınmış, pürüzlü astar. Koyu kahverengi (7.5 YR 5/8), az mika, ince kum ve taşçık katkılı, sert dokulu hamur.

30: Bardak

Env. No:7040

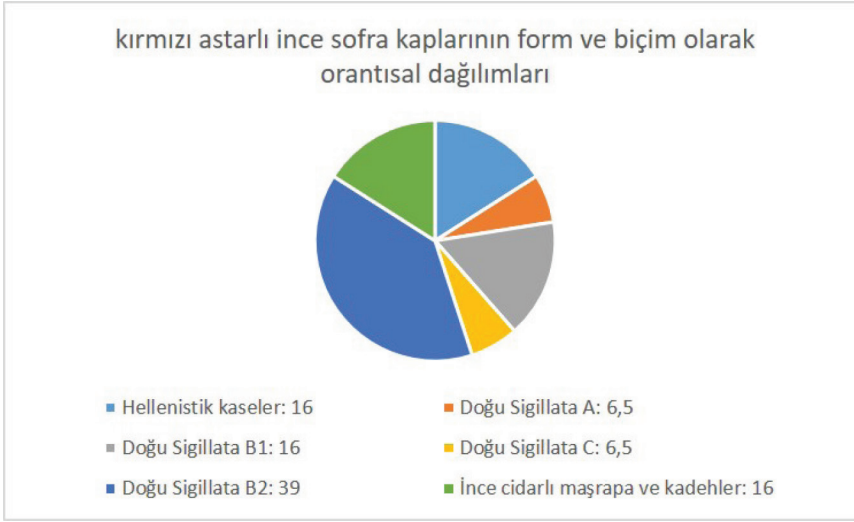
Çiz. No: 3/30

Tanım: Dibe doğru daralan, yarı silindirik gövdelidir. İçe doğru çekik geniş bir ağız mevcut olup, düz kaidelidir. Koyu kahverengi (7.5YR 3/2),mat ve yer yer aşınmış astar. Koyu kahverengi (7.5 YR 5/6), az mika ve ince kum katkılı, sert dokulu hamur.

SONUÇ

Sonuç olarak, Tabae'da başta kase ve tabaklar olmak üzere, ince sofrta kaplarından oluşan kırmızı astarlı Roma kaplarının ağırlıklı olarak ithal mallardan meydana geldiği söylenebilir. Şimdilik katalogda ele alınan 30 eserden mevcut ince sofrta kaplarının kullanıldığı ithal hamurların, Tabae'da ele geçen toplam 226 adet Roma kabı içerisinde % 12'lik bir orana sahip olduğundan daha önce bahsetmiştik.

Bunların kendi içerisindeki istatistiksel dağılımına baktığımız vakit, Doğu Sigillata B grubuna dahil edilebilecek kase veya tabakların sayısal olarak en büyük grubu oluşturduğu ve toplam 17 eser ile %55'lik oldukça yüksek bir orana sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu gruba dahil edilebilecek kaplarında %39'u, toplam sayıları 12 olan Doğu Sigillata B2 grubuna atfedilir. Sayıları sadece 5 olan % 16'lık küçük bir bölüm ise Doğu Sigillataları B1 grubuna aittir. Hellenistik karakterdeki içe çekik ağızlı kaselerin de sayısal olarak 5 adet ile %16'lık bir orana sahip oldukları, Doğu Sigillataları A ve Doğu Sigillataları C grubuna dahil edilebilecek kase yada tabakların ise ikişer adetle toplamda %13'lük bir orana sahip oldukları görülebilir. İnce cidarlı maşrapa ya da kadeh benzeri kapların ise toplam 5 adet ile %16'lık bir seviyede olduğunu söyleyebiliriz (**Res. 8**).

Resim 8. Tabae'daki kırmızı astarlı ince sofra kaplarının form ve biçim olarak orantısız dağılımları.

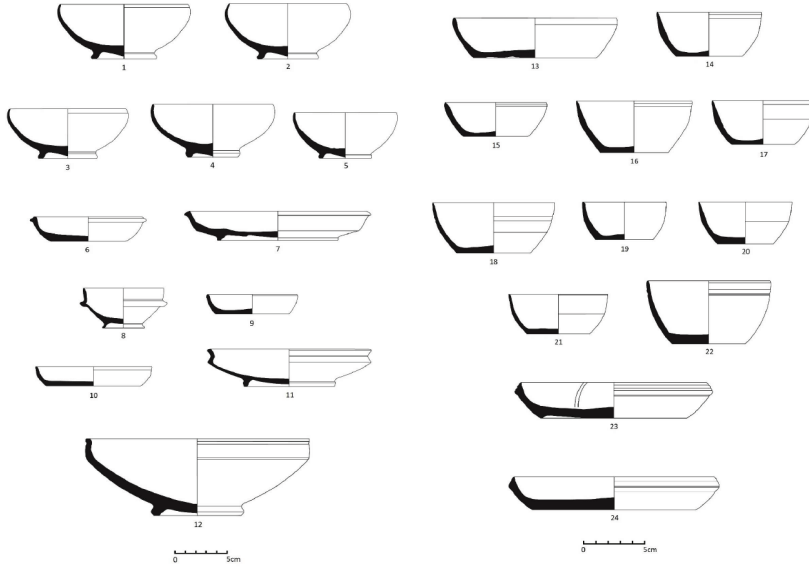
Tarihlendirilmeleri en iyi olarak yapılabilen bu ithal ve ithal benzeri kırmızı astarlı ince sofra kaplarından, Doğu Sigillata B ve C grubuna dahil edilebilecek malların ağırlıklı olarak M.S. 1. ve 2. yüzyıllara, Hellenistik kaseler ile birlikte Doğu Sigillata A grubuna dahil edilebilecek malların da M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllara ait olduklarını söyleyebiliriz. Aynı şekilde ince cidarlı maşrapa ya da kadehlerin de M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 1. ya da 2. yüzyıl arasındaki bir zamana tarihlendiklerini görmekteyiz.

Tabae'nin kırmızı astarlı Roma seramiklerini değerlendirdiğimiz bu kısa çalışma sonrasında elde edilen verilerden çıkarılacak bir diğer sonuç da, Tabae'nin Hellenistik dönemin sonlarından itibaren yakın çevresi ile yoğun bir ticari ilişkisinin bulunduğudır. Özellikle de Doğu Sigillataları olarak adlandırılan Batı Anadolu orijinli kırmızı astarlı seramiklerin varlığı, burada Roma'nın imparatorluk dönemi ile birlikte gerek ticari gerekse siyasi ilişkilerde bir artış yaşandığını ve yaklaşık olarak M.S. 2. yüzyıla kadar da bu ilişkilerin yoğun biçimde devam ettiğini göstermektedir. Bu dönem, aynı zamanda Tabae'nin kendi sikkelerini darp ettiği, gerek yazılı ve gerekse arkeolojik kentin gelişim içerisinde olduğunun kanıtlandığı bir dönemdir. Bu süreçte Tabae yakın ve çevre komşuları başta olmak üzere, başta Ephesos, Pergamon, Tralleis ve Smyrna olmak üzere, Batı Anadolu'daki önemli merkezler ile yoğun bir ticari ilişki içerisine girmiş ve bölgedeki önemli şehirlerden biri olmuştur.

KAYNAKÇA

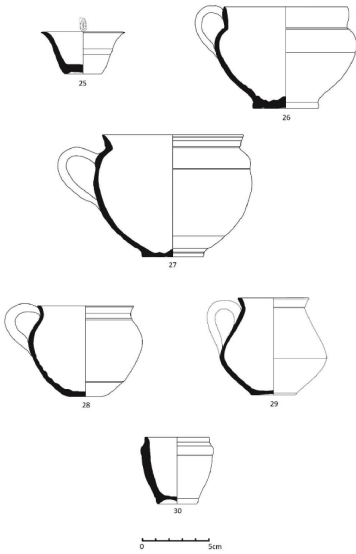
- Beyazıt M., "Kale-i Tavas (Tabae) Kazıları", *Geçmişten Günümüze Denizli, Denizli'nin Derin Geçmiş, Kazı ve Araştırmalar II*, 2016. s: 64-77.
- Erol, D., *Tralleis Kenti Kazılarında Ele Geçen isim Baskılı Terra Sigillatalar*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın. 2004.
- Erol, D., "Symrna Devlet Agora Buluntusu Terra Sigillataları", *Çanak, Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts, Proceedings of the First International Symposium Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Archaeological Contexts*, (Çanakkale 1-3 June 2005), (eds. Beate Böhlendorf-Arslan - Ali Osman Uysal - Johanna Witte-Orr), İstanbul. 2007, s: 73-95.
- Ersoy, B., "Kale-i Tavas (Tabae) Kazıları", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (ed: A. Çilingiroğlu vd.), İzmir. 2012, s: 415-439.
- Ersoy, B., "Kale-i Tavas (Tabae) 2007 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30/3, Ankara. 2009, s: 43-45.
- Ersoy, B., "Kale-i Tavas (Tabae) 2008 Yılı Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 31/3, Ankara. 2010, s: 302-303.
- Gassner, V., *Das Südtor der Tetragonos Agora. Keramik und Kleinfunde*, Forschungen in Ephesos 13, Wien. 1997.
- Goldman, H., *Excavations at Gözlükule*. Tarsus Volume I, Princeton. 1950.
- Gök, S. - Uçar H., "Kale-i Tavas (Tabae) Kazısı Seramik Buluntuları (2007-2011) " *Kaledavaz Sempozyum Bildirileri* (2-3 Nisan 2012), (ed: T. Tok – Ö.K. Aydemir), Denizli. 2013, s: 402-412.
- Gürtekin-Demir, R. G. - Polat, Y., "Between Lydia and Caria: Iron Age pottery From Kale-i Tavas, Ancient Tabae", *Karamos, Ceramics: A Cultural Approach. Proceedings of the First International Conference at Ege University* (9-13 May 2011), (ed: R.G. Gültekin-Demir et al), Ankara. 2015, s: 115-136 .
- Hayes, J. W., *Late Roman Pottery*, Rome, 1972.
- Hayes, J. W., "Roman Pottery from the South Stoa at Corinth", *Hesperia* 42, 1973, s: 416-486.
- Hayes, J. W., *Roman Pottery in the Royal Ontario Museum*, Toronto, 1976.
- Hayes, J. W., "Sigillate Orientali", *Enciclopedia dell'Arte Classica e Orientale. Atlante delle Forme Ceramiche II: Ceramica Fine Romana nel Bacino Mediterraneo* (Tardo Ellenismo e Primo Imperio), Roma. 1985, s: 1-96.
- Hayes, J. W., *Paphos III. The Hellenistic and Roman Pottery*, Nicosia. 1991.
- Hayes, J. W., *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, Norman. 1997.
- Hayes, J. W., *Roman Pottery. Fine-ware Imports. The Athenian agora: results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens* 32, Princeton. 2008.
- Jones, F. F., *The Pottery, Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, Vol. I. (ed:H. Goldman), London. 1950.
- Meriç, R., *Spathellenistisch- Römische Keramik und Kleifunde aus Einem Schachtbrunnen amStaatsmarkt in Ephesos*, FfE IX/3, Wien. 2003.
- Meyer-Schlichtmann, C., *Die Pergamenische Sigillata aus Der Statgrabung von Bergama*, PF6, Berlin-New York. 1988.
- Ramsay, W.M., *The Historical Geography of Asia Minor*, London. 1890.
- Robinson, H. S., *Pottery of the Roman Period, Athenian Agora V*, Princeton. 1959.
- Rotroff, S. I., *Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material*, Princeton. 1997.
- Rotroff, S. I., *Hellenistic Pottery The Plain Wares, The Athenian Agora XXXIII*, Princeton. 2006.
- Strabon, *Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası* (çev. A. Pekman), İstanbul. 2000.
- Talbert, R. J. A. (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton. 2000.
- Ünal, C., "Coin Findings and Two German Tokens from Excavation of Tabae/Kale, Denizli", *Sanat Tarihi Dergisi* XVIII/2, 2009, s: 137-155.
- Williams, C., *Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery*, Wetteren. 1989.
- Zoroglu, L., "Dogu Sigillatalarının İmalat Yerleri ve Dağılım Sorunu", *Varia Anatolica XV; Les Ceramiques En Anatolie Aux Epoques Hellenistique et Romane*, (ed. C. Abadie-Reynal), İstanbul. 2003, s. 121-123.

Çizim 1. 1-12 katalog numaralı eserler.

Çizim 2. 13-24 katalog numaralı eserler.

Çizim 3. 25-30 katalog numaralı eserler.

Kitap Tanıtımları Book Reviews

Geçmiş Yeniden Düşünmek: Şehir Devletler

İbrahim Tanju AKYOL*

Richard Mackenney, Şehir Devletler

(Çev. Cem Demirkan), Babil Yayınları, İstanbul, 2004, 80 s.

Disiplinlerarası çalışmaları ile tanınan Richard Mackenney'nin araştırmaları 13. yüzyıl ile 17. yüzyıllar arasında yoğunlaşmaktadır. Binghamton Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olan Mackenney'nin 1989 tarihinde yayımlanan "The City-State" isimli eseri Cem Demirkan tarafından "Şehir Devletler" ismiyle Türkçeye kazandırılmıştır. Başvuru kitabı niteliğine sahip olan eser, Babil Yayınları tarafından 2004 yılında basılmıştır. Kitabın çevirisinde kullanılan yalın dil şehir devletlerin anlatıldığı dönemi anlaşılabilir kılmaktadır. Kitapta ilgili yerlerde yapılan birebir alıntılar anlatımın pekişmesine yardımcı olmaktadır. Şehirler ile ilgili niceliksel bilgiler, okuyucunun dönemin özelliklerindeki değerlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Kitap kendinden sonra gelecek olan çalışmalara yol gösterici keyfiyetindedir. Yazar, kent devletlerini ele aldığı 16. ve 17. yüzyıllar üzerine yoğunlaşmış olsada tarih anlayışına uygun olarak önceki ve sonrakidönemler ile de bağlantıları başarılı bir şekilde kurmuştur.

Eserin "1500 Yılından Önce Şehirler ve Devletler" isimli giriş kısmında şehir devletleri kavramının sahip olduğu etkiden bahsedilmiştir. Aristo'nun polis anlayışına ve özgürlüğün çelişkileri ile St. Augustine'in "Tanrının Şehri" eserinin temsiline yer veren yazar, "şehir havası özgürleştirir" şeklindeki Alman atasözüne atf yaparak şehir devletlerinin mahiyetini ortaya koymuştur. Atina polisi ve Roma şehir devletinin bağımsız yapılarından bahseden eser, Ortaçağ'ın vatandaşlık bilincini ele almaktadır. Yazar, 11. yüzyıldan sonra Avrupa şehirlerinin sahip olduğu ekonomik vasıfların kendi siyasi gücünü artırdığını belirtmiş, bunun yanında şehirlerin sahip olduğu özgürlük ve toplumsal hareketliliğe de vurgu yapmıştır. 12. ve 13. yüzyıllarda şehirlerin kendi diplomasilerini oluşturduğunu, savuma sistemlerini geliştirdiğini ve kanunlarını yaptığını örnek kentler üzerinden açıklamıştır. Eserde 14. yüzyılda gerçekleşen ekonomik kriz; şehirleri olumsuz manada etkilediği ve ekonomik olarak zayıflayan şehirlerin siyasi bağımsızlıklarının da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı anlatılmıştır. Çalışmanın kapsamı 15. yüzyıldan sonraki Avrupa şehirlerinin gelgitler yaşadığı dönem olarak belirlenmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ibrahimakyol@comu.edu.tr

Şehir devletler eserini;“yenilgi”, “bütünleşme” ve “hayatta kalma” olmak üzere üç bölümde ve 1500-1700 yılları arasında ele alan yazar bu perspektifte şehirlerin değişimini incelemiştir. Şehirlerde gerçekleşen değişimin nedenlerini hükümdarların sahip olduğu mutlak güçte gören eser, bu dönemde istisnalarını kabul etmekle birlikte kentlerin ekonomik olarak güçlü bir yapıya sahip olsada siyasi anlamda kaderlerini belirleyemediği tezi üzerinde durmaktadır. Eserin ana konusu Avrupa şehirlerinin 16. ve 18. yüzyıllarda geçirmiş olduğu değişim üzerine odaklanmıştır. Rönesans ve Reform hareketlerine kadar kentlerin bağımsız niteliklere sahip olduğunun belirtildiği eserde, 16. yüzyılda krallıkların kurulması ile kentlerin geçirmiş oldukları dönüşüm ele alınmıştır. Şehir devletlerinin,Ortaçağ'da sahip oldukları popüleritelerini bu dönemde kaybetmeye başladığı belirtilmiştir.

Eserin birinci bölümünde, özerk şehirlerin yaşamış oldukları dönüşümün askeri yenilgiler ekseninde gerçekleştiği ifade edilmiştir. Bölümde örnek olarak alınan Hollanda, İsviçre, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya şehirlerinin kralların mutlak otoritesi karşısında yaşadıkları çaresizlikler açıklanmıştır. Her şehir örneğine farklı gerekçelerle müdahale edilmiş olsada sonuçta bağımsız şehir devletlerinin ortadan kalktığı vurgulanmıştır. Şehirlerin hükümdarlar karşısında kolay hedef haline gelmesi devasa askeri güçleri ekseninde ele alınmıştır. Din savaşlarının şehir özgürlüklerinin ortadan kalkması ile sonuçlandığından bahsedilmiştir.Zwingli'nin “din maskesi altında özgür şehirler özgürlüklerini kaybedecekler” sözüne yapılan atf ile ortaya çıkan durum desteklenmiştir.Erken modern dönemde şehir ile devlet beraber ve barış içerisinde var olamamışlardır. Şehirler, siyasi güçlere teslim olmuş bunun yanında ekonomik ve toplumsal yaptırımlar ile de karşı karşıya kalmışlardır.Seküler devletin şehir devletler karşısındaki başarısı vurgulanmış olsada devletin yanında şehirlerin de dinamik güç oldukları belirtilmiştir. Şehirlerin yaşamış oldukları akıbetler kapsam dahilinde kronolojik olarak incelenmiştir. Monarşik yapının varlığının kentlerin gelişimine ket vuruğu dönem; ülkeler nezdinde spesifik örnekler ile ele alınmış ve sistematik olarak ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde, devletin baskın konumunun etkisinde şehirlerin yeniden düzenlenişi açıklanmıştır. Devletin şehirlere etkisi daha ziyade fiziksel yapısında gerçekleşmiş, kral kültürü saray ve bürokrasi ile beraber var olmuştur. Avrupa'nın büyük şehirlerinin saray etrafında şekillendiği belirtilmiştir. Devlet yönetiminde lüks yaşamın örneklerinin ayrıntılı olarak verildiği bölümde siyasal yaşamda lüksün etkileri üzerinde durulmuştur. Dikkat çekici örneklerden bir tanesi Versailles Sarayı'dır.Vatandaşlara kralın gücünün bir göstergesi olarak 14 bin asker ve 12 bin at için özel binaların bulunması lüks yaşama örnek gösterilmektedir. Saray hayatının ihtişamlı yapısı ve harcamaları, ekonomik yapının bu eksende şekillenmesine neden olmuştur. Üretim kral ve saray etrafında şekillenmeye başlamış, bu durum kral ve sarayın pazar olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Avrupa şehirlerinin sahip olduğu ekonomik ve sosyal yapının başkentlerin gelişimine ayak uyduramadığı belirtilmiştir. Şehirlerde ortaya çıkan fakirliğe çözüm üretme noktasında loncaların yetersiz kaldığı ve şehirlerin büyük siyasal yapılara eklenmesi ortaya konulmuştur. Özetle, lüks yaşamın siyasal yaşam üzerindeki etkisine vurgu yapan bölümde,şehir devletlerin yok oluşu ortaya konulmuş veözerk şehir yönetimlerinin gücünü daha büyük ölçekte yer alan merkezi devletlere devredilişi ele alınmıştır. Değişimin karşısında duramayan şehirlerin başkentler ve ulusal pazar karşısında etkinliğini yitirdiği, büyük siyasal yapılar içinde ihtiyaçlarının arttığı ve çeşitlendiği ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde, ulus devletler öncesinde Avrupa ülkelerinde şehir devletlerin gelişim süreci ele alınmıştır. İspanya Krallığı, Fransa, İngiltere, Hollanda, Almanya, İsviçre Konfederasyonu ve İtalya'daki şehir devletlerin sahip oldukları özerklik, özgürlük, haklar ve imtiyazların incelendiği bölümde, bu bileşenleri şekillendiren etmenlerden bahsedilmiştir. İngiltere örneğinde Londra'nın öneminin vurgulanması amacıyla şehirlerin kral yerine Londra'ya tabi olduğundan bahsedilmektedir. 1599'da Thomas Platter'in "Londra İngiltere demek yerine, İngiltere Londra'da denmelidir" sözüne atf yapan yazar, Londra'yı şehir devleti olarak kabul etmenin zor olduğunabelirtmiştir. Fakat Londra'nın sahip olduğu ekonomik nüfuz ile siyasi anlamda imparatorluk içerisindeki önemini vurgulamıştır. Bu bölümde, İtalya'daki şehir devletlerinin gelişimi Venedik üzerinden açıklamaktadır. Yazar, Venedik'in şehir devletleri içerisindeki rolüne ve klasik dönem ile modern dünya arasındaki köprü görevine vurgu yapmaktadır. Eser, farklı örnekler ile değişik nitelikte Hollanda'da Amsterdam, Almanya'da Hamburg ve Frankfurt gibi şehirlerde özerklik ve özgürlüklerin sınırlarını tespit etmeye çalışmıştır.

Eserin sonunda yazarın vardığı sonuç, Avrupa şehirlerinin hükümdarlara karşı verdikleri mücadelenin devletlerin şekillenmesinde önemli rol oynadığı şeklindedir. Şehir devletlerinin yok oluşunu yazar şu şekilde ifade etmektedir: "Bir açıdan, şehir devleti bağımlılıkları ve ayrıcalıkları, oligarşisi ve kurumlarıyla Eski Rejim'in (Ancien Regime) bir parçasıdır ve bu çok yönlü gelenek 18. yüzyıla beraber ortadan kalkmıştır. Bu çağ, tüm Atlantik dünyasında yeni bir toplumsal ve ekonomik yapının ortaya çıkışına ve burjuvazinin 1789'da modern demokrasinin temellerini atan bir devrimle ani ve kanlı çıkışına şahit olmuştur". Bu açıdan eser, şehir devletler tarihinin analiz edilmesi ve modern devletlerin gelişim aşamalarının iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Günümüz şehirlerinin sahip olduğu siyasi güç azımsanmayacak kadar fazladır. Şehirlerin yükselişi küreselleşmenin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan ulus devletlerin varlığı küreselleşme karşısında sarsılmaya başlamıştır. 21. yüzyılda ulus devletler varlıklarını her ne kadar devam ettiriyor olsada bu durumun gelecekte ne kadar daha devam edeceği tartışılmaktadır. Şehirlerin küreselleşme karşısında rolü değişmiş, sermayenin merkezi konumuna gelmişlerdir. Şehirler toplumsal olaylarda/sorunlarda ulus devletlerin yanında hatta bazı durumlarda daha önde yer almaktadırlar. Şehirler ulus devletlerin şuan için bir parçası olsada iklim değişikliği, çevre kirliliği, çarpık kentleşme gibi sorunlarda kendilerinde hareket serbestisi görmektedirler. Şehirlerin hareket serbestisini ise sahip oldukları ekonomik, toplumsal ve siyasi güçte aramak gerekmektedir.

Şehirlerin nüfus ve ekonomik olarak güçlü konumda bulunması özgürlükçü yapılarını desteklemektedir. Bu durumun en dikkat çekici örneklerinden bir tanesi Londra'dır. Şehir yaklaşık 9 milyonluk nüfusu ve sahip olduğu ekonomik güç dolayısı ile şehir devletlerinin geri dönüşünün öncüsü olarak nitelendirilmektedir. Son olarak İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması yönünde karar ile sonuçlanan referandumda Londra'nın "Brexit" yönünde tercihte bulunmaması ve "Brexit" yönünde gösteriler düzenlenmesi de şehir devlet söylemlerinin daha yüksek duyulmasına neden olmuştur. Londra'nın sahip olduğu demografik güç ile sermaye gücü birleşince bu tür söylemlerin günümüzde artmış olması doğal karşılanmalıdır. Kısacası, şehirler 21. yüzyılda artık siyasi gücü de ellerinde bulundurmaktadır. Benzer örneklerin sayıları günümüzde azımsanmayacak kadar fazladır. İstanbul, New York, Paris, Tokyo gibi şehirlerin büyük siyasi güç haline gelmelerini bu

kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Günümüzde özellikle büyük ölçekteki şehirler küreselleşme ile birlikte kendi ulus devletlerinin üzerinde bir popüleriteye ve etkiye sahip konuma gelmişlerdir. Teknolojik gelişmeler karşısında “ulus” kavramının sarsılması ekseninde şehirler önem kazanmıştır.

Şehirlerin gelişmeler karşısında kendilerinde özgürlük gören yapısını, geçmiş kazanımları ile kıyaslayarak ortaya koymak gerekmektedir. Günümüzde şehirlerin geçirmiş olduğu gelişim ve dönüşüm her ne kadar küreselleşme ile açıklansada geçmiş deneyimlerinden de bağımsız gerçekleşmemektedir. Eser, özellikle şehir devlet söylemlerinin artmaya başladığı günümüzde şehirlerin geçirmiş olduğu dönüşümlerin ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Yazar, şehir devletlerinin gelişimini kapsam dâhilinde Avrupa örnekleri ile ortaya koymuştur. Merkezîyetçi ulus devletlerin varlığının yoğun olarak tartışıldığı günümüzde uluslararası kuruluşların yanında şehir devletlerin de çözüm önerisi olarak görülmeye başlanması açısından konunun irdelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Edward Shlesinger’in “Bir konunun geçmişi, bize nereden geldiğimizi, şu anda nerede olduğumuzu ve nereye gittiğimizi anlatır” şeklindeki ifadesinin önemi de bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Yazarlar Hakkında - *About the Authors*

Düriye BOZOK (Prof. Dr.)

Balıkesir’de 1962 yılında doğan Düriye Bozok, 1988 yılında Uludağ Üniversitesi Balıkesir Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü’nden mezun oldu. 1991 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü’nden yüksek lisans derecesi aldı. 1996 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü’nde doktorasını tamamladı. 1988 yılında Düriye Bozok, Balıkesir Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2013 yılından bu yana Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölüm Başkanı olan Düriye Bozok, alanında çeşitli bilimsel çalışmalara imza atmıştır.

Born in Balıkesir in 1962, Düriye Bozok graduated from the School of Tourism and Hotel Management of Balıkesir at Uludağ University in 1988, holding the title of Tourism Operator. In 1991, she received a master’s degree from the Department of Tourism and Hotel Management, in the Institute of Social Sciences at Uludağ University. In 1996, she completed her doctorate in the Department of Tourism and Hotel Management, in the Institute of Social Sciences at Balıkesir University. In 1988, Düriye Bozok started to work at the School of Tourism and Hotel Management of Balıkesir as a research assistant. Since 2013, Düriye Bozok has been Head of the Department of Gastronomy and Culinary Arts at the Faculty of Tourism at Balıkesir University and she has various scientific studies in her field.

Övgü AÇIKSÖZLÜ (Bilim Uzmanı/MA)

1988 yılında Keçiören’de doğan Övgü Açiksözlü, 2013 yılında Balıkesir Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü’nden mezun oldu. 2015 yılında “Türk Hamamlarında Hijyen Ve Sanitasyonun Turist Sağlığı Açısından Ele Alınması: Antalya İli Örneği” konulu tezi ile Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümünden yüksek lisans derecesi aldı. Övgü Açiksözlü, 2017’den beri Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Bölümü’nde doktora eğitimini sürdürmektedir.

Born in Keçiören in 1988, Övgü Açiksözlü graduated from the School of Tourism and Hotel Management at Balıkesir University in 2013, holding the title of Hotel Management. In 2015, she received a master’s degree with her thesis, titled ‘Approaching The Hygienity And Sanitation In Terms Of Tourist Health In Turkish Baths Example Of In The Province Of Antalya’, from the Department of Tourism and Hotel Management, in the Institute of Social Sciences at Balıkesir University. Since 2017, Övgü Açiksözlü has been doctorate studying the Department of Tourism Management, in the Institute of Social Sciences at Balıkesir University.

Elif MUDAM

1992 Bursa doğumlu olan Elif Mudam, 2015 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisat bölümünden mezun oldu. 2017 yılında aynı üniversitenin, Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı İktisat Anabilim dalından yüksek lisans derecesi almıştır.

Elif Mudam was born in 1992 in Bursa. She received her B.A. in economics degree from Çanakkale Onsekiz Mart University in 2015. In 2017, she received her M.A. in economics degree from the same university.

Feyza BALAN(Doç. Dr. / Assoc. Prof.)

1986 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve orta eğitimini İstanbul'da, lise eğitimini ise Denizli'de tamamladı. 2007 yılında Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden mezun oldu. 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında Yüksek Lisans eğitimini, 2014 yılında ise Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında Doktora eğitimini tamamladı. 2009 yılında araştırma görevlisi olarak başladığı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünde Doçent Dr. Olarak görev yapmaya devam etmektedir. Çok sayıda ulusal ve uluslararası yayınları bulunmaktadır. Uygulamalı makro iktisat, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir.

She was born in Istanbul in 1986. She completed her primary and secondary education in Istanbul and her high school education in Denizli. In 2007, she graduated from the Economics Department of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Pamukkale University. She completed her master's degree in Economics Department of Hacettepe University, Social Sciences Institute in 2010, and Ph.D. in Economics Department of Çanakkale Onsekiz Mart University Social Sciences Institute in 2014. She started her career as a research assistant in 2009. She is an associate professor at Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics. She published many national and international publications and made a lot of presentations in scientific conferences. She continues to work in areas of applied macroeconomics, economic growth and economic development.

Barış ALBAYRAK(Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof.)

1977 yılında Balıkesir'de doğdu. 2004 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Matematik Bölümünden mezun oldu. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Matematik Anabilim dalında Yüksek Lisans eğitimini 2007 yılında, Doktora eğitimini 2016 yılında tamamladı. 2005-2016 yılları arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Matematik Bölümünde araştırma Görevlisi olarak çalıştı. 2017 yılından beri Biga Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Bankacılık ve Finans Bölümünde Yardımcı Doçent olarak çalışmaktadır.

She was born in Balıkesir in 1977. She graduated from Çanakkale Onsekiz Mart University, Mathematics Department in 2004. She completed Master's degree in Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Science, Mathematics Department in 2007 and Ph.D in 2016. Between 2005 and 2016, she worked as a research assistant at Çanakkale Onsekiz Mart University, Department of Mathematics. Since 2017 she has been working as an assistant professor at the Biga School of Applied Science, Department of Banking and Finance.

Özgür Topkaya (Doç. Dr. / Assoc. Prof.)

Yazar doktora öğrenimini çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri alanında tamamlamıştır. Halen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde yardımcı doçent doktor olarak görev yapmaktadır. Gelir Dağılımı ve yoksulluk, istihdam ve işsizlik ve endüstri ilişkileri yazarın çalışma alanları arasında yer almaktadır.

The author completed his PhD degree in the field of labor economics and industrial relations. Currently he works as an assistant professor for Labor Economics and Industrial Relations Department of Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences of Çanakkale Onsekiz Mart University. Income distribution and poverty, employment and unemployment and industrial relations systems are among the subjects of interest.

Gülşah Korucu

Yazar lisans öğrenimini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde, yüksek lisans öğrenimini ise Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde tamamlamıştır. İş ve sosyal güvenlik hukuku, iletişim ve sivil toplum kuruluşları ilgi alanlarıdır.

The author completed her BA degree in Labor Economics and Industrial Relations Department of Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences of Canakkale Onsekiz Mart University. The author got her MA degree in the field of labor economics and industrial relations from the Social Sciences Institute of Canakkale Onsekiz Mart University. Labor and social security law, communication and non-governmental organizations are among the subjects of interest.

Aygülen Karakul(Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof.)

Lisans ve yüksek lisansını Hacettepe Üniversitesi Matematik Bölümünde tamamlamış, doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Eğitim Yönetimi alanında tamamlamıştır. Çalışma alanları arasında eğitim ekonomisi, eğitim finansmanı, işsizlik-egitim-istihdam ilişkileri konuları bulunmaktadır. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Anabilim dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Completed her degrees in Mathematics in Hacettepe University (B.A. andM.Sc) and Ankara University, in the department of Educational Management(PhD.). Her fields of study are economy of education, finance of education, unemployment-education-employment relations. Dr. Karakul is currently a faculty member at the İzmir Kâtip Celebi University, Department of Business Administration, in the branch of Quantitative Methods.

Cansu GÜLEÇ

Cansu Güleç, lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2010 yılında tamamlamış, aynı yıl başladığı yüksek lisans eğitimini "Cultural Diplomacy in Turkey's Relations with the Middle East (2002-2011)" başlıklı tezi ile 2012 yılında yüksek onur öğrencisi olarak bitirmiştir. 2012 senesinde Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler anabilim dalında başladığı doktora eğitimine halen devam etmektedir. 2012- 2014 yılları arasında İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmıştır. Mart 2014'ten itibaren MEF Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Cansu Güleç Uluslararası İlişkiler teorileri, Dış politika analizi, Türk dış politikası, Türkiye-Ortadoğu ilişkileri üzerine çalışmaktadır.

Cansu Güleç has received her BA degree at Political Science and International Relations Department at Marmara University in 2010; and she completed her MA degree in 2012 as a high-honour student with her thesis "Cultural Diplomacy in Turkey's Relations with the Middle East (2002-2011)". She continues her PhD studies at Marmara University at the department of International Relations, where she began in 2012. Between 2012-2014 she worked as a Research Assistant at İstanbul YeniYüzyıl University at the Department of International Relations, she has been working at MEF University at the Department of Political Science and International Relations since March 2014. Her areas of interests are Theories of International relations, Foreign Policy Analysis, Turkish Foreign Policy, Turkish-Middle East relations.

Burcu ÖZDEMİR (Dr. / PhD.)

Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü'nden 2009 yılında mezun oldu ve yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde tamamladı. 2014-2015 yıllarında Moskova Devlet Üniversitesi'nde Rusça eğitimi aldı. Doktora eğitimini Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2016 yılında tamamladı. 2012 yılından beri Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

She graduated from Department of History at Marmara University in 2009 and received master's degree at the Institute of Turkic Studies of Marmara University in 2012. 2014-2015 she studied Russian language at Moscow State University. She obtained her PhD degree from Manisa Celal Bayar University in 2016. Since 2012 she has been working as a research assistant at Manisa Celal Bayar University, Faculty of Science, Department of History.

Bilgin GÜNGÖR

1989'da İstanbul'da doğdu. 2011'de Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne bağlı Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda 2014'te yüksek lisansını, 2017'de ise doktorasını tamamladı. 2017'den itibaren Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak bulunmaktadır.

He was born in Istanbul in 1989. In 2011 he graduated from Marmara University Turkish Language and Literature Department. In the Department of New Turkish Literature affiliated to the Institute of Turkish Studies in the same university, he completed his master's degree in 2014 and completed his doctorate in 2017. From 2017 onwards, he is a lecturer in Çanakkale Onsekiz Mart University, Department of Turkish Language and Literature.

İsa Özgür ÖZER

28 Ekim 1994 yılında Adana'da doğan İsa Özgür Özer, ilk ve ortaöğretimi burada tamamladı. 2012 yılında Uludağ Üniversitesi'nde başladığı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü'nden 2016 yılında lisans derecesini aldı. Aynı yıl Uludağ Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimine başladı. Bu eğitime hala devam eden Özer, Adana'da psikolojik danışman olarak çalışmaktadır.

Born in Adana on October 28th in Adana, İsa Özgür Özer completed his primary and secondary education in here. He started studying at Uludağ University Department of Guidance and Psychological Counselling in 2012 for bachelor degree, and was graduated in 2016. Same year, he started master degree program of Guidance and Counselling in Uludağ University. Still studying his master degree, Özer works as psychological counsellor in Adana.

Oğuz KOÇYİĞİT

Yazarımız 03.09.1981 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Onsekiz Mart Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden 2003 yılında mezun olmuş, aynı yıl Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim dalında yüksek lisans eğitimi almaya başlamıştır. Yüksek Lisansını "Amorium Bizans Hamamı" adını taşıyan tezi ile 2006 yılında bitirmiş, 2007 yılında aynı enstitünün Sanat Tarihi Anabilim dalında doktora eğitimine başlamıştır. Doktora tezi olarak "Assos'da Geç Antik Çağ Konut Mimarlığı" adını taşıyan çalışmasını 2013 yılında tamamlamış olup, kendisi Onsekiz Mart Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Yardımcı Doçent Doktor olarak hizmet vermektedir.

The author was born on 03.09.1981, in Istanbul. He graduated from the Archeology Department of the 18 Mart University in 2003 and at the same year he started his postgraduate studies in the Classical Archeology Department of the Institute of Social Sciences. He also graduated this department in 2006 with a thesis titled "Amorium Byzantine Bathhouse". In 2007, he started Ph.D. programme at the Department of Art History and completed it in 2013 with the thesis of "Late Antique Architecture Architecture in Assos". And now he serves as Assistant Professor in the Department of Art History of 18 Mart University.

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup, Nisan ve Ekim aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar ve kitap tanıtımları yayımlanır. sbedergicomu.edu.tr adresine başvurunuzu izah eden bir metinle birlikte başvurabilirsiniz.

- Derginin dili Türkçe ve İngilizce'dir
- Türkçe makalelerin yazımında TDK Yazım Klavuzu esas alınır.
- Makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Makaleler dergimize ulaştırıldığında Turnitin ile taranacak, editoryal süreçte benzerlik raporu dikkate alınacaktır.
- Metin, tablo ve şekiller dâhil 25 (± 5) sayfayı aşmayacak şekilde yazılmış olmalıdır (kaynakça hariç).
- Makalelerde kullanılan resim, çizim, harita veya belgeler sıra ile numaralandırılmalıdır.
- Makalelerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler yer almalıdır. Bu özetlerin altında en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır.
- Makaleler yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı üç hakemin değerlendirmesine sunulduktan sonra Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Değerlendirme süreci biçimsel ve bilimsel ölçütlere göre gerçekleştirilir.
- Yazarlara hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra en kısa sürede dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.
- Basılmama kararı verilen yazılar yazara iade edilir.
- Dergide yayımlanan makalelerin basın ve sanal yayın hakkı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne aittir. Yazılar, izin almaksızın başka bir yerde yayımlanamaz.
- Yazarlar, eserlerinde APA ya da Oxford sistemlerinden uygun gördükleri birini kaynakça dâhil bütün eser boyunca kullanabilirler (lütfen APA için sayfa sonundaki notlara da bakınız).

Teslim Süreci:

- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'den yayımlanmak üzere gönderilecek yazılar için e-posta adresi olarak usbedergicomu.edu.tr kullanılır. Gönderilecek dosyaların MS Word dosyası olması gerekmektedir. Yazınız teslim alındığında size her aşamada bilgi verilecektir.
- Yayımlanmak üzere kabul edilen makaleler için yazarlar hakkında 5-6 satırlık bilgi notunu (Türkçe ve İngilizce olarak) da dergiye gönderiniz. Bu not eğitim ve iş hayatınız, unvan ve ilgili yayınlarınız hakkında bilgiler verebilir.
- Yayımlanmak üzere kabul edilen makaleler için tüm yazarlar tarafından telif hakkı formu, imzalanarak ıslak imzalı form dergiye ulaştırılır (form).
- Yazım kurallarına uymayan yazılar için ilgili yazardan gerekli düzeltmeleri yapması talep edilir.

Sayfa düzeni: Tüm sayfalarda sağ alt köşede sayfa numarası bulunmalıdır. Yazılar A4 ölçüsüne, tüm kenarlar 2,5 cm boşluk ve metin iki yana yazılı biçimde yazılır.

Ana Başlık: Büyük harf, Times New Roman, 14 Punto, kalın, tek satır aralıklı ve ortalamak yazılır. Türk-

çe makalelerde İngilizce başlık, “abstract” başlığından önce, 12 punto, kalın, tek satır aralıklı, sayfaya ortalanmış şekilde yazılır. İngilizce makalelerde ise Türkçe başlık, Türkçe makalelerdeki İngilizce başlık gibi yazılır.

Yazar adı ve soyadı: ana başlığın altına 12 nk aralık bıraktıktan sonra 12 punto, koyu, soyadı büyük harf ve sağa hizalı olarak yazılmalıdır. Birden çok yazar bulunması durumunda sırasına göre alt alta, tek satır aralıkla yazılacaktır. (*) işareti ile sayfanın altına unvan, adres ve e-posta bilgileri 8 punto olarak verilmelidir.

Öz/Abstract: Başlıkları ilk harf büyük, diğerleri küçük harflerle olmak üzere, öz/abstract kısmı, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler yer alır. Bu kısımda çalışmanın amacı, yöntemi, kapsamı ve temel bulguları yer alır. Özet metinleri Times New Roman, 10 punto, iki yana hizalı, tek satır aralıklı ve kenar boşlukları 1,25 cm her iki yandan daraltılarak yazılır. Özetlerin altında en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunur.

Giriş Başlığı: Anahtar kelimelerden sonra iki satır boşluk vererek, GİRİŞ başlığı ile 12 punto, kalın, sola hizalı, tamamı büyük harfle ve numara verilmeden yazılmalıdır.

Alt Başlıklar: Makalelerdeki ana konu başlıkları, 1., 2., 3. şeklinde; alt bölüm başlıkları ise 1.1., 1.2., 1.3. şeklinde, üçüncü düzey başlıklar 1.1.1., 1.1.2. şeklinde numaralandırılmalıdır. Ana başlıklar tamamı büyük harf ile, 12 punto, kalın, sola hizalı, diğer başlıklar her sözcüğün ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar üçüncü düzeyi geçmemeli (Örn: 1.1.1.1 uygun değildir), ikinci düzeyde (1.1.) 12 punto kalın, üçüncü düzeyde (1.1.1.) 12 punto kalın ve italik olmalıdır.

Ana Metin: Ana metin Times New Roman 12 punto ve 1 satır aralığı ile yazılacaktır. Paragraf başlarında girinti yapılacak, öncesinde ve sonrasında 6 nk boşluk bırakılacaktır.

Dipnotlar: Dipnot şeklinde yapılacak açıklamalar, metin içinde ilgili sözcüğün ya da cümlenin bitişinin sağ üst köşesine sembol kullanarak yapılabilir. Times New Roman 10 punto ve 1 satır aralığı ile yazılacaktır.

Tablolar ve Şekiller: Tablo, şekil, grafik ve resim için, eğer alıntı yapılmışsa, kaynak mutlaka belirtilmelidir. Gösterilecek kaynak, tablo, şekil, grafik ve resmin hemen altında, 4 karakter içeriden, 10 punto, 1 satır aralıklı, normal şekilde yazılmalıdır. Tablo ve şekillerden önce ve sonra 1 satır boşluk bırakılmalıdır. Tabloların ve şekillerin adları, tablo ve şekil sınırlarını açmayacak şekilde, tablonun veya şeklin üstüne, Times New Roman, 10 punto, kalın, 1 satır aralıklı, sözcüklerin baş harfleri büyük olmak üzere ve tablonun üst çizgisi ile tablo adı arasında 1 satır aralıklı; sola hizalı şekilde yazılmalıdır.

Atıflar: Yazarlar metin içi (APA) ya da dipnot atf sistemi (Harvard) kullanabilirler. Kullanılan sistemin bütün eser boyunca ve kaynakça dahil olarak sürdürülmesi gerekmektedir.

APA için not: APA sistemi kullanılan eserlerde, APA sisteminden farklı olarak; - sayfa numarası belirtirken iki nokta kullanılması ve sayfa numarası kısaltması olmaması (Timur, 2000: 76),

- iki yazarlı eserlerde “ve” bağlacı kullanılması (Cherkaoui ve Deschamps, 2011),

- üç ya da daha çok yazarlı eserlerde bütün atıflarda “vd.” kullanılması (Balabanis vd., 2001), uygun görülmüştür. Bu hususlar dışında, atıflar ve kaynakça APA sistemine uygun olmalıdır.

Publication Ethics and Author Guidelines

Çanakkale Onsekiz Mart University Journal of Social Sciences is a peer-viewed journal, to be published twice a year in April and October. The journal is an independent publication in terms of scientific research on social sciences. The journal publishes articles which are original/not published before, consisting of results of graduate studies, presenting research findings, compilations, technical notes and/or book reviews.

- Publication language may be Turkish or English.
- Turkish articles must be based on TDK spelling dictionary.
- Authors are responsible for their articles.
- Articles should not exceed 25 (±5) papers including text, tables and figures, reference list and appendix.
- Drawings, charts, maps or any kind of documents in articles should be enumerated and explained.
- Articles must have Turkish and English abstracts no more than 200 words. Minimum 3 and maximum 5 keywords must be specified below abstracts.
- Papers are viewed by the editors, reviewed by two referees and presented to a third referee if necessary; and published after the final confirmation of editorial board.
- Revised papers must be sent as soon as possible after referee reports.
- Yazarlara hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra en kısa sürede dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.
- Rejected papers are returned to authors as soon as possible.
- Printed and digital publication rights of the published articles belong to Çanakkale Onsekiz Mart University; can not be published without permission.
- Authors may choose APA or Oxford citation systems in their articles. (Please check the notes at the end of the author guidelines.)

Application Process:

- Articles should be sent to usbdergi@comu.edu.tr with a proper explanation of publication. Files should be in MS Word (.doc or .docx) format. The correspondent author will be informed in every stage of the process.
- For the accepted articles, authors will be asked to write a 5-6 lines information note about themselves (both in English and Turkish). These notes may include education and career, title or related publications.
- A form for copyrights is to be signed by all authors and sent to the journal before publication.
- The authors will be asked to check and change the format requirements when necessary.

Page layout: All pages should have page numbers at right-below corner. Pages should be A4, and 2,5cm spaces from all sides. The text should be justified.

Main Title: First letters of each Word should be capital, Times New Roman, 14 Points, bold, single line and aligned center. 30 nk spaced over, 12 nk spaced below the main title is required. In Turkish articles, English title should be just over the "Abstract" title, like Turkish title but 12 points, 12 nk over and 6 nk spaced below. Turkish title in English articles are as English titles in Turkish articles.

Author names: Just below the main title, 12 nk over spaced, Times New Roman, 12 points, bold, surname capitalized, right aligned, single lined. Second, third..., authors should be listed one under another. Author affiliations, title and address should be given in (*) footnotes; Times New Roman, 8 points.

Öz/Abstract: Only first letter of the titles should be capitalized, the titles should be bold. Should not exceed 200 words, should be written both in English and Turkish. Should include the purpose of the study, methods, scope and key findings. Times New Roman, 10 points, justified, single line spaced, 1,25 cm further narrowed from both sides. Below each abstract texts, minimum of 3, maximum of 5 keywords should be listed.

Introduction: 2 lines after the last keywords, Times New Roman, 12 points, bold, left aligned, all with capital letters, 6 nk spaced below and without numbering.

Section Titles: Section titles should be numbered as 1.,2.,3.; sub-section titles as 1.1., 1.2. and 2.1.; third level titles should be as 1.1.1., .1.1.2. and 1.2.1. Section titles should with capital letters, Times New Roman, 12 points, bold, left aligned, 6 nk spaced below. Sub-section titles differently should be only first letter of the words is capitalized; and for third level title should be italic and only first letter of the title should be capitalized. No further level is desired (1.1.1.1. is not proper). (**1. TITLE, 1.1. Title, 1.1.1. Title**)

Main Text: Times New Roman, 12 points, single lined, paragraph spaced 6 nk over and below.

Footnotes: Times New Roman, 10 points, single lined.

Tables and figures: If quoted source must be indicated below 4 characters spaced to left, Times New Roman, 10 points, single lined. Table/figure titles should be over or below, Times New Roman, 10 points, bold, single lined, left aligned, first letter of each word is capitalized. 12 nk spaced over when on top, below when under.

Citations: Authors may choose APA or Harvard citation systems. The system should be the same through the article and reference list.

A Note for APA: APA will be used with few differences:

- when indication page numbers in citations, “p.” or “pp.” will not be used. (Timur, 2000: 76)
- “&” will not be used in Turkish articles.
- “et al.” will be used in all citations when citing three or more authors (Balabanis et al., 2001)

